

Leidsch Jaarboekje.

A. W. SIJTHOFF. — LEIDEN.

1910

JAARBOEKJE .

Jaarboekje

VOOR

Geschiedenis en Oudheidkunde

VAN

LEIDEN en RIJNLAND.

TEVENS

Orgaan der Vereeniging ,Oud-Leiden”.

1910.

(Zevende Jaargang).

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF'S UITG.-M^{ij}.

1910.

EEN WOORD VOORAF.

Met opgewektheid kunnen wij dit deel van ons Jaarboekje bij onze lezers inleiden, in zooverre wij ook ditmaal redenen van erkentelijkheid hebben voor de medewerking van vele zijden ondervonden. Zelfs moesten eenige bijdragen tot een volgende jaargang blijven liggen. Een bemoedigend verschijnsel, wat echter niet moge leiden tot vermindering van den medewerkingslust bij hen, die zich voor de toekomst hadden voorgenomen, aan ons Jaarboekje af te staan, 't geen zij merkwaardigs vinden op het gebied der Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en Omstreken.

Jammer, dat vele bijdragen zoo laat bij ons zijn ingekomen. Ook thans weder verschijnt daardoor deze jaargang op een tijdstip veel verder van den sluitingsdag onzer Kroniek (5 November) verwijderd, dan de Redactie wenschelijk vindt.

De Commissie van Redactie:

J. E. HEERES, Voorzitter.

W. J. J. C. BIJLEVELD, Secretaris.

D HARTEVELT HCZN.

L. KNAPPERT.

J. C. OVERVOORDE.

Vereeniging „Oud-Leiden.”

Verslag over het jaar 1909.

Het Bestuur heeft het genoegens hierbij verslag te geven over de werkzaamheden in het afgelopen jaar.

Een drietal lezingen zijn te vermelden.

Op 30 Januari 1909 trad de Heer Dr. **N. W. POSTHUMUS** in ons midden op met eene lezing over: „De Leidsche Laken-industrie”, ontleend van zijn werk over dit onderwerp.

Den 21^{en} April hield Prof. Dr. W. **MARTIN** een voordracht over: „Het Dagelijksch Leven, door onze oude Schilders afgebeeld”, toegelicht door lichtbeelden.

De derde lezing had plaats op den 8^{en} December, toen de Heer Dr. **P. C. MULHUYSEN** eene verhandeling hield over: De eerste halve eeuw der Leidsche Hoogeschool”, toegelicht door eene merkwaardige verzameling platen en authentieke bescheiden.

Als excursie werd ditmaal op 16 Juni een boottocht gehouden naar Oudshoorn, Koudekerk en Alfen. In genoemde plaatsen werden de N.-H. Kerken bezichtigd, terwijl te Alfen door de goede zorgen van onzen Voorzitter en van den Heer W. M. C. **REGT**, eene tentoonstelling georganiseerd was van platen, betreffende Alfen en omgeving.

Tot groot leedwezen van het Bestuur bleef de deelneming onzer leden aan deze excursie beneden het verwachte. Dit is zeer ontmoedigend en het Bestuur hoopt hartelijk dat in de toekomst de belangstelling grooter zal zijn.

Aan den Raad der Gemeente Leiden werd een adres verzonden, waarin werd aangedrongen op het behoud der bekende Accijnshuisjes aan de Hooglandsche Kerk, die met afbraak bedreigd werden.

Daar deze op zich zelf een goed voorbeeld zijn van eenvoudige architectuur, en ze voorts het werk zijn van den bekenden Stadsfabriek **WILLEM VAN DER HELM** en het behoud ervan daarom wenschelijk geoordeeld werd, deed het ons Bestuur genoegen, dat bedoelde huisjes voor afbraak bewaard bleven.

Wat de samenstelling van het Bestuur betreft: daarin kwam in zooverre verandering, dat onze Voorzitter de Heer Mr. Dr. J. C. **OVERVOORDE** zich door vele andere werkzaamheden genoopt zag het voorzitterschap neer te leggen, om echter als gewoon bestuurslid zitting te blijven houden.

Hoewel wij zijn besluit moeten billijken, kunnen wij het niet anders dan betreuren; terwijl het Bestuur deze

gelegenheid niet wil laten voorbijgaan zonder Mr. Over-
voorde openlijk zijn dank te betuigen voor de vele
diensten die hij als Voorzitter, van de oprichting oneer
Vereeniging af, aan haar bewezen heeft.

Ten slotte is het ons een genoegen te kunnen ver-
melden, dat de Heer Prof. Dr. L. KNAPPERT zich bereid
verklaard heeft het Voorzitterschap te aanvaarden.

Het Jaarboekje wordt den leden gratis uitgereikt.

HET BESTUUR.

STATUTEN.

Overgenomen uit „Bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Donderdag 5 April 1906, n°. 80.

VEREENIGING : Oud-Leiden, te Leiden.

1. De vereeniging Oud-Leiden is gevestigd te Leiden en stelt zich ten doel de bevordering van de kennis van en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken en het behoud der aldaar nog aanwezige bouwwerken en voorwerpen, belangrijk voor de locale en kunstgeschiedenis.

2. Zij tracht dit doel te bereiken door:

a. het houden van voordrachten en tentoonstellingen, het uitgeven van geschriften en het steunen van pogingen door anderen in den geest der vereeniging ondernomen ;

b. het steunen van de pogingen van de commissie voor het stedelijk museum tot het bijeenbrengen van voorwerpen, belangrijk voor de geschiedenis van Leiden en omstreken ;

c. het verzamelen van gegevens over in Leiden en omgeving nog aanwezige oude gebouwen en historische voorwerpen.

3. Lid der vereeniging is elk die zich hiertoe bij het bestuur opgeeft en de vastgestelde contributie betaalt.

Lid-begunstiger is elk die eene contributie betaalt van minstens f 10 of een bedrag in eens van minstens f 100.

4. De contributie der gewone leden bedraagt minstens f 2,50 per jaar. Het vereenigingsjaar loopt van 1 Januari

tot 31 December. Het bestuur kan corresponderende leden benoemen buiten Leiden woonachtig. Deze betalen geene contributie, doch hebben gelijke rechten als de leden, behalve ten opzichte van de door de vereeniging uit te geven werken.

5. De leden hebben recht van toegang tot alle ledenvergaderingen en door de vereeniging te houden tentoonstellingen Zij ontvangen de door of met steun van de vereeniging uit te geven werken gratis of tegen verminderd tarief.

De corresponderende leden genieten alleen van deze laatste bepaling, indien zij de voor de gewone leden vastgestelde contributie betalen.

6. Het bestuur bestaat uit minstens 5 leden, op de binnen de 3 eerste maanden van het jaar te houden algemeene vergadering door de leden te benoemen.

Zij nemen voor één jaar zitting, doch zijn terstond herkiesbaar.

In die jaarvergadering wordt verslag gedaan van het afgelopen vereenigingsjaar en rekening en verantwoording afgelegd.

7. Naast de door de algemeene vergadering te benoemen bestuursleden kunnen zitting nemen: een lid aan te wijzen door burgemeester en wethouders van Leiden en een lid aan te wijzen door het collegium van het Leidsch Studentenkorps. Deze 2 bestuursleden moeten lid zijn der vereeniging.

8. Het bestuur benoemt uit zijn midden een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris en een penningmeester en regelt onderling de werkzaamheden.

9. De inkomsten der vereeniging bestaan uit contributies, giften in eens, entrées op te houden tentoonstellingen en opbrengst van uit te geven werken.

10. De vereeniging wordt aangegaan voor den tijd van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van den dag van oprichting, zijnde 5 November 1902.

11. Niet in deze statuten voorziene gevallen worden door het bestuur beslist.

12. Wijzigingen in deze statuten mogen alleen gebracht worden door besluit van de meerderheid der leden aanwezig op de algemeene vergadering, nadat het voorstel hiertoe minstens eene week te voren aan de leden is medegedeeld.

Deze wijzigingen treden eerst in werking nadat hierop de Koninklijke goedkeuring is verkregen.

Bij ontbinding der vereeniging wordt bij het ontbindingsbesluit geregeld op welke wijze gehandeld zal worden met de eventueel in het bezit der vereeniging zijnde voorwerpen. Het archief wordt aan het gemeentebestuur van Leiden aangeboden ter plaatsing in het gemeentearchief, en het eventueel aanwezig batig saldo, na aftrek van alle lasten, wordt aangeboden aan de gemeente Leiden, om te strekken tot aankooopen ten behoeve van het stedelijk museum, behoudens de inachtneming van de voorschriften van art. 1702 B. W.

(Volgen de onderteekeningen.)

Goedgek. bij Koninklijk besluit dd. 14 Maart 1906 n°. 50.

Mij bekend,

De Minister van Justitie,

E. E. VAN RAALTE.

Bestuur:

Dr. L. KNAPPERT, *Voorzitter.*

Dr. P. J. BLOK, *Ondervoorzitter.*

S. J. LE POOLS L.Gz., *Secretaris.* (Bilderdijkstraat 1).

D. HARTEVELT HCz., *Penningmeester.* (Nieuwe Rijn 64).

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.

AUG. L. REIMERINGER.

Jhr. W. A. REELAERTS VAN BLOKLAND.

Commissie voor de redactie van het Jaarboekje :

Mr. J. E. HEERES, *Voorzitter.*

W. J. J. C. BIJLEVELD, *Secretaris.*

D. HARTEVELT H.Cz.

Dr. L. KNAPPERT.

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.

Ledenlijst der Vereeniging „Oud-Leiden.”

Mr. P. J. M. Aalberse.	Burgersdijk & Niermans.
W. Alt.	Dr. K. H. Th. Bussemaker.
Mr. M. d'Aumerie.	Mevr. Bijleveld -Klein.
Dr. H. G. Van de Sande	Mevr. B. J. W. Bijleveld —
Bakhuyzen.	Van der Vliet.
J. M. v. Beek.	W. J. J. C. Bijleveld.
Jhr. H. Beelaerts van Blok-	J. W. O. Clant.
land.	Mr. H. M. A. Coebergh.
Jhr. W. A. Beelaerts van	Mr. J. A. F. Coebergh.
Blokland.	J. G. Colenbrander.
Dr. A. Beets.	F. R. Crommelin.
Dr. J. M. Van Bemmelen.	L. H. Daendels.
G. L. v. d. Berg.	F. A. Dee.
D. Beuth.	Mevr. Wed. Mr. Ch. M. Dozy.
Mej. R. A. Biegel.	J. P. Driessen.
J. W. C. Bloem.	Dr. P. Aug. Driessen.
Dr. P. J. Blok.	Carl. Th. Driessen.
Dr. G. J. Boekenooen.	Felix. Driessen.
C. Bongers.	G. L. Driessen.
J. T. Boonacker.	Mevr. Wed. P. L. C. Driessen.
C. Bos.	Mr. H. L. Drucker.
Ds. W. Briët.	Dr. A. H. Van Eck.
Mr. P. E. Briët.	Mr. A. Van der Elst.

Mr. A. Meerkamp v a n
 Embden.
 Mr. J. W. Enschede.
 V. L. G. Farensbach.
 K. A. Felix.
 H. W. Fischer.
 Mr. S. J. Fockema Andreæ.
 Dr. A. P. N. Franchimont.
 Mej. H. J. De Fremery.
 A. W. Frentzen.
 G. Gerlings.
 H. F. C. Gerlings.
 Mej. S. Goekoop.
 F. Gordon.
 J. A. Gorter.
 Nr. H. B. Greven.
 J. G. M. Van Griethuysen.
 J. A. M. A. Grondhout.
 E. De Groot.
 D. Hartevelt H.Cz.
 J. Hartevelt Az.
 C. De Hartog.
 Mr. J. E. Heeres
 R. Siegenbeek v. Heukelom.
 Mr. M. C. De Vries van
 Heyst.
 Dr. A. E. J. Holwerda.
 Jhr. P. A. Van Holthe tot
 Echten.
 M. C. v. d. Hoog.

Mr. Pijnacker Hordijk.
 Dr. C. Snouck Hurgronje.
 Dr. G. Jelgersma.
 H. J. Jesse.
 Mej. M. Jesse.
 R. Jesse Rzn.
 Mr. H. W. C. J. de Jong.
 Dr. G. Kalff.
 J. C. v. d. Kam.
 Dr. P. Th. L. Kan.
 Gemeente Katwijk.
 J. M. Van Kempen Sr.
 J. Kloos.
 H. H. v. d. Kloot Meyburg.
 Dr. L. Knappert.
 Mevr. Wed. J. Kneppelhout —
 v. Braam.
 J. Koorevaar P.Azn.
 Mej. C. Korsse.
 Dr. J. A. Korteweg.
 S. H. Koster.
 A. De Koster Jr.
 Mevr. C. H. Krantz-Van
 Dijk.
 Dr. W. Brede Kristensen.
 Mevr. Wed. Krol — Van Driel.
 J. E. Kroon.
 Dr. A. W. Kroon.
 J. J. Ter Laag Czn.
 Ir. S. C. Lechner.

W. A. Leembruggen.
 Dr. E. C. Van Leersum.
 C. P. Van Leeuwen.
 Mevr. L. Librecht Lezwijn—
 Nierstrasz.
 J. B. Van Loenen.
 Th. R. Valck Lucassen.
 Dr. W. Martin.
 D. M. Meertens.
 Dr. P. C. Molhuysen.
 J. P. Mulder.
 W. C. Mulder.
 Mej. M. H. Nederburgh.
 G. W. J. Neeb.
 H. G. A. Obreen.
 M. Kamerlingh Onnes.
 Dr. H. Oort.
 A. W. Overvoorde.
 Mr. Dr. J. C. Overvoorde.
 Bar^{esse} V a n Pallandt v a n
 Rosendael, geb. Loudon.
 C. Peltenburg.
 L. D. Petit.
 Mevr. Plomp.
 H. van Poelgeest.
 Mej. C. J. Le Poole.
 S. J. Le Poole.
 S. J. Le Poole L.Gzn.
 Dr. N. W. Posthumus.
 Dames Prins.

J. J. v. Reenen.
 W. M. C. Regt.
 Aug. L. Reimeringer.
 Jhr. J. A. Repelaer.
 Dr. C. L. Reuvens.
 Mej. G. B. C. Van Rhijn.
 J. Roem.
 Jhr. W. F. Röell.
 Mr. A. J. v. Royen.
 J. H. L. Van der Schaaff.
 R. J. Graaf Schimmelpen-
 ninck.
 W. Schouten.
 Mr. O. W. Sipkes.
 J. A. C. Sleyster.
 Jhr. G. W. J. v. Spengler.
 Dr. J. S. Speyer.
 H. Th. Van Steeden.
 H. E. Stenfert Kroese.
 Jhr. Mr. Victor de Hteurs.
 L. G. Van Steyn.
 W. J. P. Suringar.
 Mevr. Wed. Dr. L. J. Surin-
 gar Muntendam.
 W. J. Suringar.
 G. Henri Sijthoff.
 Mr. H. A. Sypkens.
 G. F. Théonville.
 J. P. Trap.
 Dr. J. Verdam.

Prof. M. De Villiers.

Mr. J. Th. C. Viruly.

H. Visser J.Wz.

Mr. A. C. Visser v. IJzendoorn.

Mr. W. Vissering.

Mr. W. Van der Vlugt.

Mr. C. Van Vollenhoven.

J. A. G. Baron de Vos van
Steenwijk.

Mr. Egbert de Vries.

F. G. Waller.

H. M. Van Waveren.

H. P. Th. Van Wensen.

Mej. M. Weydung.

Jhr. Mr. E. B. F. F. Wittert
van Hoogland.

Mevr. Wed. J. C. Zaalberg —
Vervooren.

Mr. J. B. Zuurdeeg.

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND.

November 1908.

- 5 Oprichtingsdag van „Oud Lelden” (1902).
- Leidsche Kunstvereeniging : Tentoonstelling van teekeningen en schilderijen door Th. van Hoytema en S. Moulijn.
- 6 Gekozen bij de herstemming tot leden van den Gemeenteraad van Leiden, de heeren J. Hartevelt Azn. en van Hoeken. (Vacatures S. J. le Poole en Dr. Stigter).
- 8 Huldebetuiging aan Prof. Dr. H. G. van de Sande Bakhuyzen bij gelegenheid van zijn aftreden als hoogleeraar.
- 10 Bij K. B. benoemd tot Voorzitter van den Voogdijraad te Leiden Prof. Mr. J. E. Heeres.
- Benoemd tot lid van het College van Curatoren aan de Kijks-Universiteit Jhr. Mr. W. H. de Savormin Lohman.
- 12 Door den Gemeenteraad benoemd tot regentes van het Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis, in plaats van wijlen mevrouw J. Heeres-Ilpsema Vinckers, Mej. A. M. C. Verdam.
- 18 Aankoop door de Ned. Herv. Gemeente te Leiden van het buiten „Rijnhof” van wijlen Mr. C. Cock ten einde dit tot begraafplaats in te richten.
- Paus-feestviering in de Stadszaal.
- 19 Leidsche Kunstvereeniging : Tentoonstelling van schilderijen door Corn. Kuypers te Renkum.

November 1908.

- 19 Volkshuis: Tentoonstelling van Friesche Kunst,-
nijverheid.
- De motie. van het raadslid Mulder tot het voorloopig
niet uitvoeren van de straatbelasting aangenomen.
- 22 Overleden Anth. v. d. Eykel Azn., in leven wethouder
van Rijnsburg.
- 26 Oprichting van een Christelijke Oranje-Vereeniging.
- 27 Openbare les bij den aanvang zijner lessen als
privaat-docent in de interne kinderziekten aan de
Riks-Universiteit door Dr. E. Gorter. Onderwerp:
„Over moderne paediatric”.
- 28 De heer J. de Lange, burgemeester van Oudshoorn,
benoemd tot burgemeester van Nijkerk.
- Mr. Fock, curator van de Rijksuniversiteit te Lei-
den, viert zijn 80sten verjaardag. De Senaat biedt
hem een Latijnsche oorkonde aan.

December 1908.

- 1 De heer H. W. Fischer, gep. maj. der genie O.-I. L.,
benoemd tot conservator bij het Rijk-Ethnogra-
phisch Museum.
- 2 Prof. Dr. H. A. Lorentz ontvangt de hem door de
„Royal Society” geschonken Rumford-medaille te
Londen.
- 4 50-jarig bestaan van het Leidsch Studenten-Gezel-
schap „Lugdunum Batavorum.”

December 1908.

- 5 Benoemd tot Secretaris-penningmeester van de **Hollandsche Maatschappij** van Wetenschappen te Haarlem Dr. J. P. Lotsy, directeur van het **Rijks-**herbarium te Leiden.
- Overladen de heer H. C. Juta, wethouder van Leiden.
- 8 Prof. Dr. M. J. de Goeje neemt **wegens** voortdurende ongesteldheid ontslag als lid van den Leidschen Gemeenteraad.
- 11 100ste Uitvoering van de Afdeeling Leiden der **Maatschappij** tot Bevordering van Toonkunst.
- Aankoop door de Vereeniging van R.-K. **diaconie-**scholen van het Heerenhuis aan het Rapenburg, indertijd bewoond door **wijlen** mr. C. Cock.
- 15 **Leidsche Kunstvereeniging:** Voordracht met licht-beelden over Brugge door den heer Daled, **museum-**beheerder aldaar.
- Opgericht de Neutrale Kiesvereeniging „**Gemeente-**belang”.
- Volkshuis: Tentoonstelling van schilderijen en **oor-**spronkelijke teekeningen van W. B. Tholen.
- 17 Tot stand gekomen de verbreeding van de **Bostel-**brug en van het terrein tusschen deze en de Blauwpoortsbrug.
- Aan het Leidsch Archief worden door het **Aarts-**Bisschoppelijk Kapittel der Oud-Katholieke **Clerezy** voor onbepaalden **tijd** afgestaan 32 seriën, **betrek-**

December 1908.

- king hebbende op kerken, kloosters enz. uit Leiden en omstreken van vóór de kerkhervorming.
- 20 Aan den heer J. W. Keizer is op zijn verzoek met ingang van 1 Januari eervol ontslag verleend als bewaarder van de hypotheken, het kadaster en de **scheepsbewijzen** te Leiden.
- 25 Leidsche Kunstvereniging : Tentoonstelling van beeldhouwwerk, boetseerwerk en bronzen van hedendaagsche meesters.
- 29 Prof. J. Th. **Beysens** aan het seminarium te Warmond benoemd tot doctor honoris causa in de **wijsbegeerte** van de Leuvensche Universiteit.
-

Januari 1909.

- 6 Prof. Mr. Dr. J. C. G. Jonker aanvaardt het **hoog-**leeraarsambt met het uitspreken **eener** rede: *Geschiedenis der beoefening van de Javaansche taal”.
- 9 Dr. J. H. Holwerda benoemd tot lid der „**Académie Royale d’Archéologie de Belgique**”.
- 10 **100-jarig** bestaan der firma P. de Wilde en Zonen te Leiden.
- 11 Overleden de heer D. van Duyvenbooden, **secretaris-**penningmeester der Ned. Herv. **kerkvoogdij** te Katwijk aan Zee, in den leeftijd van 78 jaar.

Januari 1909.

- 13 Gekozen tot leden van den Gemeenteraad van Leiden
 de **heeren** Abr. Corts en Prof. Dr. G. Wildeboer.
- Volkshuis: Tentoonstelling van Japansch aardewerk.
- 19 Aan Prof. Dr. A. P. N. Franchimont verlof verleend
 tot het aannemen van het officierskruis van het
 Legioen van Eer, hem door den president der
 Fransche Republiek geschonken.
- 26 Overleden te Warmond de Eerw. Zuster Candida, in
 de **wereld** A. E. Tuss, van de orde der Francis-
 canessen, sedert 1868 hoofd der bij **zondere** school.
- 29 Vereeniging Oud-Leiden: Voordracht van Dr. N. W.
 Posthumus te Amsterdam, over de Leidsche Laken-
 industrie in de middeleeuwen.

Februari 1909.

- 1 Opening der 3de school voor M. IJ. L. O. van de **Ver-**
 eeniging voor Ger. **Schoolonderwijs** op de Hoogl.
 Kerkgracht.
- M. de Nobel 50 jaar voorlezer bij de Ned. Herv.
kerk te Sassenheim.
- 8 Met ingang van **1** Mei aan den directeur **van** het
 telegraafkantor te Leiden, den heer A. H. Vlieger,
 op zijn verzoek als zuodanig eervol ontslag ver-
 leend.
- 4 De Leidsche Gemeenteraad kiest tot wethouder den
 heer Mr. J. C. van der Lip.

Februari 1909.

- 7 Leidsche Kunstvereniging: Tentoonstelling van **schilderijen** en teekeningen uit den kunsthandel van Van Gogh en eene verzameling batikwerk van den heer J. A. Loeber Jr.
- 8 **334ste** verjaardag van de Leidsche **Hoogeschool**. Feestrede van Prof. Dr. J. **Verdam**, onderwerp: „Een museum van Taaloudheden”.
- 11 Collecte langs de huizen voor het aan H. M. de Koningin aan te bieden huldeblijk.
- Gekozen tot Praeses Collegii van het L. S. C. de heer H. G. Kronenberg.
- 19 De nieuwe R.-K. **Burger-Meisjesschool**, genaamd St.-Josephsschool, aan de Van-der-Werfstraat feestelijk ingewijd.
- 23 **Maatschappij** van Toonkunst te Leiden: Eerste gewoon Concert door het Residentie-Orkest onder leiding van Mr. Henri Viotta.
- 24 Overleden, in den ouderdom van 78 jaar, de heer Paulus Johannes Oostveen, in leven pedel der Rijks-Universiteit te Leiden.
- 25 Benoemd tot burgemeester van Oudshoorn de heer W. L. ten **Harmsen** van der Beek.
- Groote brand in eene der fabrieken van de firma **Clos** en Leembruggen.
- 28 Overleden te ‘t-Gravenhage Jhr. Mr. P. R. Feith, Curator der **Rijks-Universiteit**.
-

Maart 1909.

Maart 1909.

- 2 Overlijden van den heer F. A. Holleman Jr., adjunct-directeur der Stedelijke fabrieken van Gas en Electriciteit.
- De heer F. Gordon benoemd tot bewaarder van hypothecken enz. te Leiden.
- 5—7 Groote nationale tentoonstelling van pluimvee en konijnen in Zomerzorg, uitgaande van de Leidsche Pluimvee-vereeniging.
- 6 Benoemd tot ontvanger der registratie te Leiden de heer Brouwer.
- 7 Leidsche Kunstvereeniging : Tentoonstelling van schilderijen enz. door Edzard Koning en Hart Nibbrig.
- 11 De gemeenteraad van Leiden benoemt tot hoofd der school 1ste klasse voor meisjes mejuffrouw G. Bruintjes
- Besluit op voorstel van den heer Zaalberg de zoogenaamde accijnshuisjes aan de Hoogl. Kerk niet af te breken.
- 13 Met ingang van 1 April benoemd tot conservator aan het prentenkabinet van de Rijks-Universiteit te Leiden de heer J. J. de Gelder, thans assistent aan die instelling.
- 17 M. N. van Bommel herdenkt den dag waarop hij vóór 50 jaren als mr. kleermaker in het H. G. of Arme Wees- en Kinderhuis in dienst trad.

Maart 1909.

- 17 Overleden te Bodegraven de heer W. Hellemans,
predikant bij de Ned. Herv. Gemeente aldaar.
- 19 J. Buys 50 jaar in dienst als kuiper bij den heer
Lafeber, Oude Vest.
- 20 Dr. B. van Meer, predikant bij de Ned. Herv. Ge-
meente te Leiden, neemt het beroep naar Apel-
doorn aan.
- Lridsche Kunstvereeniging : Tentoonstelling van
werken van Ph. Zilcken, Studiën uit Algerië.
- 21 Afscheidsrede van Ds. J. J. van Ingen te Hazers-
woude, beroepen naar Woubrugge.
- J. van Wijk, 50 jaar in betrekking bij de firma
J. M. van Kempen en Zonen te Voorschoten.
- 24 Uitvoering Leidsche Afdeeling der Maatschappij tot
Bevordering der Toonkunst van de „Johannes-
Passion”.
- 28 Jan ten Brink, 50 jaar molenaar van den Hoornschen
polder te Hazerswoude.
- Intreerede te Woubrugge van Ds. J. J. van Ingen.
- 30 Sempre Crescendo. Armen-concert.
- 31 Opening van de Herv. School te Oegstgeest.
-

April 1909.

April 1909.

- 1 Dr. W. H. **Keesom** benoemd tot conservator **bij** het
Natuurkundig Laboratorium.
- 8 De heer J. Woerlee, schrijver aan de Verificatie
van 's **Rijks** Zee-instrumenten, herdenkt den dag
waarop **hij** 50 jaar geleden in 's **Rijks** dienst trad.
- 10 Overlijden van den heer J. **Zaalberg** Sr. in den
leeftijd van **bijna** 80 jaar, industrieel, oud-lid van
de Kamer van Koophandel en Fabrieken te
Leiden.
- 12 Nationale Schaakwedstrijd in Zomerzorg.
- 13 **Bij** Kon. Besluit is de reddingsmedaille met loffelijk
getuigschrift toegekend aan C. **Sloos** te Leiden.
- Volkshuis: Tentoonstelling van bloemen met af-
beeldingen.
- 16 Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst, **Leid-**
sche Afdeeling, 102de uitvoering: Beethoven-avond.
- 18 Prins Hendrik bezoekt de bollenvelden onder Lisse.
- Aan Dr. J. Idzerda te Leiden wordt **bij** gelegenheid
van **zijn** vertrek uit Leiden door **zijne** **patienten**
een aandenken aangeboden.
- 20 Aanvang van den bouw der arbeiderswoningen met
stratenaanleg aan de Zijdgracht, Levendaal en
Geeregracht.

April 1909.

22	Overlijden van den heer J. C. Zaalberg Jr., industrieel, hoofd der firma J. C. Zaalberg & Zoon, lid van den Gemeenteraad.
26	Aanbesteding van de verbetering van den Rijksweg Den Haag-Leiden.
28	Definitieve oprichting van de „Gemeenschappelijke Keuken”.
30	Buitengewone vergadering van den Leidschen Gemeenteraad ter gelegenheid van de geboorte van Prinses Juliana.
	Feestviering van de burgerij met optocht enz.

Mei 1909.

1	Mei-betooging, uitgaande van den Leidschen Bestuurdersbond.
2	Bevestiging van Ds. M. J. Punselie, in de Pieterskerk te Leiden.
	Bevestiging van Ds. C. Stadermann bij de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Leiden (vacature Ds. M. van Kleeff).

Bij Kon. Besl. benoemd in de orde van Oranje-Nassau : tot officier Dr. R. van Oppenraay, prefectus studiorum van het R.-K. gymnasium te Katwijk ;

Mei 1909.

de heer H. Witte, oud-hortulanue te Leiden,
thans te Bennekom;

tot ridder: de heer P. E. Pfeiffer, kapitein-
adjutant bij het 4de Reg. Inf.;

verleend de eere-medaille in zilver aan G. P. T.
Kagie, adjudant-onderofficier-vaandeldrager van
het 4de Reg. Inf.

en in brons aan J. B. W. Berkel, soldaat van
hetzelfde regiment.

4 Oranjefeest in de Stadezaal, aangeboden door de
Leideche Chr. Oranjevereniging.

5 Het Kinderhuie der Diaconie van de Ned. Herv.
Gemeente te Leiden „Voordorp” onder de ge-
meente Leiderdorp plechtig ingewijd.

Aanvaarding van het buitengewoon hoogleeraars-
ambt in de faculteit der letteren en wijsbegeerte,
aan de Universiteit te Leiden, door Dr. S. G. de Vries
met het uitspreken eener rede over „Middel-
eeuwsche handschriftenkunde”.

11 Benoeming door curatoren tot Univeriteitspedel te
Leiden van den heer W. Verra (vacature P. J.
Oostveen).

Prof. Dr. P. J. Blok, hoogleeraar in de Geschiedenis
des Vaderlands alhier, benoemd tot doctor honoris
causa in de geschiedenis aan de Katholieke Univer-
siteit te Leuven.

Groote feestavond in de Stadsgehoorzaal ter gelegen-
heid der geboorte van El. K. H. Prinses Juliana,
met medewerking van verschillende verenigingen

Mei 1909.

- 11 80ste verjaardag van den heer H. Witte, oud-hortulanus van 's Rijks-Academietuin te Leiden.
- 13 De gemeenteraad van Leiden besluit de nieuwe kade tusschen Blauwpoortsbrug en Bostelbrug Prinsessekade te noemen.
- 15 Leidsche Kunstvoreniging: Tentoonstelling van schilderijen door Italiaansche meesters.
- 17 Overlijden op 72-jarigen leeftijd van Prof. Dr. M. J. de Goeje, oud-hoogleraar in het Arabisch aan de Rijks-Universiteit te Leiden, oud-lid van den Leidschen gemeenteraad, oud-school-opziener en lid en voorzitter der Plaatselijke Schoolcommissie, lid van de Archief-commissie, lid van het bestuur van de Kweekschool voor Bewaarschoolhouderessen, de Kweekschool voor Zeevaart, het Roode Kruis en de Zuid-Afrikaansche Vereeniging enz. enz.; doctor honoris causa van de Universiteit te Cambridge, ridder in de orde van den Ned. Leeuw, groot-officier in de orde van Medjidië van Turkije, commandeur in de orde van de Poolster van Zweden, officier van het Legioen van Eer, ridder in de Ordre pour le Mérite van Pruisen, en lid van vele binnen- en buitenlandsche academies en genootschappen.
- 18 60-jarig jubileum van den typograaf J. D. J. Couvée bij de firma voorheen E. J. Brill.
- 20 Betooging voor vak-organisatie op een terrein aan de Musschenbroekstraat, voor organisaties uit de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht.

Mei 1909.

- 21 Bij Kon. Besl. is verlof verleend aan H. graaf van Bylandt, te Zoeterwoude, tot het aannemen van den titel van Cameriere Segreto di Spada e Cappa en de daaraan verbonden onderscheidings-teekenen, hem door Z. H. den Paus geschonken.
- 26 Overlijden van Dr. J. D. E. Schmeltz, directeur van het Rijks-Ethnographisch Museum te Leiden.
- 27 Opening van „Nieuw-Voordorp” (terrein van Groot Stadwyk onder Voorschoten), gesticht voor Verwaarloosde Kinderen van de Haagsche Vereeniging „Kinderzorg.”
- 29 Benoeming tot leden van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, o. a. Prof. Dr. P. Zeeman en Prof. Dr. Th. Bussemaker, te Leider.

Juni 1909.

- 2 Mr. O. W. Sipkes te Leiden, benoemd rechter in de arr.-rechtbank te Rotterdam, als aodanig voor het gerechtshof te 's-Gravenhage beëdigd.
- Aanvaarding van het buitengewoon **hoogleeraars**-ambt in de Sterrenkunde aan de **Rijks-Universiteit** te Leiden, door Dr. E. F. van de Sande **Bakhuyzen**, met het uitspreken van een rede over: „De **beteekenis**, die de oudere waarnemingen nog heden voor de Sterrenkunde hebben”.

Juni 1909.

- 3 Benoemd tot adjunct-directeur der Sted. fabrieken
 van Gas en **Electriciteit** de heer E. J. F. Thierens.
- Eet genootschap van **leeraren** aan Nederlandsche
 Gymnasia benoemt tot eereleden o. a. Prof. Dr.
 J. van Leeuwen en Prof. Dr. **D. C. Hesseling**,
 hoogleeraren te Leiden.
- 7 Bezoek van **Z. K. H. Prins Hendrik** der Nederlanden
 aan Rijnlands Stoomgemaal en aan het **Rijnlands-**
 huis te Leiden.
- 9 De Maatschappij van Ned. Letterkunde te Leiden
 benoemt tot leden, o. a. Dr. J.C. G. Jonker, **hoog-**
 leeraar, en Dr. W. J. Kühler, predikant te Leiden.
- 11 Gekozen tot lid der 2de Kamer in het kiesdistrict
 Leiden de heer Dr. J. Th. de Visser.
 Idem in het kiesdistrict Bodegraven de heer
 Mr. J. W. H. M. van Idsinga.
 Idem voor **Katwijk** Mr. O. J. E. Baron van
 Wassenaer van Catwyck.
- 12 Dr. J. H. **Zaayer** aanvaardt het ambt van privaats-
 docent in de chirurgische urologie aan de **Rijks-**
 Universiteit te Leiden, met een rede over: „**Een**
 en ander over Chirurgische Urologie.”
- 13 Ds. H. P. de Pree, beroepen predikant te Alkmaar,
 neemt afscheid van de Ned. Herv. Gemeente te
 Hoogmade.
- 14 H. Mark herdenkt den dag, dat **hij** voor 50 jaar **bij**
 de firma P. W. M. Trap, boek- en steendrukker
 alhier, in dienst trad.

Juni 1909.

- 15 De heer Nijpels, hoofd der R. K. School te Alfen, op 64-jarigen leeftijd gestorven.
- 16 Boottocht van „Oud-Leiden” naar Oudshoorn, Alfen en Koudekerk.
Tentoonstelling te Alfen (in St. Joris) van oudheidkundige voorwerpen, toebehoorende aan inwoners van Alfen, Aarlanderveen en Koudekerk. De burgemeester van Alfen verwelkomt daar de leden van Oud-Leiden. Het bezoek aan de 3 dorpen heeft plaats onder medegeleide van den heer W. M. C. de Regt, terwijl te Koudekerk de president-kerkvoogd, de heer van Egmond, de bezoekers rondleidt in de Hervormde kerk aldaar.
- 22 De aandeelhoudersvergadering van de Rott. Tramwegmaatschappij besluit tot verkoop van de paardentram te Leiden aan de H. IJ. S. M. voor de somma van f90.000.
Oprichting van de Vrijzinnige Burger-Kiesvereniging „Thorbecke”.
- 24 J. G. van Es 50 jaar in dienst bij de familie Breekland te Bodegraven; ook is hij al dien tijd werkzaam geweest in het kaaspakhuis van de firma Heineken.
- 25—26 Algemeene Vergadering van de Maatschappij van Nijverheid, waarop 24 departementen vertegenwoordigd zijn.
Verwelkoming van directeuren, leden en afgevaardigden door het Leidsche Departement op den Burcht. Officieele ontvangst door B. en W. en enkele leden van den Raad in de Raadzaal. Feestelijke avond in 't Posthof.

Juni 1909.

Bezoeken aan de Leidsche Katoenmaatii., de Leidsche Zoutkeet, de Sted. fabrieken van Gas- en Electriciteit, Sijthoff's **Uitgevers-Maatij.**, de Tegel- en faïencefabriek Amphora, Werninck's **Beton-**fabriek, Tieleman en Dros' Conservenfabriek en de Dekenfabriek der firma J. C. **Zaalberg & Zonen.**

Gemeenschappelijke maaltijd in 't Hof van Holland te Noordwijk.

Bezoek aan de fabriek van Gouden- en Zilverwerken van de firma J. M. van Kempen, & Zn. te Voorschoten.

Officieele maaltijd in **Hôtel Levedag.**

27 Bevestiging van Ds. N. Warmolts van de Ned. Herv. Gemeente te Hazerswoude.

Bevestiging van Ds. Jac. J. H. Pop in **zijn** ambt te Rijnzaterwoude.

30 Bij Kon. **Besl.** bevorderd tot officier in de **orde van Oranje-Nassau** de heer A. W. **Sijthoff**, uitgever te Leiden, **bij** gelegenheid van **zijn 80sten** verjaardag.

Juli 1909.

1 40 jaar geleden dat de heer J. van **Berkel** Bzn. organist werd in het huis **van** Militaire Detentie. nu Rijkswerkinrichting voor vrouwen.

4 Herkozen tot leden van den Gemeenteraad van Leiden, de **heeren** J. Korevaar **P.Azn.**, Mr. J. C. v.d. Lip, J. A. Bots en J. P. J. Driessen.

Juli 1909.

- 8 Benoemd tot Interpres Legati Warneriani **aan** de Leidsche Universiteit Dr. C. Snouck Hurgronje, hoogleeraar.
- De heer P. Rupke, oud-burgemeester van **Waddingsveen**, aldaar overleden.
- 12 Th. Vogelenzang, koffiebrander bij de firma **Verkouw & Stokhuyzen**, 50 jaar **bij** die firma werkzaam.
- Benoemd tot **burgemeester** te Waddingsveen de heer S. C. Tuymelaar.
- 14 Gekozen tot leden van den Gemeenteraad van Leiden, de H.H. P. Hoogeboom, Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting en J. A. Bots, en herkozen de H.H. Abr. Corts, Mr. P. E. **Briet**, Mr. A. van der Elst en Dr. C. F. Th. J. Meuleman.
- 15 De Gemeenteraad benoemt tot Regent van het Oudeliedenhuise aan de **Heerengracht** Mr. H. M. G. Kloppenburg, in plaats van Mr. O. W. Sipkes.
- 19 **Overlijden** van Dr. Th. van **Wijk**, arts te Leiden.
- 23 **Inwijding** van de nieuwe Christelijke School voor on- en minvermogenenden aan den Maresingel te Leiden.
- Afscheid van den heer Th. de Van, als hoofd van de school aan de Heerenstraat (vóór 1896 **Zoeterwoude**).
-

Augustus 1909.

Augustus 1009.

- 2 Pieter **Vreeken**, visscher te Oegstgeest, 50 jaar in dienst bij de firma J. C. Spaargaren aldaar.
- 4 Gekozen tot lid van den Leidschen gemeenteraad de heer P. J. Mulder.
- 6 Oprichting van den Leidschen Kegelbond.
- 9 Overlijden van mr. Cornelis Anthony **Cau**, oud-griffier van het kantongerecht te Leiden, in den ouderdom van bijna 62 jaar.
- 12 De heer H. P. **Smeelen**, pastoor te Hoogmade, herdenkt den dag waarop hij 50 jaar geleden tot priester werd gewijd.
- 13 De nieuwe school der Ned. Herv. Kerk aan den **Zijdegeweg** te Wassenaar geopend.
- 17 Te Katwijk aan den Rijn wordt het gouden feest van den heer B. C. van Stralen, oud-pastoor, plechtig gevierd.
- Benoeming van den heer J. **Veltkamp** tot directeur van het Telegraafkantoor te Leiden.
- Overlijden van den heer mr R. Th. P. L. A. van **Boneval Faure**, oud-hoogleeraar bij de rechtsgeleerde faculteit te Leiden en oud-lid van de Eerste Kamer
- 22 Intrede van Ds. N. **Klaassen** van **Dussen** in de Herv. Gemeente van Hoogmade.

Augustus 1909.

- 22 Uitstapje naar Leiden van den Buitenlandschen bond van Studenten „Corda Fratres” bij gelegenheid van zijn eerste Internationaal Congres van 23—28 Aug. te 's-Gravenhage.
- 26 De Heer Tb. J. Heins, pachter van het buffet der Stadszaal, viert zijn 50-jarig jubileum in het café- en restauratie-bedrijf.
- 28 Bij Kon. Besl. benoemd tot Ridder in de orde van den Ned. Leeuw Dr. J. Verdam, Rector-magnificus aan de Universiteit te Leiden.
- De eere-medaille in zilver van de Oranje-Nassau-orde verleend aan D. van Egmond, bediende aan het Etnographisch Museum te Leiden- en aan den sergeant-majoor-administrateur Jerijnboutt van het 4e reg. infanterie.

September 1909.

- 1 Opening der Chr. School voor M. U. L. O. te Katwijk-aan-Zee.
- Feestelijke inwijding van het gebouw der Stichting „de Gemeente-woning” te Noordwijkerhout.
- 8 Onthulling van een gedenkplaat, aan het buis Rapenburg 112 te Leiden, ter herinnering aan den Redacteur der Gazette de Leyde (Leidsch Dagblad) Jean Luzac. De onthulling heeft plante van wege the Netherland-Society te Philadelphia U. S. A. door Dr. W. Elliot Griffs.

September 1909.

- 10 De heer H. Witte, oud-hortulanus van den Leid-
schen Academietuin, door de fransche regeering
benoemd tot officier in de orde der Mérite
agricole.
- Volkshuis : Tentoonstelling van Isographieën, systeem
Van Meurs.
- 20 De aftredende rector-magnificus van de Leidsche
Universiteit, Prof. Dr. J. Verdam, draagt deze
waardigheid over aan zijn ambtgenoot Prof. Dr.
J. C. Kluyver.
- 21 De heer D. P. Vermnas, apotheker van het Zieken-
fonds „Tot Hulp der Menschheid” te Leiden,
viert den dag, waarop hij voor een halve eeuw
het apothekers-diploma behaalde.
- 23 Prof. Dr. G. Wildeboer, sedert 2 October 1907 hoog
leeraar in de Hebreeuwsche taal- en letterkunde
aan de Universiteit alhier, herdenkt den dag,
waarop hij 25 jaar geleden het hoogleeraarsambt
in de Godgeleerdheid aan de Groningsche hooge-
school aanvaardde.
- 26 Prof. Dr. P. J. Blok, sedert 6 Oct. 1894 hoogleeraar
in de Vad. Geschiedenis aan de Leidsche Univer-
siteit, herdenkt den dag, waarop hij 25 jaar
geleden het ambt van hoogleeraar aan de Univer-
siteit te Groningen aanvaardde. Als huldeblijk
wordt hem een in goud, zilver en brons geslagen
medaille aangeboden, zijn eigen beeltenis dragende
en door Toon Dupuis ontworpen, aan welk hulde-
blijk ook de Koningin en de Koningin-Moeder
hebben deelgenomen.

September 1909.

- 28 Laatste le8 van den heer C. Lugthart, hoofd der
openbare lagere school te Warmond.
- 30 Bij Kon. Besl. benoemd tot directeur van 't **Rijks-
Ethnographisch** Museum te **Leiden** Dr. H. H.
Juynboll, conservator bij gemeld Museum.
- De heer C. van der Jagt, sedert meer dan 40 jaar
onderwijzer, neemt **afscheid** van de openbarr lagere
school 3de klasse, N°. 2.
- Volkshuis:** Tentoonstelling van Wilde Vruchten.

October 1909.

- 1 Aan Dr. J. W. Langelaan op zijn verzoek eervol
ontslag verleend al8 hoogleeraar in de faculteit
der geneeskunde aan de **Rijks-Universiteit**.
- 25 jaar geleden dat prof. Dr. J. van Leeuwen Jzn.
te Leiden het **hoogleeraarschap** in de **Grieksche**
taal en letterkunde aanvaardde. Hem wordt **als**
huldeblijk zijn door J. Gabrielse in olieverf
geschilderde beeltenis aangeboden.
- 3 Jan **Ligtvoet** viert den dag, waarop **hij** **vóór** 50 jaren
bij de familie Rijke al8 oppasser in dienst trad.
- Viering van Leiden8 ontzet door een optocht van
historische groepen.
- Benoemd tot lid van het College van Curatoren
der **Rijksuniversiteit** mr. J. G. **Patijn**.

October 1909.

- 5 Benoemd tot gewoon hoogleeraar in de faculteit der geneeskunde aan de Riksuniversiteit. om onderwijs te geven in de ontleedkunde Dr. J. Boeke lector.
- 6 Aan den heer W. van Erp, kapelmeester der Stafmuziek van het 4de Reg. Inf., wordt voor het front der troepen de zilveren medaille van 24-jarigen trouwen militairen dienst uitgereikt,
- Leidsche Kunstvereniging: Tentoonstelling van teekeningen door Albert Bahn.
- 8 Overlijden van den heer A. Kuiper, industrieel. hoofd der firma Parmentier en Zoon, sajefabrikanten te Leiden.
- 10 Bevestiging van den predikant H. S. Bouma in het kerkgebouw der Gereformeerde Gemeente te Hazerswoude.
- 14 Dynamietontploffing nabij den Wassenaarschen Slag bij het wegruimen van het wrak van de „Caledonia”, waarbij 4 militairen het leven lieten.
- Plechtige inauguratie der novitii van het Leidsche Studentenkorps.
- Volkshuis : Tentoonstelling van paddestoelen.
- 19 300-jarige gedenkdag van den dood van Jacobus Arminius herdacht vanwege het Remonstrantsch Seminarium in een bijeenkomst in het Groot-Auditorium van de Academie, waar Prof. Dr. H. Y. Groenewegen, hoogleeraar aan het Seminarium

October 1909.

een gedachtenisrede houdt. In de Lakenhal toepasselijke tentoonstelling door Mr. Dr. J. C. Overvoorde ingericht.

- 20 50-jarig bestaan van het Chemisch Laboratorium op de voormalige kleine Ruïne te Leiden. Toepasselijke tentoonstelling, ingericht voornamelijk door den lector Dr. W. P. Jorissen. De 73-jarige oud-hoogleeraar Prof. Dr. J. M. van Bemmelen houdt eene feestrede.

, Vergadering van de Gezondheidscommissie te Leiden, naar aanleiding van eenige in de gemeente voorkomende gevallen van „Polio myelitis acuta infantum” (kinderverlamming).

De Staatscourant bevat de Statuten van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Leiden.

- 21 De gemeenteraad van Leiden besluit het raadhuis van electrische installatie te voorzien.

- 22 Leidsche Kunstvereniging: Tentoonstelling van schilderijen en teekeningen door J. Gabrielse te Utrecht.

10-jarig bestaan van 't Volkshuis te Leiden: feestrede van Prof. Mr. W. v. d. Vlugt.

- 29 Aanbesteding tot de verbouwing van het kasteel Oud- Wassenaar tot hôtel-restaurant.

Volkshuis: Tentoonstelling van Italiaansche renaissance, voornamelijk Bouwkunst.

October 1909.

November 1909.

1	25-jarig bestaan van de Leidsche Gymnastiek- en Schermvereeniging „Hercules”. Viering van het 50-jarig bestaan van het Ziekenfonds ten behoeve van het personeel der fabriek van de firma Van Kempen en Zonen te Voor- schoten.
3	Overlijden op 77-jarigen leeftijd van Ds. C. G. Chavannes, in leven rustend predikant bij de Waalsohe Gemeente te Leiden.

Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen en besturen.

LEIDEN.

Burgemeester: Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijsselaar.

Wethouders : J. A. van Harnel, J. Korevaar P.Azn.,

Mr. L. M. J. H. Kerstens, Mr. J. C. van der Lip.

Secretaris: Mr. M. C. de Vries van Heyst.

Ontvanger: G. H. Kokxhoorn.

Archivaris: Mr. Dr. J. C. Overvoorde.

Directeur van Gemeentewerken: G. L. Driessen.

Politiecommissaris : J. Groebe.

Garnizoenscommandant, tevens kolonel-commandant 4^{de}
regt. inf.: C. D. de Roon.

Luit. Kol. bij het 2de regt. veld-artillerie : W. J. H. de Veer.

Militie-Commissaris: J. H. v. Waveren, majoor.

Inspecteur der registratie en domeinen : A. E. J. Bertling.

Ontvanger der registratie en domeinen: G. L. Brouwer.

Bewaarder der Hypotheken enz.: F. Gordon.

Inspecteur der directe belastingen, enz.: P. Aløva.

Ontvanger der directe belastingen: H. J. van Gelder.
Ontvanger der invoerr. en accijnzen: G. J. J. Greidanus.
Afgevaardigde voor het kiesdistrict Leiden ter 2de Kamer
der S.-G.: Dr. J. Th. de Visser.
Afgevaardigden ter Provinciale Staten: W. Pera, W. F.
van Wijk Thzn., H. Paul, Mr. J. Brunt, Dr. Th. C.
den Houter.

KANTONGERECHT.

Kantonrechter: Mr. H. M. G. Kloppenburg.
Ambtenaar O. M.: Mr. A. van der Elst.
Griffier : Mr. A. Kuypers.

RIJKSUNIVERSITEIT.

Curatoren: Mr. C. Fock, Jhr. Mr. W. H. de Savornin
Lohman, Prof. Dr. J. D. van der Waals Sr.,
Mr. J. G. Patijn. . .
Secretaris van Curatoren: Mr. J. E. Boàdaert.
Rector-Magnificus: Dr. J. C. Kluyster.
Secretaris van den Senaat: Dr. P. J. Blok.
Bibliothecaris: Dr. S. G. de Vries.
President van het Col. Civ. Acad. Lugd. Bat. Supr.:
H. G. Kronenberg.
Praeses der Leidsche Studentenvereeniging : J. H. O. Reys.
Praesidente der Ver. Vr. Stud.: G. L. Lorentz.

Gymnasium. President-Curator : Prof. Mr. S. J. Fockema
Andreæ.

Rector: . . .

Commissie van Toezicht op de scholen voor **Middel-
baar Onderwijs**: Prof. Dr. P. Zeeman, voorzitter.

Directeur H. B. S. voor jongens: Dr. J. L. Andreæ.

Directrice H. B. S. voor meisjes: Mej. B. C. G. Numan.

Directeur Kweekschool: N. Brouwer.

Directeur Kweekschool voor Bewaarschoolonderwijze-
ressen: W. Haanstra.

Arrondissements-schoolopziener voor het **Lager Onder-
wijs**: Tj. Kielstra.

Commissie voor oppertoezicht en beheer der **Kweek-
school voor Zeevaart**: . . voorzitter; J. C. Stam,
secretaris.

Commandant der Kweekschool voor Zeevaart: N. J.
van den Worm, kapt.luit. t/z.

Predikanten. Bij de Ned.-Herv. Gem.: J. J. van der
Lip, F. Oberman, W. J. Briët, C. Hartwigsen,
J. Hoogenraad. K. W. Vethake, Dr. G. Oorthuys,
M. J. Punselie, Mr. Dr. J. Schokking.

Bij de Waalsche Gem.: S. Cler en M. Bresson.

Bij de Rem. Gem. : Dr. W. J. Lente.

Bij de Vereeniging v. Vrijz.-Herv.: A. van der Wissel.

Bij de Gereformeerde Kerken: H. J. Kouwenhoven,
R. J. W. Rudolph en J. Douma.

Bij de Evang.-Luth. Gem. : J. W. Brass en C. Stadermann.
Bij de Doopsgezinde Gem.: W. J. Kühler.

Pastors. Bij den R.-K.: P. L. Dessens, tevens deken,
H. L. A. Gadet, J. J. Vernieuwe.

Oud-Katholieken: J. M. van Beek, pastoor.

Israëlietische Gemeente: H. 1. Cohen, leeraar.

Postkantoor. Directeur: H. Eekhout. **Telegraaf-
kantoor.** Directeur: J. Veldkamp.

Stationschef: L. W. F. Sessler.

Leiden telt thans $\pm$ 58000 inwoners.

**Leden der 2de Kamer der Staten-Generaal
voor de districten:**

Haarlemmermeer. F. H. van Wichen.

Katwijk. Mr. O. J. E. baron van Wassenaar
van Catwijk.

Bodegraven. Mr. J. W. H. M. van Idsinga.

Leden der Prov. Staten voor de districten:

Leiderdorp. { Mr. L. M. J. H. Kerstens
S. baron van Heemstra.
J. J. van Hoeken.
C. J. L. van der Meer.

<i>Zoetermeer.</i>	{	J. Krap.
		Jhr. Mr. L. E. M. von Fisenne.
		D. J. G. J. baron van Pallandt.
		W. B. van Liefland.
<i>Alfen.</i>	{	F. H. van Wichen.
		Mr. C. S. van Dobban de Bruyn.
		A. A. van Gils.
		w. Los.

Bestuur der Gemeenten.

Ter Aar: Jhr. K. W. L. de Muralt, *Burgemeester* ;
J. Hogenboom, *Secretaris*.

Aarlanderveen: J. W. van der Lee, *Burg.* ; A. P. Tolck,
Secretaris.

Alkemade: F. H. van Wichen, *Burg.* en *Secr.*

Alphen: C. W. C. Th. Visser, *Burg.*; K. J. E. Koning,
Secretaris.

Benthuisen: A. Verheul Azn., *Burg.* en *Secr.*

Hazerswoude: Mr. C. S. van Dobben de Bruyn, *Burg.*;
J. M. Kok, *Secr.*

Katwijk: T. A. O. de Ridder, *Burg.*; J. Varkevisser,
Secretaris.

Koudekerk: J. C. van Voorthuyzen, *Burg.*; E. Roilema,
Secretaris.

Leiderdorp: G. van der Valk Bouman Sr., *Burg.* en *Secr.*

Leimuiden: Th. C. C. Ninaber, *Burg.* en *Secr.*

Lisse: Jhr. P. F. A. J. von Bönninghausen tot Herinck-
 have, *Burg.* en *Secr.*
Noordwijk: Jhr. W. C. van Panhuijs, *Burg.*; E. de
 Groot, *Secr.*
Noordwijkerhout: J. P. J. M. Sweens, *Burg.*; A. B. Ver-
 meulen, *Secr.*
Oegstgeest: J. G. M. van Griethuyzen, *Burg.* en *Secr.*
Oudshoorn: W. C. ten Harmsen van der Beek, *Burg.*;
 W. Steen Jr., *Secr.*
Rijnsaterwoude: Th. C. C. Ninaber, *Burg.* en *Secr.*
Rijnsburg: R. van Ham, *Burg.* en *Secr.*
Sassenheim: S. baron van Heemstra, *Burg.*; O. v. Eek, *Secr.*
Stompwijk: P. van Duyvendijk, *Burg.*; H. Velthuysen,
Secretaris.
Valkenburg: P. Lotsy, *Burg.* ; 1. A. Charbon Jr., *Secr.*
Veur: P. van Duyvendijk, *Burg.* en *Secr.*
Voorhout: J. G. M. van Griethuyzen, *Burg.*; J. H.
 Lange, (tijd.) *Secretaris.*
Voorschoten: E. Vernède, *Burg.* en *Secr.*
Waddinxveen : S. C. Tugmelaar, *Burg.*; G. van Dort Kroon,
Secretaris.
Warmond: A. J. Schölvínck, *Burg.* ; A. J. W. Monnik,
Secretaris.
Wassenaar : Mr. R. baron van Zuylen van Nyevelt,
Burg. en *Secr.*
Woubrugge: T. P. Kleyn, *Burg.* ; C. Kammeraat *Secr.*
Zoeterwoude: A. A. van Gils, *Burg.* en *Secr.*

RIJNLAND.

Dijkgraaf: Mr. E. de Vries.

Hoogheemraden: H. A. M. Evelein, A. J. E. baron van
Ittersum, Mr. J. van de Kastele, Jhr. W. A. L.
Mock, J. C. van der Torren, M. C. J. van der
Weyden.

Secretaris: Mr. P. A. Pijnacker Hordijk.

Rentmeester: Mr. H. A. Sypkens.

Ingenieur : P. Hoogenboom.

**De volgende verzamelingen zijn voor het
publiek toegankelijk :**

Rijksmuseum van Oudheden, Breestraat, werkdagen 10- 4 uur, Zon- en Feestdagen 1 — 4 uur.

Ethnographisch Museum, Rapenburg en Hoogewoerd, alleen werkdagen 12 — 4 uur, op de Heerengracht, Maandags en Donderdags 12 -4 uur.

Museum van Natuurlijke Historie, Rapenburg, werkdagen 10 — 4 uur, en Zondags van Mei — November, 12-3 uur.

Geologisch Mineralogisch Museum, Garenmarkt, Woensdag en Zaterdag 2— 4 uur.

Kabinet van Pleisterbeelden, Rapenburg, werkdagen van 10-4 uur, Zon- en Feestdagen 1— 4 uur.

Hortus Botanicus, Rapenburg, werkdagen, 1 April — 30 Sept., 9 — 6 uur; 1 Oct. — 31 Maart, 9 — 4 uur, Zondags 10— 4 uur.

Kabinet van Prenten, Rapenburg, Dinsdags, 10-3 uur.

Stedelijk Museum „de Lakenhal”, Oude Singel, werkdagen 10-4 uur, Zondags 12-4.

Universiteitsbibliotheek, Rapenburg, werkdagen 10 -4 uur, doch van 15 Nov. — 15 Jan. 10-3 uur en in de acad. vacantes 1-3 uur.

Oud-Archief der gemeente, Boisotkade, werkdagen van 9 -4 uur.

IN MEMORIAM.

H. C. Juta.

Herman Cornelis Juta. †

Op den doodenakker aan de Groenesteeg werd op den achtsten December 1908 ter eeuwige ruste neergelegd het stoffelijk hulsel van Herman Cornelis Juta, ons wel het best bekend als een der meest werkzame Wethouders onzer gemeente.

H. C. Juta werd den 16^{den} April 1843 te Nijmegen geboren, waar zijn vader officier was. Na de lagere en middelbare scholen met gunstig gevolg te hebben doorloopen, werd hij aan het instituut te Nieuwediep tot zeeofficier opgeleid. Hoezeer ook de zeedienst hem aantrok en het corps officieren der zeemacht in hem een uitnemend medelid had gevonden, bracht zijn huwelijk met Egidia Cornelia Lisman hem naar Leiden en in den handel.

In Juli 1870 nl. trad hij met genoemde juffrouw Lisman in het huwelijk, na in 1869 den zeedienst te hebben verlaten om te worden opgenomen als deelgenoot in het belangrijke handelshuis Lisman en Waller. In December 1876 werd hij in deze firma als vennoot opgenomen.

Lange jaren heeft hij dit huis — in den laatsten tijd

bijgestaan door zijn zoon — op uitnemende wijze ver-
tegenwoordigd.

Weldra viel het oog der burgerij voor hare vertegen-
woordiging in den gemeenteraad op dezen kloeken
handelsman en reeds den 29sten Juli 1873 werd Jutta lid
van den Leidschen gemeenteraad in welk college hij
van af zijn 30ste jaar tot aan zijn dood onafgebroken
zitting had. Want hoe wisselvallig vaak de kansen bij
raadsverkiezingen voor menig verdienstelijk raadslid
mogen staan, bij elke periodieke aftreding gaf de burgerij
de ondubbelzinnigste blijken dat zij dezen ernstigen
vertegenwoordiger harer belangen niet gaarne zoude
missen.

Spoedig reeds bleek hoe Jutta in het bijzonder in finan-
cieele aangelegenheden op den voorgrond trad, zoodat
hij in 1886 lid en voorzitter werd van de commissie
van financiën. En toen dan ook in 1891 na het aftreden
van den wethouder Bool, eene plaats in het college van
B. en Ws. openviel, werd hij tot wethouder benoemd
en werd aan hem de voorbereiding der financieele aan-
gelegenheden opgedragen.

In 1894 werd hij lid en voorzitter van de commissie
voor de Gasfabriek, van welke commissie hij de ziel was
en waar hij een groot aandeel had in de oplossing van
het moeilijke vraagstuk, om bij lage gasprijzen een
hoog winstcijfer te behalen.

Zoo werden de gemeente-financiën steeds door hem
beheerd op eene wijze die den lof afdwong van partij-
genooten zoowel als van politieke tegenstanders. Men

erkende in hem den voorzichtigen financier, den man die nooit zou gaan over ijs van één nacht. En toen hij dan later met klem de oprichting verdedigde van de Electrische centrale, ging men gaarne met hem mede, wetende dat men met hem veilig ging. Want — men wist het — Juta was voor bezuiniging en waar hij meende, dat eene onderneming een verliescijfer voor de gemeente zou opleveren, was het steeds het hooge belastingcijfer waarheen hij zijne medeleden waarschuwend wees.

Maar nog zouden moeilijker tijden komen. Tijden waarin nog een andere maatstaf zou worden aangelegd aan het kunnen van dezen onvermoeiden werker. Geroepen om, als oudste wethouder, bij ontstentenis den burgemeester te vervangen, toonde hij dat de taak van magistraatspersoon niet boven zijne krachten ging. Zoo bekleedde hij — tijdens de langdurige ziekte van Mr. Was — het ambt van waarnemend burgemeester, daarin op uitnemende wijze bijgestaan door onzen gemeente-secretaris, den Heer Mr. M. C. de Vries van Heyst. En hoe hij zich van die taak kweet, bewees zijne benoeming door H. M. de Koningin tot officier in de orde van Oranje-Nassau. Want hoewel geen groot redenaar, was wat hij zeide steeds zakelijk en weldoordacht en wist hij den voorzittershamer te hanteeren op eene wijze, die bewees dat hem de uitoefening der discipline niet vreemd was.

Doch niet alleen de gemeentezaken waren aan zijne handen toevertrouwd. In menig ander college was Juta

een krachtig medewerker. Zoo was hij lid en voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken, regent van het Gereformeerde Oude Mannen- en Vrouwenhuis, voorzitter van de Stedelijke Werkinrichting, voorzitter van het College van Regenten der Rijkswerkinrichting voor Vrouwen, lid van de Commissie van Toezicht en Beheer van de Kweekschool voor Zeevaart, penningmeester van de Vereeniging tot bevordering van den bouw van Werkmanswoningen, voorzitter van Commissarissen van de Nettenfabriek en medebestuurder van nog meerdere inrichtingen van maatschappelijk nut.

Juta was een man van gematigd vrijzinnige beginselen. Hij was een man van strenge tucht — streng tegenover anderen, maar niet minder streng tegenover zich zelf. Hij had iets hoogs in zijn karakter, iets dat niet terstond innam maar niettemin ontdekte hij, die meer intiem met hem in aanraking kwam, in hem den man met een warm hart en een ontvankelijk gemoed.

En ook het leed werd hem niet gespaard. Reeds eenige jaren was zijne gezondheid niet meer, zooals hij die wenschte, om ongestoord zijnen veel omvattenden arbeid te kunnen volbrengen. Slechts noode zocht hij dan voor korten tijd rust en beterschap in het liefelijke stille Leersum en wanneer ik het voorrecht had hem daar te mogen bezoeken, was ik er getuige van hoezeer hij weer verlangde krachtig genoeg te zijn om naar Leiden terug te keeren, waar hij wist dat hem nog zooveel arbeids wachtte in 't belang van de gemeente;

die wel niet zijn geboorteplaats was, maar die toch geheel zijne liefde had.

Doch — daar ging in het einde van November de mare door onze gemeente dat Jutta ernstig ziek was en dat hij die ziekte wel niet meer zou kunnen doorstaan. En helaas werd dat vermoeden eene droeve zekerheid. Slechts een tiental dagen was hij aan het ziekbed gekluisterd: eene hevige ongesteldheid maakte een einde aan het leven van dezen werkzamen en verdienstelijken burger.

En toen hij naar zijne laatste rustplaats werd geleid, de lijkwagen als onder bloemen bedolven, wachtte eene groote schare belangstellenden op den doodenakker den lijkstoet op. Mannen, die uit het volle leven spraken tot den doode, die nog zoo kort geleden dat leven zoo krachtig had medegeleefd. Daar getuigde de burgemeester hoe Jutta — hoewel geen Leidenaar — de stad zijner inwoning had liefgekreken, met eene liefde, welke die van menig geboren Leidenaar verre overtrof. Daar sprak de gemeentesecretaris over de hartelijkheid en de gemoedelijkheid bij dezen man met dat strenge gelaat.

En nu aan mij het verzoek werd gericht in het Leidsche Jaarboekje eene kleine schets te geven van het leven en streven van den man met wien ik zoovele jaren heb mogen samenwerken in den dienst der gemeente, heb ik niet mogen en niet willen weigeren aan dat verzoek te voldoen. Want zoo van ganscher harte getuig ik mede van de groote werkzaamheid van dezen verdienstelijken man met wien samen te werken

steeds zoo groote voldoening gaf, omdat uit al zijn werken sprak de groote ernst waarmee hij was bezielde. Want ernstig was Jutta in de hoogste mate. En kon hij ook streng zijn — met volle instemming zeg ik het den spreker aan zijn graf na:

„Streng waart gij, voor anderen zoo goed als voor u zelf, doch nimmer waart gij onrechtvaardig.”

G. H. KOKXHOORN

LEIDEN, November 1909.

P. J. Oostveen. †

Den 24sten Februari des vorigen jaars overleed na een lang lijden, in hoogen ouderdom (hij was 4 October 1830 geboren), een welbekend burger onzer stad, de bekwame en ijverige pedel der Hoogeschool, de heer P. J. Oostveen. Hoeveel honderdtallen studenten heeft hij den „gradus ad Parnassum” zien opklimmen! Hoevelen met raad en daad bijgestaan! Onze pedellen moeten in het raderwerk van het academisch leven wel goed thuis zijn, willen zij professor en student de diensten bewijzen, die van hen gevraagd worden. Nu, Oostveen was er in thuis en zijne diensten zijn vele geweest. Den 8sten Februari 1868 begon het als portier van het Academiegebouw, dat leven in dienst der hoogeschool; drie jaren later volgde de benoeming tot waarnemend pedel bij de ziekte des heeren Blanken en den 1sten November 1872 werd Oostveen pedel, welk ambt hij dus 37 jaren heeft bekleed. In het jaar 1903 eerde de regeering zijne verdiensten door hem de gouden medalje van Oranje-Nassau te verleen. En allen, nu verspreid in moederland en koloniën, die den ouden man met dien eigenaardigen, ietwat pijnlijken, trek om den mond en het zachte gezicht gekend hebben, zullen hem zeker, bij het vernemen van zijn dood, eene vriendelijke gedachte hebben gewijd.

L. K.

Jhr. Mr. Pieter Rutger Feith. †

Den 28sten Februari 1909 overleed te 's-Gravenhage de curator der Leidsche Hoogeschool, wiens naam wij hierboven afdrukken. De bewoners dezer stad hebben hem maar weinig gekend — doch in de academische wereld, bij gelegenheid van intreedren van nieuw-benoemde hoogleeraren, op den dies natalis, was zijn verschijning bemind en zag men het vriendelijk gelaat met vreugde. Overigens — alleen ingewijden en deskundigen wisten van zijne groote bekwaamheden als rechtsgeleerde, hij, die in 1837 geboren, reeds 24 Juni 1878 werd benoemd tot lid van den Hoogen Raad: uitnemende onderscheiding, maar zeldzaam aan zóó jongen van jaren betoond; wisten van zijne toewijding als curator aan de belangen onzer Hoogeschool — gelijk ook schrijver van deze regelen, in een ander college met hem werkzaam, overvloedig gelegenheid heeft gehad de werkkraft, plichtsbefef en beminnelijkheid te bewonderen bij een man, wiens zwakke gezondheid hem menigmaal den arbeid tot een last en opgeruimdheid moeilijk moeten hebben gemaakt. Hij was een geleerd man, een man van beteekenis in den lande — hij was ook een goed man en wij bewaren zijnen naam in vriendelijke heugenis.

L. K.

F. A. Holleman Jr. †

Den 2^{den} Maart overleed te Leiden Frederik Arnold Holleman, adjunct-directeur der Stedelijke Fabrieken van Gas en Electriciteit.

Holleman is den 9^{den} September 1873 te Oisterwijk geboren en genoot van 1888 tot 1892 zijn opleiding voor de Marine aan het Koninklijk Instituut te Willemsoord.

In dienst in Indië bleek zijn gestel niet tegen het klimaat bestand; hij kreeg een hevigen aanval van malaria, repatrieerde en verliet in 1897, deels om gezondheidsredenen, deels uit neiging voor de electrotechniek, den zeedienst. Gedurende twee jaar volgde hij den cursus voor electrotechniek aan het Instituut Montifiore te Luik en verkreeg daar een diploma als electrotechnisch ingenieur. In zijn lateren werkkring sprak Holleman dikwijls met veel lof over het onderwijs en de zelfstandige opleiding, welke hij in Luik had genoten.

In 1899 kwam hij als ingenieur in dienst van de Eerste Nederlandsche Electriciteits-Maatschappij te Amsterdam en werd belast met den bouw van een draai-

stroom-centrale te Veendam, een der eerste centralen, welke met gemeenschappeliken nulleider zijn uitgevoerd. Gedurende één jaar is Holleman met de exploitatie der nieuwe centrale belast gebleven en heeft zich toen als een hoogst bekwaam administrateur en exploitant doen kennen.

In 1902 verliet hij de E. N. E. M. en trad als ingenieur in dienst van de firma Geveke & Co. te Amsterdam; een jaar later associeerde hij zich met den heer A. ten Bosch N.Jzn. te Rotterdam. Uit de firma Ten Bosch en Holleman ontstond de Vereeniging: „Centraal Bureau voor Technische Adviezen en Arbitrage” te Rotterdam.

Met ingang van Augustus 1906 werd Holleman benoemd tot tijdelijk ingenieur aan de Stedelijke Gasfabriek te Leiden met opdracht een draaistroom-centrale te bouwen volgens het avant-projet van de heeren Doyer en van Doesburgh (1901). Met veel liefde wijdde Holleman zich aan deze taak; hij ontwierp een modern ingerichte electriciteitsfabriek en leidde met zooveel energie den bouw, dat op 15 October 1907 de officiële opening der fabriek kon plaats hebben. In verband met de opening werd door hem een vlot geschreven boekje met alleraardigste teekeningen, ten doel hebbende reclame voor de nieuwe onderneming, opgesteld.

Naar aanleiding van de inwerkingstelling der fabriek werd door het departement Leiden van de Maatschappij van Nijverheid een tentoonstelling van electriciteit in woning en ambacht georganiseerd. Het succes van deze

tentoonstelling mag voor een groot deel aan het persoonlijk optreden en organiseerend talent van Holleman worden toegeschreven.

Bij de opening der electriciteitsfabriek werd Holleman door den Raad met algemeene stemmen tot adjunct-directeur der Stedelijke Fabrieken van Gas en Electriciteit benoemd. Aanvankelijk bepaalde zich zijn werk uitsluitend tot de nieuwe fabriek. Door zijn optreden boezemde hij aan de industrieelen vertrouwen in en wist hen, door laaggestelde en doelmatig ingerichte tarieven, tot afneming van electrischen stroom te bewegen. Een voorstel tot bevordering van het gebruik van electrisch licht in woonhuizen door aanleg van de binneninstallatie van gemeentewege tegen een matige huur, werd door den Raad zonder eenig bezwaar goedgekeurd. Aan zijn helder inzicht in quaesties, tarieven van stroomlevering betreffende, was het in de eerste plaats te danken, dat een zooveel mogelijk regelmatig over den geheelen dag verdeelde stroomafneming, waarmede het slagen van een electrische centrale zoo nauw samenhangt, werd verkregen. Zijn werken werd met succes bekroond, reeds in den zomer van 1908 moest een uitbreiding der electriciteitsfabriek worden voorbereid. Reeds ziek zijnde, is zijn laatste werk geweest een keuze voor de nieuwe machines te doen.

Toen in het begin van 1908 de eerste plannen voor den aanleg van een electrisch tramnet door en om Leiden van de zijde der Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij werden ingediend, stelde hij zich onmiddel-

lijk van alles, wat electrischen tramaanleg betreft, op de hoogte en ontwierp een overeenkomst voor de levering van electriciteit door de gemeente Leiden aan het nieuwe net. De overeenkomst, die weldra in den Gemeenteraad in behandeling zal komen, is in hoofdzaak volgens zijne inzichten opgemaakt.

Ook op stroomlevering aan gemeenten in de nabijheid van Leiden was zijne aandacht gevestigd. Enkele weken voor zijn laatste ziekte had een eerste bespreking met den Burgemeester van Noordwijk plaats, en indien overeenstemming tusschen de gemeentebesturen van Leiden en Noordwijk verkregen wordt, zal ook deze opzet van Holløman binnen eenige maanden worden uitgevoerd.

Den 23sten December 1908 openbaarde zich de ziekte, waarvan hij niet zou herstellen. Een aanvankelijk lichte pleuris nam in Januari een hoogst ongunstige wending en sloopte in enkele weken zijn krachten; hij overleed in den avond van 2 Maart op 35-jarigen leeftijd.

Holløman is in talrijke zaken van technischen aard betrokken geweest, zijn adviezen werden om hun dege-lijken en helderen inhoud hoog gewaardeerd. Ten gevolge van zijn bescheidenheid is veel van hetgeen hij gedaan heeft op naam van anderen gesteld. Als zelfstandig adviseur behandelde hij o. m. den aanleg van de telefoon voor de gemeente Sneek.

Van zijn hand is een boekje over *electriciteitsmeters* en stroomleveringstarieven verschenen. Verder schreef hij in „Het vakblad voor den werktuigkundige en den electrotechnicus” een reeks doorgaande artikelen over

wisselstroomtechniek. Het was zijn bedoeling deze verhandeling, die voor ruim drie vierden voltooid is, later in boekvorm uit te geven. Dit werk zal worden voltooid door den heer P. M. Verhoeckx w. i. te Amsterdam.

Holleman maakte deel uit van de Permanente Commissie van Redactie en Advies voor de Veiligheidsvoorschriften, ingesteld door de Vakafdeeling voor Electro-techniek van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs. Verder is hij in 1907 en 1908 als gedelegeerde van de Vakafdeeling bij het afnemen der examens voor monteur en leerling monteur der leerlingen van het Genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix te Leiden opgetreden.

In Holleman heeft schrijver dezes een beminnelijk collega, en Leiden een bekwaam en nauwgezet ambtenaar, van wien nog veel te verwachten was, verloren. Het zwaarste verlies trof echter zijne weduwe en 4 kinderen, aan wie een voortreffelijk echtgenoot en vader is ontvallen.

N. W. VAN DOESBURGH c i. .

Leiden, November 1909.

J. en J. C. Zaalberg. †

Op Goeden Vrijdag den 9^{den} April dezes jaars overleed te Scheveningen de Heer Jonathan Zaalberg en ongeveer veertien dagen later, den 24sten April, de Heer Jean Corneille Zaalberg alhier, de eerste na enkele jaren rust na een werkzaam leven, na een langdurig wisselend ziekbed op bijna tachtigjarigen leeftijd, de ander vrij plotseling weggerukt na een hevige ziekte, van zijn familie, zijn werkring, in de volle kracht zijns levens, op twee-en-vijftigjarigen leeftijd; en het is zeer zeker een weemoedige gedachte te denken dat vader en zoon, die elkander zoo innig liefhadden, zoo spoedig na. elkaar in den dood vereenigd zijn.

De Heer Jonathan Zaalberg werd geboren den 10^{den} Juli 1829 uit het huwelijk van den Heer Jan Cornelis Zaalberg (geb. 7 Februari 1797, overleden 10 Juni 1879) en Mejuffrouw Gerardina Wilhelmina Vrolik (geboren 9 April 1793, gestorven 15 December 1863). Hij volgde de lagere school te Leiden, en bracht naar de gewoonte dier dagen eenigen tijd op kostschool door, waarop hij op vrij jeugdigen leeftijd werkzaam werd op de fabriek zijns vaders. Den 10^{den} October 1855 huwde hij Mejuffrouw

Anna Jacoba Ploeg, met wie hij meer dan 47 jaren in gelukkigen echt verbonden is geweest; deze vriendelijke, beminnelijke vrouw overleed den 18^{den} Januari 1903. Uit dit huwelijk werd geboren bovengenoemde Jean Corneille en Lambertus Zaalberg. Deze laatste is op jeugdigen leeftijd in den ouderdom van 25 jaren na een langdurige ziekte overleden. De dood van dezen levenslustigen jongeman, die zich met ijver op de fabriek en inzonderheid de machinerieën had toegelegd, was een zware slag voor zijne ouders en veroorzaakte hun een langdurig en diep leed.

De Heer Jean Corneille Zaalberg werd geboren den 29sten Januari 1857, volgde de school van den Heer Japikse en later de lessen der Hoogere Burgerschool alhier, waarop hij na een schitterend eindexamen in 1875 ook werkzaam werd op de dekenfabriek. Den 14^{den} Juli 1881 huwde hij met Mejuffrouw Louise Johanna Frederika Maria Vervooren, met wie hij ongeveer 27 jaren in gelukkigen echt verbonden is geweest. Uit dit huwelijk werden vijf kinderen geboren, twee zoons en drie dochters; van de laatste is eene op zeer jeugdigen leeftijd overleden. De oudste zoon en dochter zijn gehuwd, de eerste met Mejuffrouw Maria Elisabeth Hamel: de tweede met den Heer Albertus Willem Frentzen te Leiden.

Zoowel het leven van den Heer Jonathan Zaalberg als van den Heer Jean Corneille is nauw verbonden aan de fabriek; beiden hebben onvermoeid gewerkt om deze omhoog te werken en te houden, wat zij door groote

energie en voortdurende werkkraft hebben bereikt. De firma J. C. Zaalberg & Zoon werd opgericht in de tweede helft der 18de eeuw door den heer Johannes Cornelis Zaalberg, grootvader van den Heer Jonathan Zaalberg. Er werden toen geen dekens maar uitsluitend lakens vervaardigd. De lakenindustrie echter leidde vooral in het begin der 19de eeuw een kwijnend bestaan en de zoon van den oprichter der firma, genoemde heer J. C. Zaalberg, besloot in overleg met zijnen vader en grootvader, de lakenindustrie vaarwel te zeggen en zich alleen toe te leggen op de vervaardiging van wollen dekens en aanverwante artikelen, als tocht- en zeeduffels en wollen garens.

1 Januari 1814 is de datum van de stichting der fabriek van wollen dekens onder de firma J. C. Zaalberg & Zoon,

Het behoeft geen betoog dat vooral in de eerste jaren heel wat moeilijkheden waren te overwinnen, maar door groote toewijding en voortdurend streven om het fabrikaat te verbeteren gelukte het den eigenaar den naam der firma voor goed te vestigen. Toentertijd was alles nog handwerk.

De Heeren Zaalberg zijn steeds op de hoogte van hunnen tijd gebleven; langzamerhand werd alle handarbeid door machinalen arbeid vervangen, de handweefgetouwen werden door machinale: de handspinnmolens door selfactors vervangen.

In 1889 den 18^{den} December brandde een gedeelte der fabriek af, wat aanleiding gaf om dit gedeelte ruimer en practischer ingericht weder op te bouwen.

De dekens zijn wijd en zijd vermaard, op verschillende binnen- en buitenlandsche tentoonstellingen werden zij 24-maal met de hoogste onderscheiding bekroond. Eigenaardig mag het heeten dat het wiegendekentje van H. M. de Koningin en ook dat van Prinses Juliana op de fabriek der Heeren Zaalberg zijn geweven.

De fabriek is ruim en luchtig en beantwoordt aan alle eischen der hygiëne. In het jaar 1903 viel haar de hooge eer te beurt een bezoek van H. M. de Koningin-Moeder te ontvangen, die herhaaldelijk van hare hooge ingenomenheid met de inrichting der fabriek getuigde.

Ook het personeel was steeds een punt van zorg voor de Heeren Zaalberg. Reeds lang bestond een ziekenfonds en oude werklieden worden gepensionneerd.

De Heer Jonathan Zaalberg ging het grootstegedeelte van zijn leven in de fabriek op, buiten haar bemoeide hij zich weinig met andere zaken. Hij trad niet op den voorgrond in het maatschappelijk leven, toch onttrok hij zich niet geheel en al eraan. Jaren was hij een ijverig lid van de Kamer van Koophandel, het College van Zetters en Regent van het Loricandshofje. In Leiden leefde hij zeer teruggetrokken, en had een kleinen kring vrienden aan wie hij zich wijdde. In Scheveningen nam hij meer deel aan het gezellige leven. Hoewel hij pas in Januari 1909 uit de firma trad, had hij de laatste jaren, ook al door ziekte hiertoe gedwongen, de leiding geheel aan zijnen zoon overgelaten, hetgeen niet wegnam, dat hij steeds op de hoogte bleef van alles wat de fabriek aanging. Tot het laatst van zijn leven toe

was de zaak een punt van zijn zorg en overdenken. Hij was een scherpzinnig koopman, uitstekend kenner van wol en tot het eind van zijn leven begaafd met een helder hoofd.

De Heer J. C. Zaalberg, hoewel evenals zijn vader met hart en ziel aan de fabriek verknocht, trad meer op den voorgrond in het maatschappelijk leven. Tal van jaren wijdde hij zich aan de belangen der Remonstrantsche Broederschap, en vooral met den herbouw der kerk was hij door zijn kennis en hulp van grooten steun. Ook het Bestuur van Nijverheid verliest in hem een ijverig bestuurslid.

Maar ook de stad zijner inwoning verloor in hem een ijverig burger. In 1905 werd hij bij tuuschentijdsche verkiezing tot lid van den Gemeenteraad verkozen in plaats van wijlen den Heer A. J. van Hoeken.

Ook hier toonde hij zich een ijverig lid. Spoedig werd hij gekozen in de Commissie van Financiën, later ook in Fabricage, waar hij alle werkkraft en kennis kon ontplooien, terwijl de Gemeenteraad hem nog koos als Ambtenaar van den Burgerlijken Stand en in het laatst zijns levens nog als Bestuurder der Stedelijke Werk-inrichting. De belangen van de stad zijner inwoning gingen hem zeer ter harte; vooral de verversching van het grachtwater was een punt van groote studie en toewijding: onafgedaan ligt deze taak nog, hoewel zeer zeker het laatste woord nog niet in dezen is gesproken; nog vóór een van hem uitgaand voorstel door den Raad in behandeling werd genomen, was hij door den dood weggenomen.

Zijn laatste arbeid was nog in het belang der gemeente. Maandagmiddag woonde hij nog eene vergadering der Commissie van Financiën bij, des avonds werd hij ongesteld en Woensdag daarop in Hopital Wallon geopereerd.

Hij mocht het genoeg smaken, dat zijne verdiensten werden erkend door de benoeming tot ridder in de orde van Oranje-Nassau. De Heer Zaalberg had naast de voortreffelijke gaven van geest en verstand ook groote gaven van gemoed: hij was een liefhebbend echtgenoot, een goed vader en trouw vriend.

Zoo heeft Leiden verloren twee werkzame, zeer geachte medeburgers, wier nagedachtenis niet alleen in eere zal gehouden worden bij familie, vrienden en kennissen, maar ook bij een groot aantal menschen, wier leed zij verzacht en in wier nooddrift zij zijn te gemoet gekomen.

AUG. L. REIMERINGER.

LEIDEN, Dec. 1909.

✧

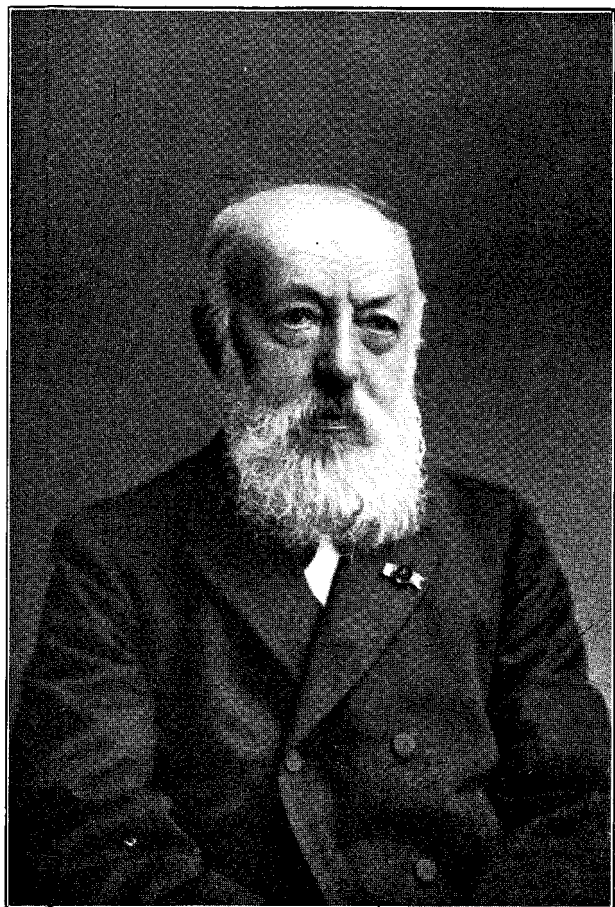
Professor De Goeje. †

(1836—1909)

Waer libbet ien mmsce loksillich?
Waer libbet ien minsce mei nju?

Wat mijnheer De Goeje, die zijn frieschen geboorte-
grond nooit vergeten heeft, voor Leiden heeft gevoeld en
gedaan was slechts een uiting van zijn heele persoonlijk-
heid. Hij was immers een van die gezegende naturen,
die zich in elke omgeving — menschen en dingen —
behaaglijk voelen; die altijd opmerken, hoe goed hun
omgeving jegens hen is; die daarom onder alle drukte,
en zelfs onder zorg, voor die omgeving een vriendelijke
hulp en een vriendelijk woord altijd gereed hebben.
Wat De Goeje in zoo velerlei richting voor leidsche
belangen heeft gedaan was maar een terugbetalen.

Een lofzang op deze stad, die hij liefhad, of een
vergoelijken van haar gebreken zou men niet licht van
hem hooren. Als hij op een zondagmiddag van 1889
onverwacht een paar geleerde egyptenaren over krijgt,
gekleed met kaftan en tulband of tarboesj, en dezen
niet van den Vliet naar de bibliotheek en vandaar naar
Brill kan geleiden zonder òm de tien stappen aan de

Dr. M. J. de Goejc.

opdringende menschen te moeten vragen toch een weinig op zij te gaan, dan houdt hij straks, bij zijn aankondiging van het arabische reisverhaal dier heeren, wél al hun warme lofspraak op hun geleider achter, maar niet den indruk der reizigers, dat Leiden een stad ver van zee en zonder handel is waar vreemdelingen blijkbaar rariteiten zijn. Zijn zachtmoedigheid trouwens liet hem toe, ook over dingen die hem verdroten zich te vermaken; en als hij, verstoord over de gestadige mishandeling van de boomen langs de singels — die singels die veertig jaar lang zijn vaste ochtendwandeling waren —, van den stadsboomverzorger het dogma ten antwoord kreeg „de iep wil behakt wezen”, dan kon hij daar opeens over lachen, dat de oogen dicht. en de mond breed openging.

Zijn beste diensten heeft hij aan Leiden gegeven op het stuk van het onderwijs. Eerst, zestien jaar lang, deed hij het als schoolopziener, wat hij ook als hoogleeraar was totdat de wet-Kappeyne van 1878 hem onmogelijk maakte het te blijven; in die dagen spaarde hij er tijd noch moeite voor, ging er zelfs niet zelden te paard op uit — naar Sassem of een andere buitengemeente —, en organiseerde (sinds 1866) de even nuttige als prettige driemaandelijksche bijeenkomsten in Zomervorg met alle onderwijzers uit zijn district. Later diende hij het onderwijs als lid van den raad en als lid en voorzitter van de schoolcommissie, beide tot kort voor zijn dood; moeilijk kan men de voordeelen van ons hollandsche „zelfbestuur” van provincies en gemeenten

boven de wetsuitvoering door ambtenaren elders van een pakkender illustratie voorzien, dan de meewerking die het leidsche schoolwezen ondervond van al de locale kennis en al de warme belangstelling van een man als mijnheer De Goeje. Hoe gul stonden niet zijn kamer en zijn tijd voor onderwijzers, die over iets wilden komen praten, open, — en hoe tactvol wist hij niet de dikwijls botsende belangen van verschillende partijen tot verzoening te voeren. Naast het gewone onderwijs ging hem niet minder het speciale onderwijs aan de kweek-school voor bewaarschoolhouderessen en dat aan de kweekschool voor zeevaart ter harte; van de zomer-avondexamens der eerste bracht hij telken jare een schat van vroolijke verhalen thuis, die, zelfs als een der gemartelden Jehova voor de vrouw van Adam had uitgemaakt, door geen boosheid of geringschatting werden vergald; en tot de laatste voelde hij zich niet het minst aangetrokken om de maritieme functies van een paar zijner liefste verwanten. Onze vloot lag hem na aan het hart.

Het behoeft intusschen niet gezegd dat mijnheer De Goeje in de bijna dertig jaren van zijn raadslidmaatschap (van 1879 af) nog heelwat andere stadsbelangen ter harte heeft getrokken dan alleen het onderwijs; het lidmaatschap van den raad, dien hij voor géén belang verzuimde, was hem waarlijk geen sinecure. Maar die drukte werd weer ruim beloond, als hij in een woelige of verwarde raadsvergadering iemands optreden te bewonderen kreeg — en hij erkende met gretigheid

verdienste van anderen — ; als, bijvoorbeeld, na een reddeloos verdwaalde en geprikkelde discussie het woord van burgemeester Was alle misverstand en hartstocht kalmeerde, „zooals” — zei mijnheer De Goeje het een arabische anekdote na —, „zooals een wolk van stof wordt neergelegd door een malsch regenbuitje”. Tot de bekoringen van dezen eenvoudigen man hoorde ook dit, dat hij de kunst verstond uit zijn oostersche litteratuur, die hij beheerschte als weinigen, zoo af en toe iets te pas te brengen dat aansloeg, juist omdat het van geleerddoenerij even ver verwijderd was als de Spanjaardsbrug van het Galgewater.

Politiek: in engeren zin, zal mijnheer De Goeje in den raad wel niet hebben gebracht. Politiek in ruimer zin natuurlijk wel: zijn voor frissche meeningen en andermans denkbeelden toegankelijke, maar toch innig conservatieve, natuur maakte hem op elk terrein van nieuwigheid afkserig. Dat ingeboren conservatisme heeft zelfs éénmaal het wonder weten te bewerken hem uit zijn harmonisch evenwicht te brengen: de kieswet-Tak en de kamerontbinding van 1894 zijn hem altoos een gruwel geweest; en zoogoed als hij in die dagen van een stukadoor die zijn gang bedierf en alles volklodderde kon zeggen „aan zó’n man willen ze nu het kiesrecht, geven” — overtuigd dat dat argument het ontwerp-Tak vernietigde —, zoo goed kon men nog tien jaar later van hem hooren dat, als de kieswet-Tak was doorgestaan, wij zeker reeds bij Pruisen ingelijfd zouden zijn. Of deze passie tegen Tak een deugd geweest is, kan hier

veilig blijven rusten; zij vloekte in elk geval niet al te zeer tegen de denkbeelden zijner stadgenooten, die zich gaarne beroemden van vooruitstrevende smetten vrij te zijn. Ook hadden pijnlijke ervaringen met lieden, die hun godsdienstig leven op alle hoeken der straten uitstalaën en die voor hun liefdewerken uit deden trompetten, van lieverlœ bij mijnheer De Goeje een argwaan tegen op het uiterlijk herkenbare „belijdende Christenen” doen ontstaan, die bij zijn zachtgezind en menschlievend oordeel niet altoos voegde.

Was men zeker voor leidsche belangen nooit vergeefs bij mijnheer De Goeje aan te bellen, niet licht ook wees hij een beroep om medewerking van de hand, waar het gold Leiden te doen deelnemen aan plichten buiten de stad. Merkwaardig — doch verwonderlijk zeker niet — was het, hoe de belangstelling van dezen man, die toch zijn grootsten levenstijd in een kleine stad en nog wel tusschen boekenplanken sleet, hoe diens belangstelling over de heele aarde heenstreek; gelijk het ondenkbaar is dat straks een man van Bombay, een man van Java, een man van Samoa of Madagaskar of Ierland aan Kern, die immers overal op de wereld woont, zal durven tegenwerpen dat hij hier of daar toch nooit persoonlijk geweest is. Evenzeer als niet één maar veel ongelijksoortige wetenschappen De Goejes liefde hadden — al dwong hij zich tot wijze beperking —, even zeer hadden tal van streken op aarde zijn hart; de Zuid-Afrikaansche Vereeniging is onder hen die het kunnen getuigen. Nooit misschien werd die ruime belangstelling eigen-

aardiger gehuldigd dan door een vergissing van de regeering in 1902, die, toen de leidsche hoogeschool behulpzaam moest worden aan de opleiding der aanstaande controleurs in Indië, zich tot mijnheer De Goeje wendde en te zijnen huize deed complotteeren over de beste regeling van de zaak, — hoewel hij, door zijn ambtgenooten beschouwd als de centrale man in deze aangelegenheid, naar de maat der wet en der haagsche bureau's gemeten met de heele kwestie niets uitstaande had. En zoo vond ook ieder het vanzelfsprekend als het mijnheer De Goeje was die in de bres trad mede voor de indische belangen van het Ethnographisch Museum, welks belangen in hem een altijd warmen kampvechter hebben gevonden.

En deze man, die zoo gemoedelijk met ons was en zoo goed in Leiden paste; van wien wel in de alleraatste plaats het schimpwoord gold, dat in Leiden de professoren der generatie van 1875 over straat wandelden „als goden”; deze man die niet, als zooveel grootamsterdamers of groothagenaars, een stad van zestig duizend inwoners te klein achtte om zijn geest te kunnen behuizen, maar die gemakkelijk met prins Hamlet could be bounded in a nutshell; is dat nu wezenlijk in de internationale wetenschap zóó'n grootmeester geweest als men op zijn gedenkfeesten en bij zijn sterven zeide? Ja **werkelijk**, deze kleine goethartige vriendelijke man heeft Hollands naam in alle werelddeelen met groote en nieuwe glorie bekleed. Maar hij heeft nog iets anders gedaan: hij heeft voor het hollandsche volkskarakter,

en voor de bekoorlijkheden van ons land en onze stad, het hart van menig toonaangevend buitenlander voorgoed gewonnen; en ook door hem zouden gaan gelden de arabische dichtregels waarmee een van zijn beste vakgenooten en beste vrienden — professor Wright uit Cambridge — het voorwoord besloten had van een uitgaaf die hij als jongeman te Leiden had zitten bewerken:

Een oord — het hár^t in mijn bó^rst vliegt uit zj^jn rú^stig-
[heid ó^p

Uit wensch daarhé^en en uit wéⁿsch naar wie aan mén-
[schen daar zj^jn.

Hoe zou men bij woorden als deze niet beseffen, om wélke beminnelijke leidsche figuur die zelfde bevreugelde wenschen uit den vreemde heenzwermden in later dagen? Om een persoonlijkheid die wij gedenken met evenveel dankbaarheid als eerbied; die, als the Ghost of Christmas Present, stood beneath a low roof quite as gracefully as it was possible he could have done in any lofty hall; die in elke omgeving — van wereldberoemde geleerden of van vlagofficieren zoo goed als van doodgewone burgers van Leiden — op zijn plaats was, omdat hij overal meebracht zijn eenvoud, zijn doorzicht en zijn naastenliefde.

December 1909.

C. VAN VOLLENHOVEN.

Dr. J. D. E. Schmeltz. †

Geb. 17 Mei 1839, overl. 26 Mei 1909,

Welk Leidenaar kende hem niet, den eigenaardigen man met vreemden tongval, die zich er steeds op beroemde Nederlander te zijn, maar toch zoo geheel en al gebleven was een kind van zijn groot vaderland, een echte Hamburger.

Wanneer men oorspronkelijk bestemd is voor meubelmaker en het, grootendeels door eigen kracht, brengt tot directeur van eene wetenschappelijke instelling, daarbij dr. phil. honoris causa, eerelid en correspondent van talrijke geleerde genootschappen, en met Nederlandsche en vreemde ridderorden versierd is, moet er dan nog een bewijs worden aangevoerd, dat men iets te beteekenen heeft gehad? Inderdaad op het gebied van wetenschap, dat Dr. Schmeltz tot het zijne had gekozen, dat van de beschrijvende ethnographie, is hij een baanbreker geweest; niemand minder dan een der grootste van de nog levende ethnografen, Prof. Richard Andree, heeft dat eenmaal uitgesproken, ook Schmeltz'

werk is daarvan het beste bewijs. Reeds zijn eerste, groote, in samenwerking met Dr. Krause vervaardigde arbeid, de beschrijvende catalogus van de destijds te Hamburg bestaande verzameling Godeffroy is een werk van blijvende waarde en heeft velen ten voorbeeld gestrekt. En ook het „Internationales Archiv für Ethnographie” waarvan Schmeltz medeoprichter en tal van jaren, tot aan zijn dood toe redacteur was, geeft overal blijken van zijn richting en van zijn onvermoeide werkzaamheid. Want die kan Schmeltz niet worden ontzegd ! Hij heeft geheel voor zijn werk geleefd en daardoor voor Nederland de groote verdienste gehad, dat het Leidsche Museum voor Ethnographie ver buiten de grenzen van ons land bekendheid en zijn inhoud be-roemdheid heeft gekregen.

„Een moeilijk man in den omgang” zèide de feestredenaar bij Schmeltz’ zilveren jubilee als museums-ambtenaar, en zoo zeggen wellicht velen hem na, maar vergeten daarbij dat hij, op lateren leeftijd in Nederland gekomen, in zijn hart on opvattingen vreemdeling gebleven, vaak slecht begreep en nog meer slecht begrepen werd, want aan hen die hem nader stonden bleek het duidelijk, hoe een boos woord van hem niet zoo kwaad bedoeld was en met hoeveel warmte en hartelijkheid hij de belangen van anderen voorstond.

Te midden van de feestvreugde bij zijn 70sten verjaardag, diè hem hulde en gelukwenschen uit half Europa bracht, is Dr. Schmeltz gestorven, zeker nog

te vroeg voor hen, die hem zoozeer noodig hadden; een koude Meimorgen was er getuige van hoe wij hem naast het met klimop omrankte Oegstgeestsche kerkje, onder hoogst waardeerende en deelnemende woorden van *hoogst* geplaatsten en ondergeschikten de rust geschonken hebben, die hij bij zijn leven niet heeft gekend of gewild.

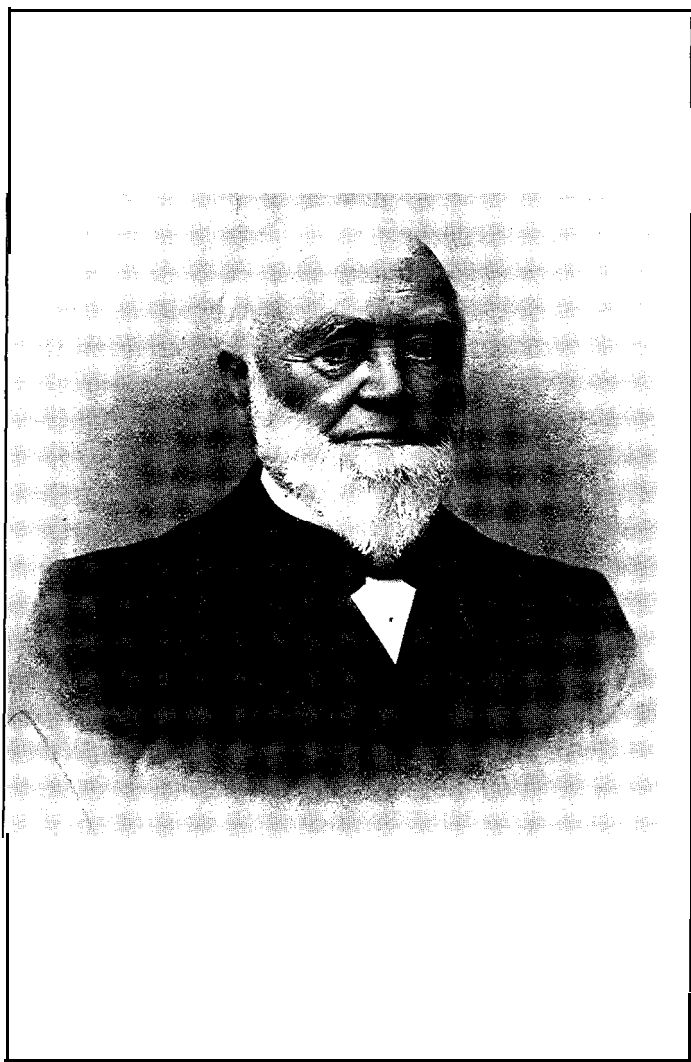
September 1909.

Van Boneval Faure. †

(1826-1909.)

Wie heeft hem niet gekend den grijzen hoogleeraar, komend uit de deftige woning naast Rijnland's huis, zich spoedend naar de academie of de collegezaal in de Kloksteeg, later naar het station ter Vergadering van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, en in de laatste levensdagen, bij gunstig weder wandelend, niettegenstaande zijne tachtig jaren, met opgeheven hoofde en nog altijd jeugdigen tred?

Velen — van verre, weinigen — van nabij, want hij was bekend, maar niet populair, evenmin onder de studenten, als onder zijne medeburgers. Rechtsgeleerde disputen verkozen hem niet tot hun eere-voorzitter, de Debating-Society telde hem niet onder hare woordvoerders; op openbare vergaderingen, waar de belangen van stad, provincie en land worden besproken, zag men hem niet verschijnen, een mandaat door zijne medeburgers werd hem diensvolgens nooit gegeven.

Mr. R. van Boneval Faure.

Zoo kon hij zich geheel wijden aan zijn taak en aan de wetenschap, die hij liefhad.

Faure is in een gelukkigen tijd student geworden. Nederland had eindelijk zijne eigen wetboeken gekregen; met geestdrift werden zij in den lande begroet. Nieuw leven deed zich alom gevoelen: „Themis” werd opgericht, de „Bijdragen” herdoopt in „Nederlandsche Jaarboeken.” Niet het minst werd deze frissche geest merkbaar in de academie van het Noorden. Groningen wilde hebben haar rechtsgeleerd tijdschrift; de „Opmerkingen en Mededeelingen” van Oudeman en Diephuis zagen het licht.

In die dagen werd Faure op 16 jarigen leeftijd aldaar op de academische sullen ingeschreven. Het privaatrecht werd geleerd door Nienhuis, een man van buitengewone geestesgaven, die grooten invloed uitoefende op zijne hoorders, als oudere vriend met hen omging, misschien voor zijne zwakke gezondheid nog te veel met hen student was.

Met zijne vrienden Töllegen ¹⁾ en Cremers ²⁾, ook de paranymphen bij zijne promotie, werd er hard gewerkt. Een nieuw arbeidsveld had zich geopend voor de jonge juristen, niet alleen op het gebied van het privaatrecht, maar, het ging tegen 1848, ook op dat van het staats-

¹⁾ De latere bekende hoogleeraar.

²⁾ De latere minister van Buitenlandsche Zaken van het tweede ministerie Thorbecke (1864).

recht. Zoo schreef Fsure nog vóór zijne promotie eene verhandeling voor de Opmerkingen en Mededeelingen, waarin zich reeds openbaarde de oorspronkelijke, critische geest.

Kort na zijne promotie (1848) werd hij, door zijn huwelijk met de dochter van den Groninger Hoogleeraar Van Hall verwant met den bekenden staatsman van dien naam, geplaatst aan Financiën, waar hij spoedig, reeds in 1853, opklom tot referendaris, totdat hij drie jaar later werd geroepen tot den leerstoel te Groningen, in 1859 te Leiden.

Ongeveer gelijktijdig met Goudsmit werd Faure in de Leidsche rechtsgeleerde faculteit opgenomen, weldra gevolgd door Buys (1864). Hij had niet de vormende doceerkracht van den eerste, noch de machtige welsprekendheid van den laatste. Een kwinkslag of een pakkend, guitig voorbeeld waren hem vreemd, in één woord ook op zijne colleges miste hij de eigenschappen, om zich populair te maken. Maar voor hen, die zich voorbereid hadden, en voor den enkele, die hem kwam hooren na het doctoraal was hij de wetenschappelijke rechtsvertolker, van wien men meer dan van ieder ander kon leeren methode en critiek. Er is een tijd geweest, dat zijne dictaten vormden de beste en meest uitgebreide commentaar op de Nederlandsche wetboeken.

Zijn minder volle collegezaal heeft hem nooit bitter gestemd; in het allerminst deed hij daarvan blijken tegenover de studenten. Ik heb gekend een baldadig student, die nooit zijn college bezocht had, en die twee

dagen vóór zijn doctoraal zich verlaat had op Minerva. Het was een donkere Novembermorgen, en alvorens de penaten op te zoeken, zou er nog even gerend worden met de hitten van Klikee. De menschen op de Breestraat — het waren er slechts enkelen — werden gesommeerd hun heil te zoeken, en zoo werd een heer van leeftijd genoodzaakt de wijk te nemen op een stoep. Faure had den student, den zoon van een ambtgenoot, herkend, wat de examinandus nog vóór het examen te hooren kreeg. Het examen liep naar wensch af, en den volgenden dag moest dezelfde student, die beneficiant was van een familieleen, van Faure hebben het bewijs, dat hij het afgelopen jaar goed gewerkt had. Het stuk werd dadelijk geteekend, en toen de student daarna zacht-bedeestd mompelde, dat hij zulks niet vóór het examen had mogen noch willen vragen, liet hij hem niet uitspreken, maar schudde hem de hand en geleidde hem tot de huisdeur.

Ging er geen groote invloed uit van zijn college, het tegendeel moet van zijne studeerkamer gezegd worden. Door zijne vele geschriften heeft hij helpen grondvesten de nieuwe Nederlandsche rechtswetenschap. Na den dood van Mr. J. van Hall was hij van 1859 tot 1873 de mede-redacteur der Nieuwe Rechtsgeleerde Bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving en van het daaraan verbonden Nieuw-Rechtsgeleerd Bijblad.

Welke eerezuil hij zich als schrijver heeft gesticht, het is hier niet de plaats daarover uit te weiden. Hier zij genoeg

de verklaring, dat ware het „Het Nederlandsche Proces. recht” in het fransch geschreven, dit boek, evenals weleer de werken van Voet en Bynkershoek, gezag zou hebben over de geheele wereld.

En het was vooral om dit werk te voltooien, dat hij op 68-jarigen leeftijd het hoogleeraarsambt nederlegde.

Tot dien tijd had Faure zich nagenoeg niet met de politiek bezig gehouden. Wel had hij mede ondertekend het bekende adres van hoogleeraren in de Rechtsgeleerdheid, toen in 1866 de minister Heemskerk hun ambtgenoot Buys met ontslag had gedreigd, doch dit was minder een politieke daad, dan wel een openbaar verzet tegen de aanranding van de vrijheid van gedachte en van drukpers.

Alleen in 1889, toen men van anti-coöperatieve zijde Mr. H. v. d. Hoeven voor den gemeenteraad wilde doen vallen, liet hij van Putten uit in het Leidsch Dagblad zijne stem hooren ten betooge, dat de publieke zaak altijd moest gaan boven standsbelangen.

De Grondwet had intusschen ook oud-hoogieeraren verkiesbaar gesteld voor de Eerste Kamer. De linker fractie van de Provinciale Staten van Zuid-Holland liet tegen de verkiezingen van 1894 het oog vallen op een der Leidsche veteranen van de liberale partij, dr. Fruin, die juist den 70 jarigen leeftijd bereikt had. Behalve dat deze door zijne geschriften in ruimer kring bekend was, had hij ook een politiek verleden achter zich; diens pennestrijd met Groen van Prinsterer was niet vergeten. Fruin bedankte, maar wees zijn ambtgenoot

Faure aan, die in hetzelfde jaar zijn emeritaat genomen had. De onderhandelingen met Fruin werden geheim gehouden en ik heb reden te gelooven, dat Faure daarvan altijd onkundig is gebleven. Hoe dit zij, ook hier had Fruin juist gezien. Het vooruitzicht, zijn land nog in deze Vergadering te kunnen dienen, was hem een bekoring, die verjongend zou werken. Ook in de Kamer was hij de gematigde strijder voor wat hij goed en rechtvaardig achtte; tweemaal evenwel maakte de waardige kalmte plaats voor bruisende verontwaardiging. Eerst gold het de verdediging van het procesrecht, waaraan hij zijne beste uren, later de universiteit, waar, aan hij zijn leven gewijd had.

Met het woord en met de pen verdedigde hij het systeem van ons procesrecht: „liever een omslachtig, dan geen stelsel” bleef zijne leuze.

Zijne laatste rede, die nog versch in het geheugen ligt, is een klassieke proeve van fiere kloekheid, van pal staan voor beginselen, waarin geloofd wordt.

Hij was een getrouw aanhanger der Waalsche Kerk, en heeft zich jegens deze gemeente verdienstelijk ge maakt als ouderling, als lid van het Kerkbestuur en van de Waalsche Commissie; hij was eertijds Voorzitter-Regent van het Waalsche Weeshuis, en tot zijn dood Regent van de hofjes van Pieter Loridan en Jan Michiel.

Aan eer heeft het hem bij zijn leven niet ontbroken; hij was lid der Koninklijke Academie van Wetenschappen,

Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw. Meermalen werd hij tot gewichtigen wetgegenden arbeid geroepen ¹⁾; dit geschiedde in de kracht van zijn leven, maar de Regeering had ook vertrouwen in de werkkraft van den grijsaard en benoemde hem na zijn emeritaat tot Voorzitter der Raden van beroep voor de Vermogens- en Personoele belasting.

Wie Faurein zijne eenvoudige beminnelijkheid had willen leeren kennen, moest hem hebben bijgewoond gedurende de zomermaanden te Putten op de Veluwe. Daar kon men hem ontmoeten met Craandijk onder den arm, gevolgd door zijne getrouwe dienstboden, zijne gasten wijzend op de lijnen van de heuvels en de torentjes in het verschiet, 'savonds vertellend van den Groningschen studententijd of van den strijd tusschen Cock en Thorbecke of voorlezend „de Schaapherder” van Oltmans. En daar op Schoonderbeek, het huis, verscholen achter de boomen en door een landlaan van den straatweg naar Ermelo gescheiden, is hij in den nazomer de laatste ruste ingegaan. . . .

Hij zal in de herinnering van het jongere geslacht blijven voortleven als de deftige, ouderwetsche hoogleeraar, de man van goeden huize, wien de professorale toga

¹⁾ In 1867 in de commissie tot herziening van het Notariaat en het Kadaster, in 1880 tot herziening van het Burgerlijk Wetboek.

even goed klee'dde als de galarok van den senator, en die zich in het Groot Auditorium even gemakkelijk bewoog als in de ontvangzalen van den Minister van Buitenlandsche zaken, de man, die buigzaam in de vormen, onwrikbaar was in de beginselen.

Voor de rechtsgeleerde wereld zal hij blijven Nederland's eerste proeessualist.

Voor zijne leerlingen de Grootmeester van het Private Recht.

MENNO RIJKE.

César Gustave Chavannes. †

Het afsterven op den 3^{den} November 1909 van den hoogbejaarden en nog zoo krassen en levenslustigen man heeft in vele Leidsche kringen groote droefheid gewekt. Hij was ~~een~~ bekende figuur onder ons met zijn vurig oog, het fijnbesneden gelaat, haar en baard besneeuwd met die witheid, die de kroon des ouderdoms is, en toen ik enkele uren na zijn dood aan zijn sterfbed stond was er een ontroerende ernst in de edele waardigheid van dit profetisch aangezicht. Zeker was er in Chavannes iets van den profeet, het spontane, het geestdriftige, het geloovige; terwijl het sprankelen van zijn ironie, het levendige van zijn woord en gedragen, herinnering aan zuidelijker afkomst, soms afstak bij de koele nuchterheid, die vreest zich te geven, van zijn nieuwe vaderland. Zwitser van geboorte, Fransch van sprake, kosmopoliet door levensloop en bevinding, Nederlander slechts van studie, heeft hij nochtans niet onder ons gewoond als in een land van vreemdelingschap. Hij kende ons land en volk en gevoelde er zich thuis, hij schreef onze taal volmaakt en sprak haar zuiver, zuiverder dan velen onzer, slechts met dat lichte

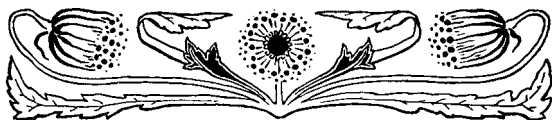
accent, die kleine afwijking van klemtoon, die opvielen, maar niet onaanrekkelijk waren.

Geboren in 1832, is hij gouverneur geweest bij eene Russische familie in de Krim, proponent geworden bij de Waalsche kerk ten onzent (1855) en daarna predikant te Motiers in Zwitserland. Maar zijn vrijzinnig christendom, vroom en kritisch beide, verdroeg zich niet met de rechtzinnigheid zijner omgeving en hij kwam onder ons wonen, eerst als predikant te Leeuwarden (1872), twee jaar later te Leiden, waar hij vele vrienden had en aanstonds werd opgenomen in den kring der toenmalige toonevende theologen. Hij is predikant geweest tot 1906, ruim drie jaren van werkzame rust heeft hij nog onder ons doorgebracht, toen is hij ontnomen aan zijne dochters, zijne kleinkinderen, zijne gemeente, zijne vrienden.

Chavannes was een man van groote en solide kennis, wat hij heeft geschreven getuigt ervan, veelzijdig ontwikkeld, eene diepe en vrome natuur — toch heeft het leven hem niet zóóver gebracht als zijne gaven verdiend hadden te doen. Hijzelf zou tegen deze voorstelling krachtig hebben geprotesteerd, bescheiden en tevreden als hij was. Toch is zij waar. Hij had boven alles de waarheid lief; oprecht, onopgesmukt is hij geweest in woord en wandel; maar hij was niet voorzichtig en ook niet altijd zacht genoeg om niet soms te prikkelen, af en toe ook af te stooten. Zijne theologische richting was kritisch, en scheen sommigen verstandelgk-nuchter — in wezenlijkheid had hij een warm gemoedsleven, maar

hij reageerde altijd sterk op wat onwaarachtig was, voor 't minst hem aldus toescheen, en hij zei de het onvervaard, soms met juist zooveel te hooge verheffing van stem als noodig was om plooibaarder naturen te mishagen. Dat hij voorts behoorde tot eene uit der aard kleine, kerkelijke partij ; dat zijne studie was die van niet velen ; dat hij geen man was van „reclame” en van adverteeren-voor-zich-zelfen ; dat hij eindelijk geen middelen genoeg had om staat te voeren — dit alles moge nog ten overvloede veroorzaakt hebben, dat hij in deze wereld bescheidener plaats heeft bekleed dan zijne ongemeene gaven hadden doen verwachten. Toch — en hem is het volmaakt genoeg geweest — heeft hij velen goed gedaan door woord en pen, heeft met velen meegeleefd en met veel wat onzen tijd beweegt meteen. Velen hebben hem lief gehad — drie generaties door — daarom hebben velen hem betreurd. En zij gedenken hem, onkreukbaar van karakter, vroom van gemoed, scherp van geest, met weemoed en dankbaarheid.

L. K.

Matthias de Vries ¹⁾.

De goede stad Leiden heeft zich, ondanks den gerechten trots harer professoren en studenten op hunne Academie, in 't algemeen niets te beloven van de warme gehechtheid dezer binnen hare veste wakende en werkende (meestendeels nog ook wonende en slapende) academische burgers. Emeriti brengen den zetel van hun otium cum dignitate niet zelden naar elders, naar buiten, maar ook wel naar andere steden over. De stroom der spoorstudenten of forensen, die 's ochtends, naar wijsheid dorstend, zich naar Rapenburg, Kloksteeg, Ziekenhuis of Laboratorium spoedt, doch 's middags, van geestelijk voedsel verzadigd, niet minder

¹⁾ De Redactie van dit Jaarboekje is van plan, in dezen en de volgende jaargangen een reeks levensschetsen van Leidsche hoogleeraren uit de tweede helft der 19de eeuw te geven. Zij is zoo gelukkig geweest, een van De Vries' leerlingen bereid te vinden, diens werk in dezen jaargang te teekenen.

spoed maakt om der Sleutelstad den rug toe te keeren, schijnt steeds aan te zwellen; ja hun voorbeeld zelfs aanstekelijk op anderen te werken. En is het niet reeds lang, in weerwil der jaarlijksche toosten op 3 October en 8 Februari, onder studenten — en niet alleen onder hoofdsche Hagenaars — stijl of „mos” te schimpen en te smalen op de stad, waar zij soms slechts enkele malen komen om er examen te doen? En dat onder toejuiching, althans instemming van vele in grootere of hooger en droger gelegen wereldsteden van ons vaderland wonende landgenooten, ja ook wel eens van Leidsche hoogleraren, die Leiden als hunne „garnizoensstad” beschouwen!

Waarin deze betreurenswaardige gevoelens hun grond vinden behoeft hier niet nagegaan te worden. Stellig heeft ook hierin zekere mode eenig aandeel: niet ieder, die wel eens daaraan geofferd heeft, behoeft daarom juist tot Leiden's vijanden of haters gerekend te worden,

Hoe het zij, zeker is het dat de man, wiens nagedachtenis hier, op verzoek der Redactie van dit Jaarboekje, staat verlevendigd te worden, zich langen tijd nog zóó weinig een burger zijner woonplaats gevoelde, dat hij, eens in zekere Duitsche badplaats door een hem nog onbekenden Leidenaar als stadgenoot begroet, dezen vroeg of hij dan ook een Haarlemmer was! En toch gevoelde hij zich wel, en geheel en al, Leidsch professor (met gelijken nadruk op bnw. en znw.); toch had hij, niet lang na zijne terugkomst in de stad, waar hij verre-

Matthias de Vries.

weg het grootste deel zijns levens (ongeveer een halve eeuw : 1838—1849, 1853—1892) geleefd heeft, in een breed vertoog met warmte hare rechten op „de Vischerijen, geheeten het Vroon”, zooals hij die opvatte en uitlegde, bepleit ; toch is hij de feestredenaar geweest bij de onthulling van het gedenkteek van Leiden's ontzet. Desniettemin bleef hij in eigen oogen een Haarlemmer! Zóó weinig hadden — karakteristiek voor hem — de latere jaren de eerste diepe indrukken zijner jeugd kunnen uitwisschen!

Hij gevoelde zich Leidsch professor. Gansch niet afgemeten, statig, professoraal naar den ouden trant, gelijk toen althans nog enkele zijner collega's waren; integendeel : voorkomend, vriendelijk, gemeenzaam. Niet het minst voor zijne studenten: wanneer hij op eene zijner rappe Singelwandelingen vóór den eten een onzer ontmoette, zou hij hem niet zelden door een eersten groet beschamen. Nochtans bleef hij de Leidsche hoogleeraar. Er was ook in hem nog iets van het fiere zelfgevoel, dat Ruhnkenius in 1761 zijne bekende woorden tot Bitter, dien hij uitnoodigde een zetel te Leiden te komen bezetten, in de pen gaf: „Nobiscum auream Batavorum libertatem gustes. NOS hic omnes reges sumus, in quos nemo mortalium imperium habet”: woorden, door De Vries in zijne rectorale oratie met kennelijke instemming aangehaald. Niet dan noode zal hij in het Woordenboek (II, 379) erkend hebben dat „naar de eischen der nieuwere wetgeving” ook hoog-

leeraren wel tot de „ambtenaren” kunnen gerekend worden ; naar de oudere opvatting in de volkstaal, waarmee hij zich in dezen van harte vereenigde, stond een hoogleeraar vrij wat hooger.

Maar niemand zou aan zijn zelfbesef recht en reden ontzegd hebben. Hij was een onzer vermaardste professoren, lid — en geenszins de minste in aanzien en invloed in den lande — dier roemruchte Leidsche Literarische Faculteit, die omstreeks 1875 — het groote jubeljaar — mocht bogen op mannen van Europeeschen naam als Cobet, Dozy, Fruin, Kern, De Goeje. Dat jubeljaar kan tevens gelden als het hoogste punt van De Vries' leven. Het is voor hem eene groote vreugde, een blijde trots geweest op den vorigen jaardag — 8 Februari 1874 — dit hooge feest als 't ware te kunnen inluiden met eene rectorale oratie, more maiorum in plechtig en sierlijk Latijn gesteld : „De Academia Lugduno-Batava, libertatis praesidio” : een echten panegyricus, luide den lof van 's Lands eerste en beroemdste Hoogeschool, ook en vooral als bolwerk der Vrijheid, verkondigende. En hoog heeft hij het voorrecht geschat, een jaar later op den feestdag zelf, als Prorector, staande op de plaats, waarvan Niebuhr gezegd had dat er buiten Italië en Griekenland voor een philoloog geen heiliger plek is, uit naam zijner geliefde Alma Mater, wederom in 't Latijn, de afgezanten te mogen begroeten van universiteiten en academiën, uit alle oorden der wereld samengestroomd ter viering van haar derde eeuwfeest.

Niet zeer lang na dit luisterrijke lustrum begonnen de werk- en de levenskracht van De Vries te dalen. Ook was het weldra gedaan met den zeldzaam ongestoorden voorspoed, in zijn huiselijk zoowel als in zijn openbaar leven gedurende eene kwarteeuw door hem genoten en ook dankbaar gewaardeerd. Achtereenvolgens werden hem in 1881 en volgende jaren zijne eenige dochter, zijn oudste zoon, zijne vrouw en een kleinkind ontnomen, totdat hij zelf in 1902, bijna 72 jaar oud, bezweek. Maar al waren ook wellicht zijne verwachtingen aangaande zich zelf en aangaande zijne leerlingen niet alle verwezenlijkt, al kende zelfs hij, de optimist, de teleurstelling wel, zijn leven was over 't geheel zeker gelukkig, vruchtbaar, rijkgezegend geweest.

Zien wij eerst in welken geest De Vries opgevoed is, in welken gedachtenkring hij zich van jongsaf heeft bewogen.

In 1820 te Haarlem geboren, groeide hij in het huis en den kring van zijn vader, den Doopsgezinden predikant en bibliothecaris der Stadsbibliotheek Abraham de Vries, op in de eerbiedige bewondering voor de classieke Oudheid. De aldus verworven gemeenzame vertrouwdheid inzonderheid met de Latijnsche poëzie is hem levenslang bijgebleven en is hem meermalen te stade gekomen: aanvankelijk ook, naar den stijl dier dagen, als poëet van enkele Latijnsche lof- en lijkgedichten, later als mede-beoordeelaar van Latijnsche prijsverzen voor het Hoëufftiaansch legaat en bij zijne Latijnsche academische aan-

spraken. Deze hoogleeraar in het Nederlandsch was nog in staat bij promoties Latijn te spreken met een gemak, ja een meesterschap, dat geenszins onderdeel voor dat zijner classieke collega's! Eene fout tegen de Latijnsche quantiteit ontging zijn aandachtig oor of oog niet licht en werd niet door hem vergeten ; de jongere, meer conservatieve tekstconstitutie zijner geliefde Latijnsche dichters, die zoo menige schitterende conjectuur van Nicolaas Heinsius en andere Nederlandsche latinisten weder verwierp, zag hij met leede oogen. Het schijnt tegenstrijdig dat de man, die de Nederlandsche taalkunde gesticht en haar naast de classieke alleenheerscheres aan de hoogeschool eene zelfstandige plaats verzekerd heeft, zijne rectorale oratie in 't Latijn heeft gehouden, in een tijd toen dit reeds lang niet meer in zwang was; inderdaad hielp De Vries, in zijn diepsten grond zijn leven lang een classicus gebleven en allesbehalve een revolutionnair, gaarne mede om deze oude, eerbiedwaardige academische traditie te handhaven of te doen herleven.

Doch daarnaast leerde hij in den kring van zijn vader — den gemeenschappelijken vriend dier twee vijandige Leidsche mogendheden: Bilderdijk en Siegenbeek — de onstuimige, hoogdravende gevoelspoëzie van den eerste, maar ook, zoo al niet het onderwijs en de wetenschap van den tweede, dan toch den gekuischten eenvoud en het befaamde „gezond verstand” van diens geestverwant Van der Palm met gelijken eerbied bejegenen. Den

Salomo van den laatste placht hij nog langen tijd aan het ontbijt voor te lezen, en van Bilderdijk's taalkundige buitensporigheden wilde hij ook in latere jaren geen kwaad hooren. Trouwens ook zijn oudere tijd- en stadgenoot Beets wist deze twee mannen, hoe uiteenlopend, ja lijnrecht tegengesteld de richting van hun geest zich nu aan ons moge voordoen, in eenzelfde vereering te omvatten. Tijdgenoot en in menig opzicht geestverwant van het jonge Holland dat omstreeks 1837 begon op te treden, stond De Vries, naar zijn aanleg en althans zijne letterkundige neigingen, toch nader bij schrijvers als Van Lennep, Beets, Ten Kate, dan bij critische naturen als Potgieter en Bakhuizen van den Brink, met wie hij zich denkelijk nooit zeer nauw verwant, noch ook (en dat niet alleen wegens des laatsten oordeel over zijn Warenar en zijn Visscherijen) zeer gemeenzaam gevoeld zal hebben. Voor zijn evenouder Multatuli en zijn jongeren tijdgenoot Busken Huet gevoelde hij weinig minder dan afschuw; de „onverdroten”, bitse aanvechting van zijn (en veler anderen) zedemeester Van Vloten (in het wezen der zaak bijwijlen „doeltreffend”, maar altijd potsierlijk-onhebbelijk van vorm) heeft hij slechts eene enkele maal, op waardige wijze, beantwoord. Van de in zijne laatste levensjaren opkomende beweging der „tachtigers” heeft hij zeker weinig of geen kennis genomen, van een ruwen uitval tegen hem zelf drong ternauwernood het gerucht tot hem door.

In zijne algemeene denkbeelden, de gesteltenis des

geestes, zooals die zich aldus in zijn jeugd gevormd en gezet hadden, heeft de latere aanraking met de denkbeelden der Duitsche romantiek wel eenige wijziging, maar geen ommekeer kunnen teweegbrengen : zijn geest had eene vaste plooï aangenomen. Jacob Grimm, voor wien hij, na de persoonlijke kennismaking in 1846, eene warme vereering en genegenheid koesterde, bracht hem tot erkenning en waardeering van volkstaal, volksleven, volksaard, tot historische beschouwing van taal in 't algemeen, en van de onze als lid der Germanische familie, als eene taal derhalve, welke grondige wetenschappelijke beoefening eene voortdurende nauwe betrekking met de Duitsche wetenschap der germanistiek vereischte. Bakhuiſen opende zijne oogen voor den schat, die er in onze oude volksliteratuur, ons kluchtspel school voor het ware begrip van ons volkskarakter, toonde hem wat er uit die mijn nog meer te putten was dan alleen woordverklaring. Toch, ondanks deze „romantische” invloeden, die zeker niet zonder uitwerking gebleven zijn, is De Vries, geloof ik, in zijn hart altijd, evenals b. v. Van Lennep, gehecht gebleven aan dien Hollandsch-Fransch-classieken geest der achttiende eeuw, met zijne objectieve normen van schoonheid en betamelijkheid ook in de taal, waarin hij was grootgebracht. Noch een Lachmann, noch een Geel, heeft hij deze twee strijdige richtingen niet in eene hogere eenheid weten op te lossen. In 't staatkundige volbloed Nederlandsch liberaal van '48, afkeerig zoowel

van reactie als van revolutie — later ook overtuigd anti-clericaal —, heeft hij op 't Congres van Brugge in 1862 met warmte „het ware liberalisme in de Nederlandsche spraakkunst” gepredikt, te Brielle in 1872, te Leiden in 1874 telkens weer de Vrijheid verheerlijkt. Doch in den ouden strijd tusschen natuur en cultuur (kunst of stijl), tusschen vrijheid en gezag, tusschen „volksspraak” en beschaafde schrijftaal, helde hij, liberaal van professie, maar van aard veeleer conservatief, in zijne latere jaren, toen die oude aard weer bovenkwam, meer naar de laatste zijde over. Ook bewonderde hij, gelijk zoovele Nederlanders, steeds de classieke heiderheid en de logische, stelselmatige methode der Franschen, b. v. in de lexicographie, al had hij anderzijds aan de Duitsche romantiek zekere geringschatting voor het wezen der Fransche taal ontleend en al beschouwde hij, als Nederlandsch liberaal, de politiek der beide Napoleon's met onverholen afkeer.

Deze enkele trekken volstaan zeker niet ter kenschetsing van de beginselen en denkbeelden van een man als De Vries, voor een later geslacht niet altijd gemakkelijk te begrijpen en juist te beoordeelen; mogen zij slechts niet al te onvolledig of onjuist zijn, ter inleiding van een kort overzicht over hetgeen hij heeft gewrocht, met name voor de beoefening onzer moedertaal.

De Vries was vroeg rijp; als jong man heeft hij niet alleen bijzonder vlug en hard gewerkt, maar ook buiten-

gewoon veel tot stand gebracht; en dat vele was, vooral voor dien tijd, voortreffelijk. Geen wonder dat zijn levensweg spoedig omhoog ging, dat hij weldra eene geëerde plaats bekleedde. 21 jaar oud, was hij reeds tweemaal met goud bekroond voor de beantwoording eener academische prijsvraag, op eene waarvan (over een classiek onderwerp natuurlijk) hij op zijn 23ste jaar promoveerde, terwijl in hetzelfde jaar (1843) de andere, zijn Warenar, omgewerkt het licht zag. Dit was de eerste behoorlijke philologische uitgave van een werk onzer zeventiende-euwsche letterkunde, voldoende aan eischen, tot dusverre alleen aan classiek-philologische edities gesteld. En hoe geestig en hoe juist Bakhuizen in zijne vermaarde recensie ook heeft aangewezen wat De Vries niet had gegeven en nu noch later zou kunnen geven, dat schitterend opstel heeft menigeen blind gemaakt voor de groote verdiensten der zuiver exegetische en taalkundige aantekeningen, die getuigenis aflegden van eene belesenheid, eene studie, eene methode, in een zóó jongen man even verwonderlijk als zeldzaam, en die nu, bijna 70 jaar later, nog slechts hier en daar verbetering en aanvulling eischen.

In hetzelfde jaar werd ook de bekende „Vereeniging tot bevordering der oude Nederlandsche letterkunde” gesticht door eenige jonge mannen, meestendeels nog studenten te Leiden, Amsterdam en Utrecht, waarvan De Vries op één na de jongste, maar weldra een der voornaamste was. Het moet een schoone tijd geweest

zijn, toen de leden der jonge Vereeniging, bewust van eigen kracht, en door enkele draden verbonden met het jonge Holland van den Gids en van 'den Braga, samen arbeidden; toen Jonckbloet — Klikspaan's Flanor, nog vol jeugdig idealisme en romantiek, een paar jaar ouder, maar onstuimiger en strijdlustiger dan De Vries — menige lans brak met de professoren der oude school, Visscher en Lulofs; toen zij allen „reeds toonden wat z' hiernamaals zouden zijn". De verhalen uit dien tijd, van Jonckbloet's kennismaking met De Vries op de Leidsche Studentsociëteit („lees jij Stoke? dan moet-je bij me komen!") klonken ons, studenten, bijna als herinneringen uit een heldentijdperk in de ooren. Voor die Vereeniging bewerkte De Vries Boendale's Leken-spieghel, het model eener doorwrochte editie van een Middelnederlandsch werk, welker voortreffelijke Woordenlijst — zijne eerste proeve van lexicographie — aan zoovelen, tot aan het verschijnen (en snel vorderen) van Verdam's standaardwerk, als Middelnederlandsch handwoordenboek en als legger voor eigen aanteekeningen groots diensten heeft bewezen. En toen hij dit, in 1844 begonnen, driedeelige werk in 1850 voltooide, had hij — hoewel sedert 1846 als praeceptor aan het Leidsch Gymnasium met een aantal lesuren in allerlei vakken belast — reeds daarnaast eene reeks van kleinere uitgaven, berichten en mededeelingen in het licht gegeven. Voorwaar een jeugdige ijver en eene stoere werkkraft die veel belooften !

Eene juiste, billijke waardeering der voortreffelijke hoedanigheden van zijn werk uit dezen tijd zou vooral eene historische beschouwing, eene vergelijking eischen met hetgeen er toen door ouderen hier te lande en in België op dit gebied geleverd werd. Doch daarvoor is hier geen plaats; genoeg dat het laatste niet meer was dan liefhebberij, soms niet zonder zelfgenoegzaamheid voor wetenschap uitgegeven. Hier daarentegen was voor 't eerst voor onze middeleeuwsche letterkunde al datgene gedaan, wat men van het toenmalige standpunt der wetenschap ook op dit gebied mocht verlangen: zorgvuldige, nauwkeurige uitgave van een tekst, gezonde critiek, steunende op vergelijking van origineel, zegsman of parallel geschrift, op uitgebreide belezenheid, diepe, fijne taalkennis en scherp vernuft, met gebruikmaking van alle ten dienste staande middelen en volgens de beproefde methode der classieke philologie. Geen wonder dat van de uitkomsten van De Vries' onderzoekingen, hetzij bronnenopsporing, woordverklaringen, etymologieën of emendaties, over 't algemeen thans nog zooveel overeind staat: het was alles degelijk, grondig, voorzichtig, doorwrocht. Erkend dient echter dat al dit werk meest détailonderzoek is. Jonckbloet, niet alleen meer een man van de wereld en van nieuwere denkbelden, maar ook geestiger, oorspronkelijker en meer synthetisch van aard en aanleg, vlugger en minder omzichtig in zijn werk, heeft menig gebouw opgetrokken, dat door grootschheid van ontwerp en breedheid van opvat-

ting hoog uitstak boven de trapgevels van De Vries en ook uitzicht gaf over velden en wegen, maar. . . dat later ook wel eens een kaartenhuis gebleken en omvergeworpen is.

De voortreffelijkheid van De Vries' zuiver philologischen arbeid — waaraan later de (met Verwijs en Von Hellwald ondernomen) monumentale uitgave van Maerlant's Spieghel Historiae in vier kwartijnen de kroon opzette — is te bewonderenswaardiger, wanneer men bedenkt dat hij dit alles niet aan zijne Leidsche leermeesters Siegenbeek en Ychrant (die geen noemenswaarden invloed op hem geoeffend hebben), maar in hoofdzaak aan zich zelf te danken had. Thuis en later te Leiden was hij ingewijd en geschoold in de critische methode der Hollandsche, der Leidsche classieke philologie — wier lof, als gids en leidsvrouw voor andere wetenschappen (o. a. ook voor de theologie), hij later niet moede werd te verkondigen — ; doch in de wetenschap die hij hier te lande zou vestigen was hij grootendeels een autodidact. Eerst aanknoopende aan de goede achttiendeewesche traditiën van Huydecoper en Clignett (meer dan van Lambert ten Kate), had hij zelf reeds veel verzameld en gewerkt, voordat hij met de Duitsche germanistiek kennis maakte en inzag hoe onmisbaar een nauwer verband en samenwerking was om een einde te maken aan een toestand, waarbij het mogelijk was dat b.v. het meesterstuk onzer middeleeuwesche letterkunde, de Reinaert, in Deutschland ontdekt en tot tweemaal toe uitgegeven werd, zonder dat de professo-

ren en de andere beoefenaars onzer oudere literatuur hier te lande er kennis van namen of althans eenig noemenswaardig gewag van maakten!

En nu moge het waar zijn dat Duitsche voorgangers op het gebied der Middelnederlandsche philologie als Mone en Hoffmann von Fallersleben evenmin vergeten behooren te worden als Zuidnederlandsche medestanders gelijk Willems en Snellaert, dat de glans, die weldra Jonckbloet en De Vries omstraalde, de veelzijdige verdiensten van tijdgenooten als b.v. Leendertz of van een ouderen leerling als Verwijs wel eens te zeer overschenen heeft; men moge, op zijn eigen voorgang, erkennen dat de tijden rijp en de omstandigheden hem gunstig geweest zijn, — geen zijner tijdgenooten vereenigde zóózeer de gaven in zich om in dit tijdperk van overgang belangstelling te wekken, zelf het voorbeeld te geven, nieuwe wegen te banen, kortom, zonder geheel met de oude traditie te breken en door een onbesuisd optreden wrevel te verwekken, eene nieuwe school te stichten en zoo een schakel te vormen tusschen ouden nieuw.

Immers deze degelijke, ijverige, methodische geleerde was te gelijk een man met een licht ontvlambaar gemoed, vol van eene edele geestdrift, die hij in welsprekende taal wist te uiten. Dat bewees hij reeds aanstonds, toen hij, pas 29 jaar oud, te Groningen tot Lulofs' opvolger benoemd, met grooten tact zijne oratie hield over: „De heerschappij over de taal het beginsel der welsprekendheid”. Vier jaar later naar Leiden geroepen, sprak hij

daar op nieuweren trant over: „De Nederlandsche taalkunde in haren aard en hare strekking”. Men ziet den geleidelijken overgang, de ontwikkeling van de kunst, steunende op de wetenschap, tot de zuivere wetenschap.

Die eerste tijd van zijn professoraat is een vruchtbare, ja het is misschien wel in alle opzichten zijn beste tijd geweest. Wat dorst hij niet al aan, wat volbracht hij niet al! Hij onderwees niet alleen de Nederlandsche taal — van geschiedenis der letterkunde, als afzonderlijk vak van onderwijs, was in dien tijd ook elders ten onzent, naar ik meen, zelden sprake: de verjongde taalkunde had op de meeste jongeren beslag belegd —, maar ook de vaderlandsche geschiedenis; en bovendien, onverplicht, Gotisch en Angelsaksisch, ja ook Sanskrit (waaraan hij zich geruimen tijd met zoo veel ijver en geluk gewijd had, dat er in 1846 een oogenblik sprake van is geweest hem als lector in die taal aan de Leidsche Hoogeschool te verbinden)! Natuurlijk, al deze vakken worden thans door vier of vijf professoren dieper doorvorsch, grondiger en op breeder grondslag onderwezen. Maar wie toentertijd de gaven, maar ook den moed en de kracht bezat om, met de zoo veel gebrekkiger leerboeken en hulpmiddelen of ook geheel door eigen studie, zich dat alles eigen te maken en aan anderen mede te deelen, heeft blijvende aanspraak op den eerbied en den dank van allen die, na hem gekomen en van zijn arbeid de vruchten plukkende, de geestelijke spijs toebeleid en opgedischt voor zich gereed vinden.

Immers den tegenwoordigen bloei der philologie in ruimeren zin hebben wij voor een niet gering deel juist aan De Vries te danken. Allereerst natuurlijk aan zijn bezielend onderwijs en zijn eigen moedig en beleidvol voorgaan. Maar ook aan hetgeen eigenlijk de kroon zette op zijn arbeid: de erkenning, bij de nieuwe wet op 't Hooger Onderwijs, der Nederlandsche philologie als zelfstandig studievak, met een eigen doctoraat en een volledig stel hoogleeraren. Dit alles is grootendeels het bedrijf van De Vries geweest. Want hoe eenvoudig ook in den dagelijkschen omgang, ja hoe kinderlijk-naïef soms, hij was een man van groot overleg en wijs beleid, die de wegen kende om zijn doel te bereiken en niet rustte voor dit bereikt was. En al klagen de historici thans te recht over de ondergeschikte plaats, der geschiedenis in het studieplan aangewezen maar waarom heeft Fruin toen niet evenzeer als De Vries zijn invloed voor zijn vak aangewend? —, al wenschen wij allen thans meer vrijheid van beweging, minder hindernissen en struikelblokken op den al te nauw afgebakenden (helaas eenigen) weg naar ons doctoraat, wij behooren niet te vergeten dat wij de emancipatie der Nederlandsche, in 't algemeen der moderne philologie aan den (classiek gevormden en gezinden!) De Vries dank weten.

Leert men de uitgaven, de tekstcritiek, de etymologieën en woordverklaringen van De Vries eerst in 't historisch licht ten volle waardeeren en bewonderen, evenzoo staat het eigenlijk geschapen met zijn lexico-

graphischen arbeid. Wie thans sommige artikelen uit de oude afleveringen van het Nederlandsch Woordenboek, door hem of, geheel in zijn geest, door zijne eerste medewerkers opgesteld, leest wordt allicht 't eerst getroffen door zekere wijdloopigheid in de omschrijvingen, door den overvloed van aanhalingen uit steeds dezelfde conventioneele, nu ouderwetsch klinkende schrijftaal of dichtertaal van de eerste helft der negentiende eeuw. Maar men moet, behalve de beroemde Inleiding, vooral het door hem reeds in 1851 opgestelde „Ontwerp” lezen en vergelijken met wat hier en elders toen op dit stuk bestond, om te beseffen hoe hij ook hier uitstak boven zijne land- en tijdgenooten door zijn juist en helder inzicht in de toenmalige eischen en bezwaren der wetenschappelijke lexicographie. Wie na hem gekomen zijn in Engeland en Zweden hebben veel van zijn werk kunnen leeren (niet het in alle opzichten evenaren); en ook Duitschland, zelden scheutig in zijn lof voor wat van buiten komt, heeft de verdiensten onzer, d. i. zijner Nederlandsche lexicographie meer dan eens erkend.

Zeker hebben zijne denkbeelden ook hier wel eenige wijziging ondergaan. Zoo heeft Grimm hem ten aanzien der platte en onkiesche woorden uit de „volkspraak” vrijzinniger, althans toegefelijker gemaakt dan de uitgever van den Warenar aanvankelijk was. Ook toont hij zich hier weder den man, die de wetenschap in den dienst van de kunst, naar zijne opvatting van het wel spreken en wel schrijven, van de practijk des

levens, bovenal van het vaderland wil stellen. Een louter wetenschappelijk werk, een zuiver historisch woordenboek (zooals Grimm's Deutsches Wörterbuch, maar vooral Murray's New English Dictionary is), dat de uit- en inwendige geschiedenis der woorden — niets meer, maar ook niets minder — wil geven, lag niet in zijne bedoeling: hoe zou hij anders zijn Noderlandsch en zijn Middelnederlandsch Woordenboek naast elkaar, als twee in aard verschillende werken, op touw hebben kunnen zetten? Zoodanig woordenboek was ook inderdaad niet bedoeld door de Noord- en Zuidnederlandsche taal- en letterkundige Congressen, noch door de „natie”, wier lasthebber hij zich — in weerwil van Van Vloten's nu grolligen, dan venijnigen spot — te goeder trouw levenslang is blijven gevoelen, ook toen de sympathie van het publiek ziender oogen wegwijnde en gaandeweg plaats maakte voor grievende onverschilligheid. Het Woordenboek was en bleef voor hem eene nationale taak, hem door het Congres op de schouders gelegd, ter vervulling van een wensch, door heel 't vaderland sinds lang gekoesterd. Heeft hij zich zelf hier iets diets gemaakt, speelde zijn idealisme hem hier parten?

Eene nationale taak: ziedaar een der voornaamste springveeren in het leven en streven van De Vries. Gelijk Fruin in zijne Afscheidsrede van hem getuigt: „Hartstochtelijker vaderlander heb ik nooit ontmoet. Hij blaakte van geestdrift voor het voorgeslacht”. De taal was voor hem niet in de laatste plaats, om eene

zijner geliefkoosde uitdrukkingen te bezigen, „het onderpand onzer nationaliteit”. Maar zij was voor hem tevens het instrument om het besef dier nationaliteit te wekken of levendig te houden. Zoo trad hij meermalen in 't openbaar als feestredenaar op bij nationale gedenkdagen: in 1860 bij de onthulling van Maerlant's standbeeld te Damme, in 1872 bij de vaderlandsche feestviering te Brielle, en nog driemaal in 1884: op den 300sten sterfdag van den Prins, op den 70sten verjaardag van Beets, en op den gedenkdag van Leiden's ontzet. Thans zouden die redevoeringen wellicht niet meer den indruk teweegbrengen, dien zij toen zeker vooral op zijne oudere tijdgenooten, nog gewend aan het ietwat rhetorisch pathos van een vroeger tijdperk, gemaakt hebben. Zij zijn stalen eener soort van kunst, die een later geslacht misschien nog 't liefst in haar oorspronkelijken, immers Latijnschen vorm bewonderen en genieten wil. Mij althans wil het voorkomen dat eigenlijk alle Nederlandsche redevoeringen van De Vries — wederom eigenaardig voor hem — onderdoen voor zijne beide Latijnsche; juist omdat wij hier de schoonste harmonie tusschen inhoud en vorm vinden. Geen bijzonder nieuwe, ongemeene, oorspronkelijke denkbeelden wellicht. Maar de aloude, edelaardige gevoelens, de bezielende geestdrift voor vaderland en vrijheid, geuit in de aloude, eerwaardige vormen der Latijnsche welsprekendheid, ampel en breed van plooi, rijk en vol van klank, bevallig en welluidend van rythme: eene welsprekendheid, die ook op den

hedendaagschen lezer eene onweerstaanbare, min of meer bedwelmende bekoring oefent, aan oprijzende bedenkingen en twijfelingen het zwijgen oplegt, met bewondering en eerbied voor deze echte redenaarskunst vervult en het verlangen wekt om zulke taal nog weer eens te mogen hooren. Hier hebben wij den geheelen, den echten De Vries: den vurigen redenaar, den roem verkondigende van zijn gelukkig, vrij Nederland, van zijne dierbare Hoogeschool, en die vaderlandsche gezindheid kledende in het daarvoor vanouds gebezigde classieke gewaad.

Doch niet alleen bij plechtige gelegenheden als redenaar, ook op zijne gewone colleges wist hij, ondanks zijne kleine gestalte, zijne niet indrukwekkende gelaatstrekken en zijne zware noch klankvolle stem de studenten, wanneer hij — en dit gebeurde niet zelden — in vuur geraakte, te bezielen en mee te sleepen door de geestdrift van zijn welsprekend woord. Niet het minst ook diegenen die toch niet zijne eigenlijke leerlingen waren: classieke literatoren, theologen en juristen, die toen nog zijne collegezaal vulden; getuige o.a. de eerbiedige en warme hulde, hem na zijn dood door Prof. Hartman in eene Latijnsche toespraak tot de studenten gebracht. De Vries bezat in hooge mate de gave des woords. Zijn gemak van spreken was ongeëvenaard; zelfs onvoorbereid haperde hij nooit; ook niet toen hij bij zijn laatste jubileum in 1889, hoewel reeds verzwakt, achtereenvolgens verschillende sprekers, die hem kwamen

huldigen, te beantwoorden had. Zoo dikwijls heb ik het tater uit den mond van vele ouderen gehoord, hoe zij als student, aanvankelijk alleen gekomen om zich op 't college te vertoonen en zoo recht te verwerven op het begeerde testimonium, of ook om dien welsprekenden professor, dien „opgewonden Thijs” eens te hooren, niet alleen geboeid werden door zijne vurige welsprekendheid of door den sierlijken vorm zijner voordracht, maar ook vaak belang gingen stellen in het onderwerp. Zijne colleges waren dan ook, naar inhoud en vorm, evenzeer berekend op het gemengde gehoor dat hij, naar de bedeeeling der oude Wet, verwachten mocht, als op louter toekomstige vakgenooten, waartoe de door hem mede begeerde nieuwe Wet, de door hem zelf ontworpen regeling der studie en der examina in onze Faculteit gedurende de laatste jaren van zijn hoogleeraarschap dat gehoor beperkte. Maar het getal zijner toehoorders mocht verminderd zijn, des te nauwer hechtte hij zich aan de toen nog „cleene scare” der studenten in de Nederlandsche letteren, zijne eigenlijke leerlingen. Hadden onze oudere vakgenooten uit den tijd der classieke overheersching hunne inleiding in de Nederlandsche en Germaansche philologie meer uitsluitend aan hem te danken dan wij jongeren, die door zijn toedoen ook andere leermeesters hadden gekregen, ook voor ons bleef hij de professor bij uitnemendheid, niet alleen wegens de centrale plaats van zijn vak, maar ook en meer nog door zijne steeds hoffelijke en toch eenvou-

dige minzaamheid, zijne hartelijke belangstelling ook in ons persoonlijk lief en leed. Nooit scherp of bitter, altijd verschoonend en toegankelijk, liever lovend dan lakend, steeds bereid om aan de academie of later in de maatschappij zijne leerlingen voort te helpen: geen wonder dat „Thijs”, zooals wij hem, naar de oude traditie, onder elkaar kortweg noemden, oprecht bemind werd door al zijne leerlingen. Maar ook met de ruimere studentenkringen kwam hij zoowel vroeger als later gaarne in aanraking, b.v. bij eene feestviering van het door hem in 1866 opgerichte „Pro Patria”, bij de stichting der Leidsche Studenten-afdeeling van het Willems-fonds, of op academische feestdagen. Gastvrij en gul, ontving hij in het welbekende huis, Rapenburg 70 — eertijds door Geel bewoond, thans bij de belendende Universiteits-bibliotheek getrokken — ons gaarne aan zijn disch in de deftig-gezellige, door hem in den tuin uitgebouwde koepelkamer; of stond hij ons met onuitputtelijke hulpvaardigheid te woord op zijne daarboven gelegen ruime en vroolijke studeerkamer : die kamer, waar door een gelukkig beloop van zaken kort na zijn overlijden de Redactie van het Woordenboek — ondanks alle noodig gebleken wijziging in de bewerking voor altoos en immer zijn Woordenboek — een tehuis heeft gevonden en thans nog steeds — met aanmerkelijk versnelde vaart — zijn arbeid voortzet. Wie zijner leerlingen heeft geen dankbare herinneringen aan dat huis, aan die kamer om hetgeen hij er geleerd en

genoten heeft voor zijne wetenschappelijke, maar ook voor zijne maatschappelijke vorming!

En thans, 17 jaar na zijn dood? Met welke oogen zou De Vries, kon hij eens opzien, het hedendaagsche Nederland beschouwen; hoe zou hij zelf, vooral door het jongere geslacht, beschouwd worden? Ik wil niet eens van het algemeene geestelijk leven van onzen tijd spreken, met zijn tal van tijdschriften, week- en dagbladen, alle min of meer onder den invloed der „tachtigers” en der na hen gekomen „generaties”, met zijn heerleger van elkaar bestrijdende en bestokende auteurs en critici, met zijne dwepende vereering voor muziek en schilderkunst, voor „Kunst” in ’t algemeen en voor wijsbegeerte, met zijne verbijsterende menigte maatschappelijke, staatkundige, godsdienstige, artistieke richtingen, stroomingen, strevingen, bonden; te midden waarvan een man als De Vries, in zijn eigen tijd reeàs nader staande bij de ouden dan bij de jongen, zeker misplaatst zou zijn, bewondering gevoelen noch wekken, begrijpen noch begrepen worden zou. Immers dit laatste geldt van welhaast allen — al geldt het zeker niet van allen in gelijke mate —, die reeds eenigen tijd overleden zijn, of die, nog in ’t land der levenden, buiten het geraas en gewoel van het openbare leven van maatschappij en kunst, op hunne studeerkamer alleen den voortgang hunner wetenschap meemaken of althans gadeslaan.

Maar hoeveel zou De Vries, wanneer hij den blik wendde

naar het rustiger gebied zijner wetenschap, ook daar veranderd vinden! Dat de philologie in 't algemeen bij 't publiek en bij de woordkunstenaars niet alom en altijd in hooge eer en gunst staat zou hij zich allicht weinig aantrekken en aan misverstand wijten. Den vooruitgang en bloei, ook hier te lande, der Oudgermaansche, der Indogermaansche, der vergelijkende en algemeene taalwetenschap, als zelfstandige studievakken, zou hij stellig met oprechte blijdschap, en niet zonder eenige billijke zelfvoldoening, aanschouwen; al zou hij wellicht erkennen zich die vakken, ja zelfs de algemeene en de vaderlandsche geschiedenis, toch eigenlijk meer als hulpwetenschappen te hebben voorgesteld voor wat hij steeds als het brandpunt van aller Nederlandsche germanisten belangstelling bleef beschouwen : de studie onzer moedertaal en harer letterkunde, de „vaderlandsche wetenschap” bij uitnemendheid; en al zou hij misschien den drang naar nog meer afzonderlijke doctoraten (of althans, onder den dekmantel van één doctoraat in de letteren, naar vrijere groepeerings van vakken) in plaats van het ééne, door hem ontworpen doctoraat in de Nederlandsche letterkunde met zekere bekommernis zien. Maar ook op het gebied der eigenlijke Nederlandsche philologie zou veel hem bevreemden. Veel meer studenten, waaronder een groot aantal vrouwelijke! Maar in de proefschriften, indien zij al niet zich geheel buiten de grenzen van ons Nederlandsch taalgebied bewegen, bijna alleen belangstelling in de letterkunde en hare geschiedenis, dikwijls op wijsgeerig-

aësthetischen, artistieken grondslag. En voor zoover het de middeleeuwen betreft, meer oog en meer hart voor legenden en exempelen, stichtelijk proza, mystiek, geestelijke lyriek dan voor Jonckbloet's ridderromans of de didactiek van zijn Maerlant: het klooster eer en meer bezocht en beschouwd dan het kasteel. Sommigen veeleer volgelingen schijnende van den romantisch-artistieken Katholieken autodidact Alberdingk Thijm — zijn goeden vriend, maar geenszins zijn geestverwant — of zelfs van zijn fellen belager Van Vloten dan van de liberale Leidsche academisch-philologische school. Bij Middelnederlandsche tekstuitgaven òf een star conservatisme, dat in de onnoozelste variant een kostbaar kleinood ziet, òf eene normaliseering en reconstructie, op grond van handschriftenstemmata en van statistisch-grammatische onderzoeken: beide even ver afstaande van de beproefde methode zijner geëerde en geliefde Leidsche school. In de Nederlandsche taalkunde eindelijk een „taalradicalisme” of „taalindividualisme” aan het woord, dat hem reeds door zijn naam zou afschrikken, meer nog door het als richtsnoer aannemen van een vorm van „het Beschaafd”, dien hij nauwelijks als zoodanig zou erkennen; samengaan met eene „Verëenvoudiging der schrijftaal”, die de met zooveel moeite door hem verworven eenheid van spelling in Noord en Zuid weer dreigt te verbreken en tevens verschillende hem dierbare onderscheidingen prijsgeeft of te niet doet. Voorts eene steeds ruimer plaats

ingenomen door een nieuwen tak, de taalpsychologie; eindelijk historische klankleer, vormleer en syntaxis beoefend, ook in verband met phonetiek en met hedendaagsche dialecten, als bijdrage tot de geschiedenis der onderlinge betrekking tusschen spreektaal en schrijftaal. Daarentegen het oude jachtveld der tekstcritiek slechts zelden, terloops, door een enkele nog bezocht, het terrein der woordverklaring allengs minder betreden. Wat al veranderingen, wat al uitbreiding vooral, die ook hij zeker — want hij was noch heershezuchtig noch kleingeestig — grootendeels als vooruitgang zou begroeten; toch misschien niet zonder zeker gevoel van vereenzaming, van droefheid dat zoo weinigen in zijne eigene voetsporen getreden zijn.

En de beide Woordenboeken; door hem ontworpen en begonnen : stellig zou hij de voortvarendheid bewonderen! waardoor het Middelnederlandsche thans reeds tot ver over de helft, „het groote” althans zóóver gevorderd is als voorheen nauwelijks iemand (behalve hij zelf misschien!) had durven droomen. Maar ook hier zou zich misschien zekere droefenis in zijne vreugde mengen. Zeker, een veel sneller voortgang, ook van het Nederlandsch Woordenboek; ook hier in menig ander opzicht vooruitgang: een oneindig grooter rijkdom en verscheidenheid van bouwstoffen en hulpmiddelen, die meer en meer in staat stelt de geschiedenis der woorden in het Nieuwnederlandsch in hoofdtrekken te schetsen. Maar dit alles toch ook verkregen ten koste van veel

dat hem vanouds lief geweest of geworden was en onontbeerlijk of belangrijk scheen: geen breede „aanmerkingen” meer over etymologie of historie, geen opzettelijke synonymieken, noch waarschuwingen tegen barbarismen, neologismen enz., ten behoeve van het schrijvend en lezend publiek; de aanhalingen uit zijne geliefkoosde auteurs van de eerste helft der 19de eeuw op den achtergrond geschoven of geheel verdrongen door voorbeelden uit allerlei geschriften van zeer moderne auteurs, uit de jongere omgangstaal of „volksspraak”, of van technischen of wetenschappelijken aard. De breede onbekommerde bewoording der artikelen met *Om-*, *Onder-* en *Ge-*, uit den tijd toen zijne helpers Verwijs en Cosijn niet anders mochten noch dorsten schrijven dan hij, de meester, het hun had voorgeschreven, thans vervangen door eene zaakrijke, doch tot het uiterste besnoeide samenvatting van het allervoornaamste omtrent de beteekenis en de geschiedenis der woorden. Inderdaad: zou naast veel blijdschap en voldoening niet ook eenige teleurstelling zijn deel zijn, bij het zien hoe ook zijne naaste leerlingen in allerlei opzicht andere wegen bewandelen dan de door hem betredene en aangeprezene: eene teleurstelling, die hij, naar het getuigenis van een hunner, in de laatste jaren zijns levens zich en anderen ook niet verheelde?

Waartoe dit alles hier opgehaald? Om er eene goedkoope bespiegeling over het kortstondige en vergankelijke van allen nareem, vooral in onzen steeds

sneller wentelenden tijd, aan vast te knoopen? Zeker niet. Of om nu eens met nadruk aan te toonen dat De Vries thans verouderd moet heeten, zijne verdiensten maar betrekkelijk zijn, en dat wij het nu zoo heerlijk veel verder gebracht hebben? Dit wel allerminst! Toe. gegeven dient dat De Vries — vroeg rijp, maar ook — vroeg oud is geweest. Niet alleen in dien zin. dat zijne werkkraft en werklust afnamen, maar ook in dit opzicht, dat hij althans na omstreeks 1875 is blijven staan op het punt, waar zijne opvoeding en zijn eerste krachtige arbeid hem gebracht hadden, daarna weinig kennis meer genomen heeft van nieuwe wegen en uitkomsten zijner wetenschap; ten gevolge waarvan reeds bij zijn leven zoowel zijne algemeene denkbeelden als zijne wetenschappelijke opvattingen min of meer ouderwetsch waren of schenen. Maar hieraan is het toch slechts ten deele te wijten dat ook de ouderen onder ons nu reeds in vele opzichten zoo ver van hem af schijnen te staan. Voor een ander deel ligt dit zeker aan den eigenlijken, diepsten aard van zijn geest; maar toch ook hieraan dat juist gedurende de laatste decenniën van zijn leven en daarna in de letterkunde en kunst ten onzent, in de taalwetenschap hier als elders, zulke geweldige veranderingen en omkeeringen hebben plaats gehad. Of die veranderingen alle duurzaam zullen blijken? Wie zal het zeggen; wie zal voorspellen of de denkbeelden, de gezindheid van De Vries — in gewijzigden vorm altoos : geheel ongewijzigd komt niets terug — niet weer

eens zullen herleven? Men behoeft tegenwoordig niet eens oud te worden om de kentering van het getij, de feestelijke herrijzenis van wie en wat nog onlangs smadelijk verguisd werd bij te wonen. Het voorafgaand geslacht, nog kort geleden geëerd, wordt juist door het onmiddellijk volgende, dat de tegenstellingen scherp ziet en voelt en voor zijne denkbeelden eene plaats geëischt en veroverd heeft, vaak 't meest miskend; het staat nog te dicht bij dat eerstvolgend geslacht om daardoor historisch beschouwd en billijk gewaardeerd te worden.

Juist daarom heb ik hier dat alles opgehaald, en onbewimpeld uitgesproken wat althans velen onzer thans van een man als De Vries schijnt te scheiden; om daarna met te meer nadruk te kunnen besluiten dat wij, in weerwil van dit alles, hem in dankbare en eerbiedige nagedachtenis behooren te houden. Ook om de vruchten van den door hem nagelaten wetenschappelijken arbeid, zijne uitgaven, tekstcritiek, etymologie, lexicographie : degelijk, volwrocht, duurzaam werk. Maar nog meer misschien omdat wij in hem — niet hem alleen, maar toch hem in de eerste plaats — mogen zien en vereeren den grondlegger der Nederlandsche philologie, als vak van wetenschap en academisch onderwijs, met name den eersten wetenschappelijken beoefenaar onzer middeleeuwsche taal en den stichter en „hoofdman” der Nederlandsche lexicographie.

Dat hij dit heeft vermocht dankte hij niet het minst aan zijne edele geestdrift voor de „studiën des vaderlands”,

zijn sterk en moedig geloof in het welslagen van hetgeen hij eens ondernam, kortom aan al dre zedelijke eigenschappen van zijn persoon, waardoor hij voor de opkomst en den bloei zijner wetenschap zeker niet minder heeft gedaan dan anderen, die nog meer boeken geschreven en uitgegeven en zodoende rechtstreeks nog meer tot den opbouw dier wetenschap bijgedragen hebben.

De Vries was een idealist, een geboren optimist, niet zoozeer in den wijsgeerigen als wel in den meer gewonen zin dezer woorden: hij beschouwde de dingen en de menschen liefst, en zonder moeite, in een gunstig licht, zag of telde de bezwaren niet, twijfelde noch aan zich zelf noch aan anderen, zong van harte en zonder bedenking en voorbehoud den lof der gulden vrijheid in het gelukkig vaderland. Een gansch ander man dan zijn ambtgenoot Fruin, met wien hij, ondanks het groot verschil in beider aard, dertig jaar lang door hechte vriendschap verbonden was, van den tijd af, dat De Vries, even onbaatzuchtig als voorzienig, van het hem dierbare — en geldelijk voordeelige — college over de „patria” (zooals het toen heette) afstand deed om door Fruin's benoeming eene betere vertegenwoordiging van dit deel der „vaderlandsche studiën” mogelijk te maken. Men leze de aanspraken ter opening hunner colleges, waarmede zij in 1860 als academisch docent in dit vak af- en optraden, beide niet minder karakteristiek dan de twee inaugureele oraties van De Vries en de inaugureele

oratie en de afscheidsrede van Fruin. Fruin koel, nuchter, critisch van aard — „I am nothing, if not critical” past hij op zich zelf toe —; in zijne uitingen sober, leuk, treffend. De Vries vurig, „opgewonden”, soms naief; altijd uitvoerig, breed weidende, schitterend spreker, maar wel eens zich verliezende in algemeenheden. De eerste oefent door de statige reeks zijner „Verspreide Geschriften” (niet alleen in stoffelijke lengte, maar ook in geestelijke breedte en hoogte De Vries’ „Verspreide taalkundige Opstellen” verre te boven gaande) op eene groote schare van lezers nog steeds grooten rechtstreekschen invloed; is in ‘t algemeen stellig meer een man van zijnen, ook nog van dezen tijd. Doch Fruin miste -- hij heeft het zelf meer dan eens, o. a. in die aangrijpende Afscheidsrede, erkend — eenige der. bovenbedoelde persoonlijke eigenschappen, die De Vries tijdens zijn leven dikwijls hooger aanzien bij de studenten en grooter invloed op het beloop der zaken verzekerden: het heilig vuur eener gloeiende geestdrift, de drijfkracht die anderen aanvuurt en prikkelt.

Zonder twijfel heeft De Vries’ gebrek aan menschenkennis, aan nuchtere zelfcritiek hem wel eens verblind, hem in zekeren begoochelenden waan doen leven en ook wel verleid tot overschatting van eigen kracht: hoe had hij anders ooit een oogenblik het plan kunnen koesteren om alleen t w e reuzenwerken als een Middelnederlandsch en een Nederlandsch Woordenboek op zich te nemen? Maar dit is de keerzijde eener edele deugd:

zonder dit vaste geloof, dit edelaardig enthousiasme had hij niet zooveel tot stand gebracht.

Ten slotte zal misschien eens blijken dat de kloof tusschen hem en velen onzer nu dieper schijnt dan zij werkelijk is. De paden die wij bewandelen, de vormen waarin wij ons uitdrukken mogen vaak verschillen van de zijne, in de liefde voor onze wetenschap en voor ons vaderland, doen wij, zijne leerlingen, stellig niet voor hem onder.

Tot die leerlingen, in den ruimeren zin, mogen zich alle beoefenaars der Nederlandsche philologie (de germanisten, ja de indogermanisten inclus) rekenen. Zij zullen Matthias de Vries blijven gedenken en eeren als hun aller geestelijken voorganger, om met Boendale te spreken, als „den vader der Dietscher gramarijne algader”.

En de stad Leiden mag trotsch zijn ook op dezen academischen burger, die zoo lang en zoo krachtig heeft medegewerkt om den roem en den luister harer Hoogeschool te verhoogen en haar te doen zijn en blijven een brandpunt van „vaderlandsche wetenschap”.

J. W. MULLER.

UTRECHT, September 1909.

De derde streek.

Onder de voor de beoefenaars van de geschiedenis van Leiden belangrijkste gebeurtenissen uit de laatste jaren valt zeker wel te noemen het verschijnen der eerste afleveringen van de Geschiedenis eener Hollandsche stad door Prof. Dr. P. J. Blok. Voor bijna 30 jaar verscheen de eerste uitgave, toen de schrijver nog aan het begin stond van zijn roemvolle en voor de geschiedenis des vaderlands zoo vruchtbare loopbaan, en thans, na een leven van onafgebroken studie, geeft Blok ons eene nieuw bewerkte uitgave, omgewerkt en aangevuld naar de laatste resultaten der geschiedkundige nasporingen. In 1884 had de eerste uitgave reeds een ongekend en welverdiend succes en van deze nieuwe bewerking mag reeds na kennismaking met de twee tot heden verschenen afleveringen getuigd worden, dat Leiden hierin eene geschiedenis van de stadsontwikkeling verkregen heeft, gelijk geen stad in het vaderland kan aanwijzen. Reeds daarom mag de verschijning in dit Jaarboekje,

dat gewijd is aan de geschiedenis van Leiden en omgeving, niet onvermeld blijven. Blok heeft zich met dit standaardwerk recht verworven op de groote erkentelijkheid van alle inwoners der Sleutelstad.

Natuurlijk, dat bij een zoo ruim opgevat werk verschillende vragen beantwoord zijn, waarover verschil van meening niet is uitgesloten, doch hier is het niet de plaats om die in bijzonderheden na te gaan. Slechts bij één punt wensch ik even stil te staan, omdat het het eerste ontstaan van Leiden betreft, en omdat het gevaar niet denkbeeldig is, dat het gezaghebbend woord van Blok hier eene, m.i. onjuiste verklaring algemeen ingang zoude doen vinden. Het betreft de vraag wat onder de drie Leidens te verstaan zij, waarvan gewag gemaakt wordt in een lijst van de goederen der Sint-Maartenskerk te Utrecht, uit omstreeks 960, afgedrukt bij F. van Mieris, Charterboek 1 bl. 18 en bij Mr. L. Ph. C. van den Bergh, Oorkondenboek I bl. 24. Deze plaats luidt: in prima *Leithon II*, (mansi) in *secunda I*, in *tercia I* en wordt door F. van Mieris in zijn Beschrijving der Stad Leiden verklaard als te slaan op de drie deelen van Leiden, de oude stad langs den Rijndijk, het gedeelte aan den Maredijk en het eiland tusschen de Rijnarmen, dus ongeveer overeenkomende met de drie parochies van Sint-Pieter, van O. L. Vrouwe en van Sint-Pancras, waarin de stad later was verdeeld. Twijfel aan deze verklaring is zeker geoorloofd, daar de streek aan de Mare in oude stukken nooit Leiden wordt genoemd,

maar Maredorp, naar het gerecht van dien naam, dat nog in 1351 bestond, en dat kerkelijk oorspronkelijk niet tot Leiden maar tot Oegstgeest behoorde, terwijl het gedeelte tusschen de beide Rijnarmen, behalve een klein gedeelte bij den Burg, wereldlijk en kerkelijk onder Leiderdorp ressorteerde en eerst later bij Leiden werd gebracht. Het is dus niet te verwachten, dat juist in een kerkelijk stuk, en daar alleen, deze streken als deelen van Leiden zouden genoemd zijn.

Blok wijst nu op een „oude kove” te Leiden **gelegen in de „derde streeck”**, die niet nader schijnt aan te wijzen ¹⁾, en hij schijnt in de samenkoppeling van „die oude hove” en de „derde streeck” eene fingerwijzing te vinden voor de verklaring der drie Leidens in de geciteerde lijst. Deze samenhang bestaat echter niet. Die „Oude hove” was een van de raamlanden, evenals St. Jacobs-hoef, de ramen buiten de Koepoort, aan de Volres-graft (o. a. vermeld in 1394), en bij Levendaal (o. a. vermeld in 1445), en elk dezer landen was in streken verdeeld, zonder dat deze streken iets gemeen hadden met de oudste indeeling van Leiden. De „streeck” is eenvoudig eene indeeling van de ramen en in de overdrachten van ramen wordt bijna geregeld melding gemaakt van de streek of afdeeling van het raamland, waarin het overgedragen

¹⁾ In het schuldboek van Leiden in 1429 vermeld als „den raem wil men vercopen, die Jacop Morijnec staende heeft op die oude hove in derde streek.”

raam ligt. Zoo wordt melding gemaakt van een raam in de eerste streek buiten van den muur van de Koepoort af te rekenen en van een raam in de derde streek aldaar (1543, Cartularium van het klooster Marienhaven fol. 239 vs.), een raam in de eerste streek buiten de Koepoort, „welcke streek is opgaende van die muyr aff an dat Hoeghewoertspoert” (1495 Register O. L. V. gasthuis fol. 77), een raam in de negende streek in die Oude Hoeff (Archiefklooster St. Hieronymusdal Register 1461 en charter 1499), een raam in de elfde streek in Sinte Jacobshoef in 1479, enz., waarbij nog verschillende voorbeelden zouden gevoegd kunnen worden. De indeeling naar streken was overigens in Leiden ook op ander gebied niet onbekend. In 1467 wordt een graf in de sint Pieterskerk overgedragen „in de XIX streeck na den ommeganck” (charter in het archief van het Sinte Catharina gasthuis).

Hiermede meen ik voldoende te hebben aangetoond, dat de door Prof. Blok aangegeven verklaring onjuist is, al moet ik de verklaring van het Leython prima, secunda en tertia verder voorloopig onopgelost laten.

J. C. OVERVOORDE.

Tucht op Leidsche studenten der 16de eeuw.

-

Bij acte van 2 Juli 1558 werd joncheer Pieter van der Does, in de plaats van Foy van Brouhoven, door de Staten van Holland en West-Friesland aangesteld tot „Bailliu ende Dyckgrave van Rijnlandt ende Schout der stadt Leyden”. In genoemde acte, geschreven op fransijn en voorzien van het uithangend zegel der Staten in rood was, die heden berust in het archief der heerlijkheid Noortwijck ten huize „Offem”, komt de volgende passage voor:

„Ende ten eynde de Justicie te meer mach worden ontsien ende gerespecteert, ende de platte Landen van Rynlandt bevrijt ende gesuyvert van alle gebouften, Lantloopers ende vagebunden, ende oick de Joncheydt vanden Studenten des Universiteyts tegens alle onbedachtheydt ende moetwille in dwangh mach gehouden worden, sal de voorn. vander Does aennemen ende gestadelyck houden tzynder assistencie ende bedieninghe vanden voorn. Bailliuschap ende schoutampt Twaelff dienaren van Justicie, luyden van eeren, die egheene oneerlycke herberge ofte taverne sullen mogen ophouden, ende dat elcx opde gagie van veertich ofte ten hoogsten vijftich ponden van xl groten tsiaers”.

Noordwijk-Binnen.

J. KLOOS.

Hoe de Raephorsten in het bezit der Ambachten van Aarlanderveen en Oudshoorn kwamen.

In den vorigen jaargang van dit jaarboekje deelde ik een en ander mede betreffende de heeren van Aarlanderveen en Oudshoorn tusschen 1345 en 1455. Tot mijn leedwezen zie ik mij verplicht daarop terug te komen, aangezien in bedoeld artikel eene onjuistheid is geslopen, welke dringend verbetering behoeft. Op grond van eenen post in het oudste Kuilenburgsche leenboek en eene daarmede in overeenstemming zijnde acte in het Staatsarchief te Düsseldorf, uitgegeven door den heer P. N. van Doorninck, verkeerde ik in den waan, dat heer Gerrit, heer van Culenborch in 1393 de ambachten van Aarlanderveen en Oudshoorn — eene bezitting zijner echtgenoot Bertha van Egmond — aan den Hertog van Gelre had verkocht. Wel bevatte de

uitgegeven acte nog eene zinsnede, waarin sprake was van heer Bartholomeus van Raephorst, doch aangezien van hem geene melding werd gemaakt in genoemden post in het Kuilenburgsche leenboek, meende ik daaraan geene bijzondere waarde te moeten hechten, en dit te meer, daar de uitgegeven oorkonde uit hoofde van corruptheid tot buitengewone voorzichtigheid maande. Om deze redenen bepaalde ik mij verleden jaar tot de bloote mededeeling van het voorkomen dier zinsnede in eene noot. Nu het mij is gebleken, dat bedoelde acte eene gansch andere beteekenis krijgt door het weglaten der gewraakte zinsnede, zij het mij duidelijkheidshalve vergund hier in de eerste plaats de acte, zooals die door den heer v. D. is uitgegeven, in haar geheel nog eens af te drukken en vervolgens den daarmede overeenkomstigen memoriepost, voorkomende in het oudste Kuilenburgsche leenboek.

„Wy Willem etc. doen kunt etc. ende bekennen,
 „dat vur onss ende onse manne van lene herna
 „bescreven comen is onse lieve rait ende man van
 „lene her Gerrit, here van Culenborch ende van
 „der Leck ende heeft tot behoef vrouwen Berten
 „van Egmonde, vrouwen van Culenborch ende
 „van der Leck, syns echten wyfs *erveden* ¹⁾ wille,

¹⁾ Dit woord ~~was~~ voor mij het groots struikelblok, doch thans is de zaak opgelost, zie beneden. De voornaamste verschillen met het gewaarmerkt afschrift dezer zelfde acte zijn cursief gedrukt.

„want als he ons seghede, he hern Bartholomeus
 „van Raephorst hoere ambochten ende renten van
 „*Erlendervelde* ende van *Onschoerve*, de he mit hoer
 „in hilike nam, vercoft ende verleent heeft, ons
 „upgedragen mit synen vryen willen alle alsulke
 „erfnisse ende guet als hiernaes bescreven steet,
 „die he van ons te leen hielt ende he heeft vort
 „dair up vertegen mit halme ende mit munde,
 „also dat onse manne van leen wyseden, dat he
 „dair gheen recht an en behielt. Dat is te weten,
 „dat lant Mauderiker maelschap geheiten Slijckplach
 „ende Coerenwert, dair boven neist gelant is Henrik
 „van Mauderik ende beneden naest gelant is *Clein*
 „Rynken. Voirtmeer Betswert gelegen in den Ryn
 „mit synen tobehoeren. Voirtmecn *yeningen* lands
 „ende 1 hunt lands ende XXXVI roeden lands
 „gelegen in der selver maelschap up die wende,
 „daer her Gerrit, here van Culenborch, vurgenant
 „*selver woenen*, naest gelant is ende Mechtelt
 „van Everdingen beneden. Voert een hofstat daer
 „Hubert Heynensoen nu tertyt up woenachtich is.
 „Ende III morgen lands in die Audeweiden gelegen
 „in der selver maelscapp vurgenant, dair boeven
 „neest gelant is Gerit Rolefssoene ende beneden
 „die gemeyne straete, die die weyde heitet, mit
 „allen hoeren tobehoeren, hoe die vurgenante guede
 „ende erfnisse gelegen syn. Ende doe dit geschiet
 „was, bekunnen wy, dat wy in urkunde onser

„manne hier na bescreven, dat wy dat vurgenant
 „guet ende erve, gelyeh die vurgenant staen ende
 „als die her Gerrit, here van Culenborch, vurgenant
 „van ons te leen plach te halden, hebben beleent
 „ende belenen mit desen brieve vrouwen Berten
 „van Egmonde, vrouwen van Culenborch vurge-
 „nant, also dat sy ende hoere erven die van ons
 „ende van onsen erven ende nacomelingen sall
 „ende sullen halden, hebben ende gebruiken, tot
 „enen Zutphenschen leen, mit eenen ponde guets
 „gelts to verhergeweyden, beheltlich ons dair an
 „ons rechten ende alremallich des syns. Ende wy
 „hebben in hoere stat vur hoer tot onsen manne
 „van lene ontfanghen Johan van Culenborch, hoeren
 „soen, die ons dair up huldighe gedaen heeft
 „ende eyde als dat behoerlich is, all arges uytge-
 „seget. Hier waeren over ende an onse manne van
 „leen, her Heinrich, her van der Vymen, her Walter
 „van Ysendorn ende her Derc van Zinderen. Datum
 „anno MCCCXCIII, sabbato post Assumpcionis”.

„Dit is dat lant, dat die Hertoge van Gelre der
 „vrouwen van Culenborch beleent heeft als vüer
 „alsulke erfenisse, als die here van Culenborch
 „vercoft heeft ende hij mit huer in hilike nam, als
 „*Erlenderveen* ende *Outshoerne*, die gerichte daer af
 „ende die reynten, die daer toe hürden:

„Int yerst dat lant, dat gelegen is in Mauderiker

„maelscap, dat geheiten is Slijcplack ende Corenweert,
 „daer boven naest gelant is Heinric van Mauderick
 „ende beneden naest gelegen is *tkleyn* ¹⁾ Rijnken;

„Item Betsweert, gelegen in den Rijn, mit sinen
 toebehueren;

„Item negen *margen* lants ende een hont lants ende
 „ses ende dertich roeden lants, gelegen in derselver
 „maelscap op die Weyde, daer die here van Culen-
 „borch *selve* **boven** naest gelant is ende Mechtelt
 „van Everdingen beneden ;

„Item een hofstat, daer Hubert Heynen sone nu
 „tertijt op woent;

„Item drie *margen* lants, gelegen in die Audeweyden
 „in derselver maelseap, daer boven naest gelant
 „is Geryt Roelofssone ende beneden die gemeyne
 „strate, die die Weyde heytet”.

De vergelijking dezer beide stukken **valt** ontegenzeg-
 gelijk in het nadeel der Düsseldorfsche acte uit. Dat de
 schuld hiervan helaas in niet geringe mate aan den
 uitgever moet worden geweten, kan blijken uit een

¹⁾ Bijgevolg geen kleine Beinier, zooals de uitgegeven acte
 zoude doen vermoeden, **maar** eene vertakking van den Rijn.
 In verband hiermede kan het niet onopgemerkt blijven, dat
 het mij door den Staatsarchivaris verstrekte, gewaarmerkte
 afschrift der acte van 1393 „Cleyn” heeft, maar dat een
 tweede afschrift door denzelfde bezorgd „ckleyn” heeft met
 eene noot „könnte auch „tweyn” gelesen werden”. M. i. kan
 er thans geen twijfel bestaan, of er staat „tkleyn”.

ge w a a r m e r k t afschrift dierzelfde acte, hetwelk mij door den Staatsarchivaris te Düsseldorf werd verstrekt. Ook dit afschrift laat ik hier volgen, omdat daaruit de beteekenis der acte ten volle blijkt.

„Wij Willem etc. doen kunt etc. ende bekennen,
 „dat vur onss ende onse manne van lene hierna
 „bescreven coemen is onse lieve rait ende man van
 „lene her Gerrit, here van Culenborch ende van
 „der Leek ende heeft tot behoef vrouwen Berten
 „van Egmonde, vrouwen van Culenhorch ende van
 „der Leek, sijns echten wijfs, *omme den* wille, want
 „als he ons seghede, he hern Bartholomeus van
 „Raephorst hoere ambochten ende renten van
 „Erlendervelde ende van *Ousckoerne*, de he mit hoer
 „in hilike nam, vercoft ende verleent heeft, ons
 „upgedragen mit sijnem vrijen willen alle alsulke
 „ernnisse ende guet, als hierna bescreven steet, die
 „he van ons te leen hielt ende he heeft vort dair
 „up vertegen mit halme ende mit munde, also dat
 „onse manne van leen wijseden, dat he dair gheen
 „recht an en behielt. Dat is te weten, dat lant
 „Mauderiker maelschap geheiten Slijckplack ende
 „Coerenwert, dair boven naest gelant is Henrik
 „van Mauderik ende beneden naest gelant is *Cleijn*
 „Rijnken. Voirtmeer Betswert gelegen in den Rijn
 „mit sijnen tobehoeren. Voirtmeer 9 *morgen* lands
 „ende 1 hunt lands ende 36 roeden lands gelegen
 „in der selver maelschap up die *Weyde*, daer her

„Gerrit, here van Culenborch vurgenant *selve boeven*
 „naestgelant is ende Mechtelt van Everdingen be-
 „neden. Voert een hofstat, daer Hubert Heynen
 „soen nu tertijt op woenachtich is. Ende 3 morgen
 „lands in die Audeweiden gelegen in der selver
 „maelscapp vurgenant, dair boeven neest gelant is
 „Gerit Rolefs soene ende beneden die gemeyne
 „straete, die die Weyde heitet, mit allen hoeren
 „tobehoeren, hoe die vurgenante guede ende erf-
 „nisse gelegen sijn. Ende doe dit geschiet was,
 „bekennen wij, dat wij in urkunde onser manne
 „hier na bescreven, dat wij dat vurgenante guet
 „ende erve, gelijk die vurgenant staen ende als
 „die her Gerrit, here van Culenborch vurgenant
 „van ons te leen plach te halden, hebben belennt
 „ende belenen mit desen brieve vrouwen Berten
 „van Egmonde, vrouwen van Culenborch vurgenant,
 „also dat sij ende hoere erven die van ons ende
 „van onsen e r v e n ende nacomelingen sall ende
 „sullen halden, hebben ende gebruiken, tot enen
 „Zutphenschen leen, mit eenen ponde guetz gelts
 „to verhergeweyden, beheltlick ons dair an ons
 „rechten ende alremallich des sijns. Ende wij hebben
 „in hoere stat vur hoer tot onsen manne van lene
 „ontfanghen Johan van Culenborch, hoeren soen,
 „die ons dair up huldinghe gedaen heeft ende eyde
 „als dat behoerlich is, all argelist uytgesaget. Hier
 „waeren over ende an onse manne van leen, her

„Heinrich, her van der Vymen, her Wolter van
 „IJsendorp ende her Derc van Zinderen. Datum
 „anno MCCCXCIII sabbato post Assumpcionis”.

Heer Gerrit, heer van Culenborch heeft bijgevolg de
 aan zijne echtgenooten toebehoorende ambachten van
 Aarlanderveen en Oudshoorn verkocht — niet in vrijen
 eigendom, maar als leen, vandaar de latere reeds vroeger
 medegedeelde beleeningen — aan zijnen zwager heer
 Bartholomeus van Raephorst en heeft vervolgens zijne
 vrouw schadeloos gesteld door opdracht van goederen
 onder Maurik, welke hij in leen hield van den Hertog
 van Gelre. Dat echter bedoelde verkoop geruimen tijd
 vóór 1393 heeft plaats gehad, is mij inmiddels gebleken
 uit eene acte van 1379, welke hier volledigheidshalve
 eveneens een plaatsje moge vinden, te meer daar zij
 ook in andere opzichten van het grootste belang is
 voor de geschiedenis der heeren van Aarlanderveen en
 Oudshoorn.

„ Wij Berte van Egmonde, vrouwe van Culenburch
 „ende van der Lecke doen condit ende kenlic allen
 „luden, dat wij bij rade ende goetduncken onss
 „liefs heren ons mans ende onss gerechts voechs
 „heren Geryts, here van Culenburch ende van der
 „Lecke vercoft hebben onsen lieven boele heren
 „Bertelmees van Raiphurst om een zeker somme
 „van gelde dair hij onss goede zekerheide voir
 „gedaen heeft dats onss genuecht, onse ambochten
 „van Arlanderveen ende van Outshoerne mitter

„Vrijer Hoeven, bede, thiende, grute ende mit allen
 „hoeren toebehoeren, also g r o i t ende also cleyn
 „alse heer Willem van Outshoerne te houdene plach
 „van der graefliche de van Hollant ende bij sijnre
 „doit aen de graefliche de quam ¹⁾ ende onse lieve
 „here ende oudevader here Aernout, here van
 „IJsselsteyn dat cochte jegens onsen geduchten here,
 „Hertoge Willem van Beyeren, Grave van Henegouwen,
 „van Hollant, van Zeelant ende here van
 „Vrieslant ende hij onss in hijlics goede gaff ²⁾ ende
 „yē sint bezeten ende gebruyct hebben overmids
 „updracht ons liefs heren ende .oudevaders voir-
 „screven ende dairaff mit monde ende met hant-
 „vesten verliet sijn van onsen lieven ende geduchten
 „here, Hertoge Ailbrecht van Beyeren, ruwaert
 „van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende
 „van Vrieslant; in dustanige manieren dat heer

¹⁾ De verbeurdverklaring in 1351 van heer Willems goederen op grond van diens Hoeksgezindheid (zie b.v. Tegenw. Staat VI blz. 267) blijkt derhalve eene fabel te zijn, m.i. uitgevonden ter wille van de afstamming van het geslacht de Vlaming van Oudshoorn uit heer Willem van O.

²⁾ Aangezien Berta van Egmond eerst in 1371 trouwde met hr. Gerrit van C. en haar grootvader, hr. Arnold van IJ. reeds in 1363 dood was, moet zij A. en O. van dezen hebben ontvangen bij haar eerste huwelijk, t.w. met Walraven van Brederode (overl. 1369), hetwelk vóór of in 1360 werd gesloten.

„Bertelmees voirscr. dese ambochten mit allen
 „hoeren toebehoeren als sij voir bescreven staen
 „ende wij se tot hier toe bezeten ende gebruyct
 „hebben ende van de graiflichede houden, van
 „onss voirt houden zall, ende hebben hem die
 „verliet ende verleent mit wille ende hant onss
 „liefs heren ons mans ende ons gerechts voichs
 „voirscr., hem ende sinen nacomelingen van onss
 „ende van onsen nacomelingen heren van Culen-
 „burch te houden tot zulkē lien en de recht alze
 „wij se voirt houden van de graeflichede van Hollant
 „ende die hantvesten dair aff begrepen hebben, die
 „dair aff sprekende sijn, dair bij geweest hebben
 „ons liefs heren ons mans manne, alze Hubert van
 „Mijnden, Steven van Mauderic, Ghisebert bastert
 „van Culenburch ende Heynric van Mauderic, ende
 „hebben desen brief dair up bezegelt met onsen segele
 „ende gebeden onsen lieven here onsen man voirscr.
 „desen brief mede te bezegelen met sinen zegele, wan.
 „tet bij sinen wille ende consente geschiet is. Ende
 „wij Geryt, here van Culenborch ende van der Lecke
 „hebben desen brief mede bezegelt met onsen zegele,
 „wantet bij onsen rade, wille ende goetduncken
 „gesciet is ende mit onser hant voir onze manne
 „gevesticht alze voirscr. is. Ende om die meerre ves-
 „tenisse ende zekerhede alre punten voirscr., soe
 „hebben wij Geryt, here van Culenborch ende van der
 „Lecke ende vrouwe Beerte sijn wijf voirscr. gebeden,

„bidden ende versueken onsen lieven here, Hertoge
 „Ailbrecht van Beyeren, ruwaert van Henegouwen,
 „van Hollant, van Zeelant ende van Vrieslant sinen
 „wille ende consente hier toe te doen ende deze
 „voirscr. leenwere met sijnre hant te vestigen ende
 „te confirmeren alze onse overhere des goets
 „voirscr. up dattet heren Bertelmees ende sinen
 „nacomelingen vaste ende stade blive alze voirscr.
 „is. Ende wij Ailbrecht, bij Goids genade Palens-
 „grave upten Rijn, Hertoge in Beyeren, ruwaert
 „van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende
 „van Vrieslant hebben om beden wille heren Geryts,
 „here van Culenborch ende van der Lecke ende vrouwe
 „Beerte sijns wijfs voirscr., ende om heren Bertelmees
 „voirscr. hier in te stedigen ende vaste te maken,
 „voir onss ende onsen nacomelingen graven van
 „Hollant onse wille ende consente hier toe gedaen
 „ende confirmeren alle voirwaerden ende leenwere
 „voirscr. alse een overhere van desen voirgenoemden
 „ambochten mit allen hoeren toebehoeren voirscr.
 „Ende hebben des tot een getuge desen brief voir
 „bezegelt mit onsen segele. Gegeven int jair ons
 „Heren MCCCCLXXIX upten Palme dach.” ¹⁾

W. A. BEELAERTS.

¹⁾ Leen- en Registerkamer der Grafelijkheid van Holland,
 Reg. XVIII 1375-1390 Cas. E. Albertus, fol. 52vso.

Opvangen van bruid en bruigom.

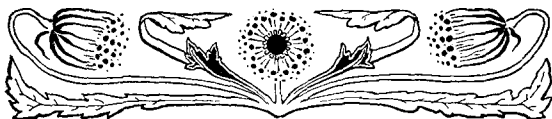
Onder de oude gebruiken bij vrijen en trouwen, die nog heden in enkele afgelegen streken van Drente zijn blijven voortbestaan, behoort ook het op den weg naar het Raadhuis of op den terugweg hiervan ophouden van het jonge paar, door het spannen van een touw over den weg enz., waarbij dan kleine geschenken in geld of in drank door de speelnooten of bureu worden bedongen om den weg weer vrij te maken. Ook in Rijnland hebben dergelijke gebruiken bestaan, die zeer oud zijn en wellicht zijn terug te brengen tot de tijden van lijfeigenschap, toen voor het huwelijk met een onvrije allerlei bepalingen bestonden. Blijkens de hierachter afgedrukte keur, No. CXII van de in 1630 uitgegeven „Costumen, Keuren ende Ordonnantien van 't Bailliuschap van Rijnlandt”, zijn tegen deze gebruiken hier reeds vroeg keuren gemaakt.

„Ordonnantie opt schutten van Bruydegoms ende Bruyden.

Niemandt, wie hij zij en sal hem moghen onderwinden ten platten lande van Rhijnlandt eenighe Rruydegoms ofte Bruyden, t'zij op weggen of in wateren, te schutten noch doen schutten, noch de selve eenich gelt af te gaen , of perssen in eenigher manieren, so dat men d'selve met haer gheselschap, vrijelijcken en onverhindert, sal laten passeren, sonder haer oock met werpen, smacken ofte stooten, eenich letsel te doen, op verbeurte van thien ponden van veertigh grooten t'pondt over elcken persoon, die bevonden sal werden ter contrarie ghedaen te hebben: Ende sullen d'Ouders ofte Voochden vande kinderen ofte onbejaerde, inghevalle van overtredinghe van desen, voor de selve kinderen ende onbejaerden, moeten innestaen de boeten opbrenghen, ende daer voren executabel zijn.”

De laatste bijvoeging toont aan, dat het ook hier onschuldige plagerijen waren, waaraan zich in hoofdzaak de dorpsjeugd bezondigde, doch die soms, als de hoofden verhit waren, tot ernstige vechtpartijen konden aanleiding geven.

J. C. OVERVOORDE.

Van een vijf-en-vijftig-jarigen arbeid tot heil van den werkenden stand. 1854-1909.

„Niet in het handgeklap der scharen allerwege,
Niet in vergetelheid, ZOQ min als schampren hoon' —
Neen, in onszelven schuilt èn nederlaag èn zegel”
LONGFELLOW. Vert. van TEN KATE.

Toen de Redactie van ons Jaarboekje mij uitnoodigde tot het leveren van eene bijdrage voor den jaargang 1910, en ik daarvoor mijn woord had gegeven, behoefde ik niet lang naar een onderwerp te zoeken. Het feit, dat de *Commissie voor de Volksbijeenkomsten* in dit jaar haar vijf-en-vijftigsten verjaardag beleefde, de algemeene sympathie, die zij, bij haar optreden reeds, en sedert in steeds klimmende mate mocht ondervinden, niet alleen bij de Stedelijke Regeering en de gegoede burgerij, maar ook bij onze geleerden en beoefenaars der schoone kunsten, maar bovenal bij het volk zelf, — dat alles

te zamen maakte het zoeken naar een onderwerp tamelijk wel overbodig.

Die algemeene sympathie laat zich hieruit verklaren, — en dit is hare hoogste eere! — **dat** zij niet naar toejuicing en hulde vraagde, maar ondanks velerlei bezwaren en moeilijkheden met volharding streefde naar het welzijn, de ontwikkeling en beschaving van ons volk *om zijnszelfswil*, en dat met zeer gunstigen uitslag. Die arbeid, met zoo edele bedoeling aangevangen en voortgezet, geeft haar aanspraak op eene eervolle vermelding in ons Jaarboek, die niemand haar betwisten zal. Zij verdient de aandacht van allen, die belangstellen in den zedelijken en stoffelijken vooruitgang van ons volk.

Toen ik mij echter gereedmaakte om mijn voornemen te volvoeren, stuitte ik aanstonds op **eene** zeer groote moeilijkheid ; deze namelijk, dat de Commissie reeds dertien jaren arbeids achter den rug had, toen ik in 1867 hier mijne intrede deed, en ik eerst twee jaren later voor het eerst kennis **met** haar maakte. Van al wat vóór dien tijd geschied was, wist ik hoegenaamd niets, en bij het rondvragen aan dezen **en** genen, bekwam ik slechts zeer vage en onbestemde inlichtingen. Ik was dus wel genoodzaakt mij tot de Commissie-zelve te wenden, om de noodige gegevens. Met de **meeste** welwillendheid werden mij die door haar verstrekt. Bovendien kreeg ik van haar verlof tot inzage van de notulen en andere stukken, die in het

stedelijk archief ter bewaring waren gegeven. Hiervoor betuig ik haar mijn hartelijken dank. Ook ben ik grooten dank verschuldigd aan onzen vriendelijken archivaris, Mr. Dr. J. C. Overvoorde, en aan den altijd even bereidwilligen beambte, P. W. van Rhijn. Aan hen evenzeer mijn warmen dank.

Met de troonsbestijging van Koning Willem III, in 1849, begon voor ons vaderland een tijdperk van vrede. Te rechter tijd! Want al mocht het zich sedert de omwenteling in 1813 verlost gevoelen van de ijzeren banden, waarmede het aan het machtige rijk van den grooten Keizer geklonken was geweest, het was te diep vernederd, om zoo dadelijk weer geheel zichzelf te zijn. Eerst na de scheiding van België en het tot stand komen der grondwet van 1848 bleef het zwaard voorgoed in de schede en waren de voorwaarden, onder welke een volk zich ontwikkelen en tot welvaart komen kan, aanwezig. Langzamerhand begon het zich te wijden aan werken des vredes. Handel en nijverheid, kunsten en wetenschappen, alle goede en nuttige dingen, die rust en ruimte noodig hebben om zich te ontwikkelen, te groeien en te bloeien, bewogen zich op den weg van den vooruitgang. Onze grootvaders mochten nog naar kruitdamp rieken en onze grootmoeders met levendige kleuren de vreeselijke tooneelen schilderen, die zij in hare jonge jaren hadden bijgewoond of beleefd, onze vaders en moeders spanden

zich in om terug te winnen wat verloren, te herstellen wat vernield of bedorven was, en, om door onderzinking geleerd, of gebruik makende van hetgeen nieuw was ontdekt of uitgevonden, ieder in zijn vak, door verstandig overleg en onvermoeide vlijt tot meerdere welvaart te komen. Er heerschten weer orde en rust. De tong was weer vrij, het geweten vrij, de pers vrij. De stormen, die hier en daar buiten onze grenzen nog woedden, vermochten nauwelijks de stille wateren van onze lage landen in beweging te brengen. Evenzoo rustig was de volksmassa. Voor het meerendeel slecht of in het geheel niet onderwezen, verrichtte het arbeidersvolk schier werktuiglijk zijn dagelijkschen arbeid, zonder op of om te zien, etende, drinkende en slapende, in eentonige regelmaat. De verschillende standen, zeer scherp van elkander gescheiden, leefden naast elkander voort, zonder zich meer dan noodzakelijk was met elkaar te bemoeien. Men was in die rustige dagen nergens meer bang voor dan voor excentriek gehouden te worden, en men was al excentriek, wanneer men ook maar eenigszins van den gewonen leefregel afweek. Het is duidelijk, dat, waar de algemeene toestand der samenleving zóó was, er geene sprake kon zijn van zedelijke of geestelijke verheffing. Gelukkig kwam daarin verandering, hier te Leiden althans. Een eenvoudig bericht in de Leidsche Courant van 2 Maart 1849 gaf er aanleiding toe. Dat bericht kwam uit Engeland (zie aantekening 1) en luidde als volgt:

„Londen, 24 Februarij.

Alhier zijn sedert eenigen tijd volks-athenaea gevestigd, waar de werklieden des avonds van de vermoeienis van hunnen arbeid uitrusten, dagbladen lezen, lessen aanhooren en thee kunnen drinken. Reeds in 1846 telden deze athenaea, *mechanics institutions* genaamd, meer dan 80,000 inteekenaren, allen tot de arbeidende klassen behoorende, welke daar hunne opvoeding gaan voltoojen, en zoo doende hunnen tijd niet in de jenever-paleizen doorbrengen.

De eerste beginselen der staathuishoudkunde, aardkunde, ontleed- en werktuigkunde worden daar onderwezen; nu en dan houdt men er zedekundige lessen of leest er reisbeschrijvingen voor; somwijlen maakt men er ook muziek en bij enkele gelegenheden wordt er zelfs een bal gegeven. Mannen en vrouwen kunnen daar, tegen betaling van eene kleinigheid, toegang verkrijgen, en allen bewaren er eene uiterst voegzame houding. Beroemde kunstenaars, letterkundigen, leden van het Lagerhuis, achten het niet beneden zich de medewerking hunner bekwaamheden aan deze instellingen te schenken. Zoo hield dezer dagen de bekende romanschrijver Charles Dickens eene redevoering in eene dergelijke mechanic institution te Birmingham.”

Als een zaadkorrel, die, op den adem des winds „van den lande van over de zee” hierheen gevoerd, in goede aarde vallend, onder voor hem gunstige omstan-

digheden gaat ontkiemen en wordt tot een schoonen boom, die kostelijke vruchten voortbrengt, — zóó werkte dit eenvoudig dagbladbericht op een aandachtig lezer met een helder hoofd en een warm hart,

Die lezer was J. H. Eichman, kostschoolhouder op het Gerecht, in het huis, thans gemerkt N°. 8.

Professor R Fruin, in zijn bekend Gidsartikel, getiteld : „Mainz of Haarlem”, sprekende over de uitvinding van de boekdrukkunst, zegt daarin o. a.: „Drie dingen dienen samen te komen, om eene uitvinding te doen gelukken : de vruchtbare gedachte, de technische bekwaamheid om deze te verwezenlijken en ten derde, maar niet het minste, de behoefte bij de maatschappij aan hare voortbrengselen. Ontbreekt deze laatste, is die behoefte niet aanwezig, dan kan de uitvinding wel geboren worden: maar zij blijft niet in het leven”.

Het is waar, hier is alleen sprake van behoefte aan stoffelijke dingen; maar zou hetzelfde ook niet gelden op geestelijk gebied? Professor Fruin erkent zelf, dat er ook geestelijke behoeften zijn, die niet zoo maar botweg uit economische omstandigheden kunnen worden verklaard.

Intusschen, om tot Eichman terug te keeren, de vruchtbare gedachte liet hem niet los. Het duurde niet lang, of hij sprak er met anderen over; allereerst met zijn vriend en collega W. A. Elberts ¹⁾. Later kwam er

¹⁾ W. A. Elberts had ook een bijzondere school, aan de Hoogewoerd, nu N°. 41.

nog een derde bij, de apotheker J. J. Reyst. Alle drie waren het eens, dat het voorbeeld, door Engeland gegeven, navolging verdiende. De scheidingsmuren, die tusschen de verschillende standen bestonden, al hadden zij door de Fransche omwenteling en hare gevolgen zeer veel geleden, moesten geheel geslecht worden. „Eén is uw Vader, en gij zijt allen broeders”. Dit eenig artikel van de grondwet van het Christendom moest zijn het grondbeginsel van hun streven naar eenheid van de verschillende klassen der maatschappij onderling. Dit stond bij hen vast. Lang duurde het, eer zij een geschikten vorm gevonden hadden, waarin dat nobele denkbeeld was belichaamd; maar toen zij dien gevonden hadden, kwamen zij er mede voor den dag, in het vast geloof aan de uitvoerbaarheid van hun plan en met den vasten wil, om het ook zelf ten uitvoer te brengen.

Als leden van het Departement Leiden der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen als vanzelf aangezien, om deze zaak van volksontwikkeling en volksbeschaving te helpen bevorderen, wendden zij zich tot het bestuur van dit departement, per brief dd. 5 April 1854, waarin zij hun voornemen te kennen gaven, hun plan blootlegden en om medewerking vroegen. Dit schrijven vond zoowel bij het departements-bestuur als bij de leden een gunstig onthaal, zoodat reeds in de vergadering van den 18^{den} Mei eene commissie werd benoemd, ten einde te onderzoeken, of het houden van volksbijeenkomsten hier te Leiden mogelijk zou

zijn en zoo ja, hoe zij dan moesten worden ingericht. Deze commissie bestond, behalve uit de drie voorstellers, uit de heeren: Dr. J. J. de Gelder, H. P. C. Stoffels, Mr. J. G. La Lau, Mr. Paul H. Berkhout en W. F. Koppeschaar. Zij adviseerde in de departements-vergadering van 1 Juni 1854 gedurende den aanstaanden winter eene proeve te nemen, en legde tevens een voorloopig plan van werkzaamheden over. Volgens dit plan, dat nader onderzocht en goedgekeurd was, werd op het praeadvies der commissie in de vergadering van 21 Juni 1854 tot oprichting van de volksvoorlezingen besloten.

De voorloopiga commissie werd nu eene definitieve en nadat nog de heeren S. J. le Poole en D. A. Schretlen als adviseerende leden aan haar waren toegevoegd, was de *Commissie tot het houden van Volksvoorlezingen* compleet 2). Zij benoemde dadelijk uit haar midden tot Voorzitter Dr. J. J. de Gelder, en tot Secretaris J. H. Eichman.

Haar eerste werk was naar een lokaal om te zien, en op haar verzoek werd haar bij Raadsbesluit het kosteloos gebruik der Arm- of Bethlehemskerk, aan de Korte Langegracht, toegestaan. De Volksvoorlezingen zouden worden gehouden op den tweeden en vierden Maandag van elke maand, te beginnen in October en te eindigen in Maart 3).

Aan de leden van het departement, die zelf vrijen toegang zouden hebben, werden lusten aangeboden,

waarop zij voor een zeker aantal toegangskaarten konden teekenen, om die aan ondergeschikten of anderen uit de volksklasse uit te deelen. In de September-vergadering werd een Reglement van Orde, door Eichman ontworpen, aangenomen en vastgesteld. Volgens artikel 2 van dat Reglement zouden de onderwerpen voor de Volksvoorlezingen worden genomen uit: *a.* de Geschiedenis des Vaderlands; *b.* Land- en Volkenkunde; *c.* Opvoedkunde; *d.* Beschrijving van ons zonnestelsel; *e.* Natuur-, Schei- en Werktuigkunde; *f.* Staathuishoudkunde en *g.* Bijdragen over gemengde onderwerpen.

Eene voorlezing zal niet langer dan een uur, eene bijdrage niet langer dan een half uur mogen duren (Art. 3).

Tegen betaling van dertig cents kunnen andere personen, geene leden des departements zonde, doorlopende toegangskaarten verkrijgen (Art. 6).

Wanneer een bezoeker zich onordelijk gedraagt, of in ongeschikten staat verschijnt, zal hem de toegang ontzegd worden (Art. 8).

Minstens twee Commissarissen zullen elken avond tegenwoordig zijn (Art. 9).

Om te voldoen aan art. 40 van de Huishoudelijke Wet van het Departement, werd besloten het Reglement van Orde te verzenden aan het Departements-bestuur.

Eindelijk wordt besloten, dat de Volksvoorlezingen zullen aanvangen op Maandag, 9 October 1854, des avonds te halfacht uren, terwijl Dr. J. J. de Golder

die alsdan met eene Voorlezing zal openen. J. J. Reyst meldt zich aan voor eene bijdrage 4).

Zoo was alles voorbereid. Van alle zijden ontving de Commissie de ondubbelzinnigste blijken van ingegenomenheid en belangstelling. Op de aangeboden lijsten was door de Nuts-leden flink geteekend; 276 kaarten voor het geheele seizoen konden worden uitgedeeld. Naar sprekers en bijdragers behoefde de commissie niet te zoeken; er boden zich veel meer aan dan voor de twaalf bijeenkomsten noodig waren. Mr. J. G. La Lau, lid der Commissie, bood aan op zijne kosten eene aankondiging in de Leidsche Courant te plaatsen voor elke bijeenkomst. Moest er zegelrecht voor betaald worden, dan kwamen die onkosten voor rekening der Commissie. Dit aanbod werd natuurlijk dankbaar aanvaard. Aan den Gemeenteraad werd een brief van dankbetuiging gezonden voor zijne gunstige beschikking op het verzoek der Commissie om het kosteloos gebruik der Stads-armenkerk, met bericht, dat de Raadsleden vrijen toegang zouden hebben.

Als alles gereed is, verschijnt in de Leidsche Courant van 4 en 9 October 1854 de volgende aankondiging:

De *Commissie* voor de *Volksvoorlezingen*, benoemd door het *Leidsche Departement* der *Maatschappij* lot *Nut* van 't *Algemeen*, brengt ter kennis, dat de EERSTE VOORLEZING zal plaats hebben op *Maandag*, den *9den* *October* 1854, des avonds kwartier

over acht ure, in de *Armenkerk op de Korte Lange-gracht*; en voorts, om de **veertien** dagen gedurende het winterseizoen. Zij, die zouden wenschen die bij te wonen, kunnen zich van Toegangkaartjes voorzien tegen twee en een halve cent per avond, bij den ondergeteekenden Secretaris, op het Gerecht, die bereid is de verlangd wordende inlichtingen te geven. — Doorloopende Toegangkaartjes worden tegen betaling van dertig cents afgegeven.

J. J. DE GELDER, Voorzitter.

J. H. EICHMAN, Secretaris.

Hoe het dien eersten avond gegaan is, moet aan de verbeelding van den lezer worden overgelaten, want noch in de Leidsche Courant, noch zelfs in de notulen is er iets van te vinden, dat op een verslag gelijk. Van den inhoud der openingsrede, die door Dr. de Gelder, als Voorzitter, werd gehouden, wordt met geen enkel woord gerept. Wij kunnen ons voorstellen, dat de groote ruimte wel geheel gevuld zal zijn geweest. Wanneer al de 276 uitgedeelde toegangskaartjes voor dien avond gebruikt zijn geworden, en van de 268 departementsleden, die vrijen toegang hadden velen waren opgekomen, en zoo niet alle, dan toch zeker vele raadsleden van de uitnoodiging gebruik hebben gemaakt, dan zal er op de lange houten banken, zonder leuning (stoelen waren er niet), wel geen enkel plaatsje onbezet zijn gebleven. Voegen wij er nog bij, dat de

kerk met vetkaarsen, door den heer Das, op het Rapenburg, geleverd, was verlicht, dan is de voorstelling niet moeilijk te maken.

De Commissie heeft het niet lang volgehouden in de Armenkerk. Het gebouw was voor het doel, dat zij zich voorstelde, geheel ongeschikt. Reeds in Februari, dus nog voor het einde van het seizoen, werd besloten dat de Volksvoorlezingen in het Departements-gebouw zouden gehouden worden, natuurlijk met goedvinden van het Departements-bestuur ¹⁾.

Daar was het warm en gezellig, hetgeen van goeden invloed was op de opkomst, die nog vermeerderde, toen de Commissie besloot tegen verminderd tarief koffie en bier verkrijgbaar te stellen.

Als sprekers voor dien eersten winter vinden we opgegeven de H.H. Dr. J. J. de Gelder, J. H. Eichman, J. J. Reijst, Mr. A. P. A. Schmidt, W. A. Elberts, J. W. Schaap, W. F. Koppeschaar, Dr. H. R. de Breuk, Dr. J. H. Boon en Mr. Paul H. Berkhout.

De Commissie, die nu haar proefjaar achter den rug had, kon tevreden zijn. De opkomst was, door elkaar gerekend, zeer goed. Aan sprekers was geen gebrek. Hare rekening sloot met een batig saldo van f 11.42. Maar zij had ook ondervinding opgedaan, en daarom besloot zij voor het volgend seizoen ¹⁰. niemand toe te

¹⁾ Bij het afscheid nemen kreeg de koster der kerk drie gulden en — de kaarsen.

laten beneden 18 jaar; 2°. het rooken in de zaal te verbieden ; 3°. alleen doorlopende toegangkaartjes af te geven; 4°. ook vrouwen toe te laten; 5°. 50 kaartjes gratis uit te reiken.

Voorts stelde zij een bode of bediende aan, voornamelijk om met de intøekenlijsten rond te gaan bij de leden van het Nut. Voor de leden der Commissie werd een rooster van aftreding opgesteld. Ieder jaar traden twee leden af. Voor elke vacature werd een dubbeltal opgemaakt, en aan het Departements-bestuur ter benoeming voorgedragen. Dr. J. J. de Gelder, tot leeraar te Alkmaar benoemd, vertrok in 1856, W. A. Elberts werd hoofd eener school te Zwolle in 1857 ¹⁾.

Het samenvallen der Volksvoorzlezingen met de voorstellingen in den Schouwburg noodzaakte de Commissie de samenkomsten van Maandag op Dinsdag te stellen, en dus op den tweeden en vierden Dinsdag der maand. Dit had ten gevolge, dat het aantal bezoekers vermeerderde. Voorts werd er een vraagbus in het lokaal geplaatst; een maatregel, die gunstig werkte en der Commissie de voldoening schonk, dat de gehouden voordrachten met vrucht waren gevolgd. Menige vraag getuigde van lust tot nader onderzoek of van ernstig nadenken over het gehoorde.

In 1858 begon de Commissie aan de gewone bijeen.

¹⁾ De Heer J. H. Eichman nam in 1860 afscheid als lid en secretaris der Commissie.

komsten nog eene buitengewone toe te voegen, een zoogenaamden recreatie-avond, tot sluiting van het seizoen, welke zeer in den smaak viel. Nu eens was het een uitvoering van zangstukken door Leidens Mannenkoor, directeur K. de Jong, of door de leerlingen der Volks- of der Burgerzangschool, onder leiding hunner leermeesters, bij welke gelegenheid ook de ouders werden toegelaten en de jeugdige executanten onthaald werden; dan weder eene muziekuitvoering van de Stafmuziek der dienstdoende Schutterij, of eene voorstelling van de rederijkerskamer Vondel, van de Typografenvereeniging „Laurens Jansz. Koster”: of van een of ander Tooneelgezelschap uit de hoofdstad. Met een paar uitzonderingen zijn die recreatie-avonden tot heden in stand gebleven.

Zoo ging alles uitstekend tot omstreeks 1860. In dien tijd viel er eenige achteruitgang waar te nemen. Wel werden de bijeenkomsten geregeld om de veertien dagen gehouden, maar het aantal bezoekers verminderde voortdurend. De Commissie liet echter den moed niet zakken. Zij zocht naar de oorzaak en zag in, dat er in de werkzaamheden verandering komen moest. Niets toch werkt in de opvoeding, zoowel bij kinderen als volwassenen, zoo verslappend als eentonigheid. Het programma werd geheel veranderd. De avond werd in twee deelen gesplitst. Het eerste uur, het zoogenaemde voor-uur, werd aan nuttige ontspanning gewijd. De werkmán kon na zijn zwaren of drukken arbeid niet dadelijk zich neerzetten tot stil en ingespannen luisteren. Ook kon hij niet altijd

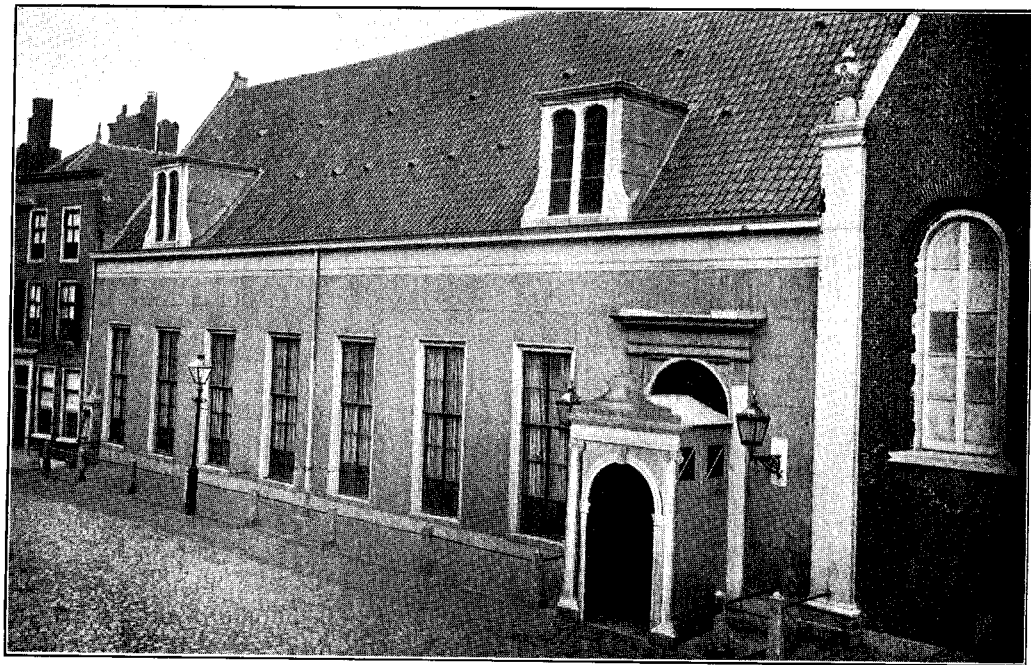
tijdig aanwezig zijn (hij moest zich toch eerst wat opknappen) en miste dan een deel van de lezing, zoo noodig voor het recht begrijpen van het geheel; en het veelvuldig te laat komen werkte storend op den spreker, zoowel als op de hoorders, Dit ongerief was nu nagenoeg geheel weggenomen. Binnenkomende, vond de bezoeker een gezellig samenzijn. Hij nam een der dagbladen, door de uitgevers A. W. Sijthoff en J. D. Drabbe in een voldoende aantal exemplaren belangeloos verstrekt, of hij voegde zich bij een groepje, dat rustig zat te praten over alles en nog wat, of wel, hij vond een vriend of een makker, die, voor een dam- of schaakbord gezeten, hem tot medespelen noodigde; soms was er een voorwerp op het gebied van nijverheid of kunst te zien, een nieuw of verbeterd werktuig te bekijken, en hij luisterde naar de verklaring ervan. Dan weer was er een kleine tentoonstelling van historie- en andere platen, of van oudheden, alles door een deskundige, meestal tevens inzender, verklaard. Altijd was er het een of ander, dat de kennis-making overwaard was. Zoo ging het „voor-uur” aangenaam voorbij; de bezoeker was geheel op zijn gemak en in stemming gekomen, om eene meer ernstige voordracht of eene lezing, die voedsel gaf voor verstand en hart, met vrucht te kunnen volgen, en wel voldaan over den aangenaam en nuttig doorgebrachten avond, keerde hij omstreeks tien uur huiswaarts.

Het bleek òs, dat de Commissie goed gezien had; de gedurige afwisseling behaagde het publiek zeer;

binnen korten tijd was het getal bezoekers meer dan verdubbeld, en toen het eindelijk zoover kwam, dat de ruimte in het departements-gebouw, zelfs na wegruiming van tusschenschotten en andere beletselen, te klein was, om alle bezoekers te kunnen bevatten, wendde de Commissie zich tot het gemeentebestuur om de toenmalige Stadszaal (zie de afbeelding hiernevens), aan de Breestraat te mogen gebruiken. Haar verzoek werd ingewilligd; bij Raadsbesluit van den 5^{den} December 1867 werd de zaal, behoudens enkele bepalingen o. a. omtrent verlichting en verwarming aan de Commissie voor de Volksbijeenkomsten kosteloos in gebruik gegeven: een heerlijk Sinterklaasgeschenk, dat dankbaar werd aanvaard 5).

Den 6^{den} Januari, op Drie-koningenavond van het jaar 1868, werd de eerste Volksbijeenkomst in deze zaal, in tegenwoordigheid van Rurgemeester en Wethouders, van het Departementsbestuur en een aantal genoodigden, eenigszins plechtig geopend door den heer W. T. Werst, voorzitter der Commissie, nadat eerst door de leerlingen der Burgerzangschool eenige zangstukjes op voortreffelijke wijze uitgevoerd waren. In de pauze werden de jeugdige zangers door het Commissie-lid, Mr. B. Th. Baron van Heemstra, op onbekrompen wijze onthaald. Daarna hield de heer J. A. van Dijk, op de hem eigene keurige en pakkende wijze, eene improvisatie over het leven en de werken van Jacob Cats.

Intusschen was reeds een paar jaren vroeger door de Commissie bewezen, dat zij nog andere pijlen op

De Stads Geheerzaal vóór 1871.

den 21sten October geopend en den 22sten voortgezet. Er waren 70 vereenigingen uit verschillende plaatsen van ons land vertegenwoordigd. Het Centraal Bureau bestond uit de heeren P. H. Testas, voorzitter, W. Marten Westerman, secretaris, P. H. Hugenholtz Jr., G. H. Kuiper, allen uit Amsterdam, A. Huet uit Delft, en W. T. Werst uit Leiden.

Onze Commissie had het volgende vraagpunt op den beschrijvingsbrief doen plaatsen, dat door haar medelid, den heer N. Brouwer, werd ingeleid: „Hoe moet volksontwikkeling worden geleid, om te voorkomen, dat de eerste en dikwijls eenige vrucht, die zij bij den werkmans achterlaat, besta in een gevoel van ontevredenheid over den toestand, waarin hij zich geplaatst ziet, zonder dat, bij gemis aan de noodige energie, het juist besef in hem levendig wordt van den weg, langs welken hij tot verbetering van dien toestand kan geraken ?” Dit punt, dat in hare zomervergaderingen door de Commissie breedvoerig en zeer ernstig was besproken, naar aanleiding van een zeer uitvoerig en gemotiveerd rapport van haar medelid C. H. Dee, gaf aanleiding tot eene breede en diepgaande discussie. Geen wonder, want het raakte het eigenlijke wezen van alles wat de „Vereeniging voor Volksvoordrachten in Nederland” beoogde. Het congres, dat zeer goed bezocht was, slaagde uitnemend, dank zij de goede zorgen van onze Commissie, die hare plichten als gastvrouw uitstekend vervulde.

Voor de eerste maal werd in dit jaar, op voorstel

gegeven, maar ieder van de 23 inzenders kreeg een getuigschrift.

De Commissie besloot na deze uitstekend geslaagde proefneming tot eene herhaling daarvan in het volgende jaar. Reeds nu, 12 Mei, werd eene Commissie van bijstand uit de inzenders benoemd, om die tweede tentoonstelling voor te bereiden. Het waren de HH. : J. Goedeljee, W. van Dam, K. F. L. van der Woerd, F. C. Haalebos en L. J. Engels. Evenals de eerste, werd ook deze tentoonstelling in het Nutsgebouw en in het laatst van April gehouden. Er waren nu 27 inzenders en zij slaagde niet minder goed dan de vorige. Beide tentoonstellingen werden door eene verloting van daartoe afgestane of aangekochte voorwerpen gevolgd.

De derde, reeds beraamde, tentoonstelling is niet gehouden. Dit had zijne goede reden. Er was namelijk door de Vereeniging „Neerlands Werkman” te Amsterdam eene oproeping aan alle werklieden in Nederland gericht, tot deelneming aan eene nationale tentoonstelling, aldaar in 1867 te houden. Daaraan is ook door Leidsche werklieden gehoor gegeven, en wel met goeden uitslag. Immers vinden wij in de notulen van de vergadering van 28 Augustus 1867 onder de ingekomen stukken vermeld eene uitnoodiging van de Werkmans-vereeniging „Nut en Genoegen” alhier, tot bijwoning van de uitreiking der te Amsterdam behaalde eereblijken, welke uitnoodiging door de Commissie werd aangenomen.

Nu zulke tentoonstellingen, nationale en later ook

internationale, in zwang kwamen, was het natuurlijk gevolg, dat de Commissie voorloopig van dergelijke ondernemingen afzag 6).

Intusschen gingen in de Stadszaal de gewone volksbijeenkomsten, sedert den Drie-koningenavond van 1868 geregeld door en werden al drukker bezocht, zoowel in het voor-uur als bij de voordrachten en lezingen. Het voor-uur werd allengs belangrijker en meer en meer gezocht. Door tal van voorname en belangstellende ingezetenen werd gezorgd, dat er altijd verschillende voorwerpen ter bezichtiging aanwezig waren. De HH. A. W. Sijthoff, J. C. Drabbe, Schotel, Oliphant, Paters, Van 't Hooft, De Baas, Somerwil, B. Th. Baron van Heemstra en vele anderen beijverden zich door het inzenden van platen, kunstvoorwerpen, oudheden, werktuigen, persen, ijsmachines enz., de voor-uren zoo aangenaam en leerrijk mogelijk te maken, en er waren altijd deskundigen te vinden, die daarbij de noodige verklaringen en inlichtingen konden geven. Zoo kreeg het publiek niet alleen veel te zien, wat anders builen het bereik van de meesten zou gebleven zijn, maar zijn kennis werd gaandeweg vermeerderd en al ziende leerde het zien. Zeer gezocht waren ook de chemische proeven van de heer J. J. Reyst, de voordrachten van de HH. W. T. Werst, H. Burgersdijk en Ds. R. Koopmans van Boekeren, die daarin welkome afwisseling brachten. Ook de eigenlijke lezingen werden goed bezocht. De recreatie-avonden aan het einde van den winter vielen

altijd bijzonder in den smaak; zelfs, als zij in den Schouwburg werden gegeven, bleef geen plaatsje onbezet. Van tijd tot tijd liet de „Leidsche Koraalvereeniging” 7) zich hooren, of de heer A. J. Wetrens gaf een concert met zijne orchestklasse van de Muziekschool, zooals op 1 April 1870, toen de heer Werst het bekende declamatorium „De boodschap naar de ijzersmelterij” voordroeg. In het volgende jaar sloot eene tooneelvoorstelling door het gezelschap van den heer Henri Morriën het seizoen.

Het aantal doorlopende toegangskaarten in de laatste jaren was tot bij de 700 geklommen, en de Volksbijeenkomsten trokken ook meer en meer buiten Leiden de aandacht.

Op den 11^{den} Februari 1868 hadden de HH. W. T. Werst, H. W. F. Bakker en H. N. Veefkind, door hunne medeleden der Commissie daartoe afgevaardigd, een bezoek gebracht aan eene der volksvoordrachten in het gebouw Frascati te Amsterdam. Die voordrachten gingen uit van de *Maatschappij voor den werkenden stand*. Zij kregen daarbij den indruk, dat, wat inrichting en werkzaamheid betrof, de bijeenkomsten te Leiden in geen deele bij die te Amsterdam behoefden achter te staan, zooals door hen met voorbeelden werd aange-toond. Dit bezoek had bij hen de overtuiging gevestigd, dat de Commissie met gerustheid den tot nu gevolgden eigen weg kon blijven bewandelen.

Door de bemoeiingen van den heer P. H. Testas, den wakkeren Directeur der genoemde Amsterdamsche

Maatschappij, werd de *Vereeniging voor Volksvoordrachten in Nederland* in het leven geroepen, van welke vereeniging het Centraal Bureau te Amsterdam was gevestigd, en die door het houden van Congressen als anderszins de samenwerking van de verschillende vereenigingen tot het houden van voordrachten voor volksontwikkeling en volksbeschaving ten doel had. Ook de Leidsche Commissie sloot zich hierbij aan en werd op het eerste Congres, dat 3 en 4 September 1869 te Amsterdam gehouden werd, door de heeren Bakker en Veeffkind vertegenwoordigd. Rapporteur was de laatstgenoemde, die de Commissie op de meest onderhoudende wijze inlichtte omtrent de behandelde onderwerpen, de hoofdpunten waarom de discussie zich bewoog en de sprekers, die er aan deelnamen. Naar den indruk te oordeelen, welken het Congres op de afgevaardigden had gemaakt, meenden zij een goed werk verricht te hebben met het deelnemen aan deze algemeene bijeenkomst.

In het Leidsch Dagblad van 4 September en 13 October 1869 verschenen onder het opschrift „Ons Volk” twee hoofdartikelen, waaruit wij met het oog op de plaatsruimte niet kunnen overnemen, maar waarnaar wij verwijzen om het groote belang van de zaak, die ook nu nog door onze populaire Commissie voor de Volksbijeenkomsten met zooveel ijver en daaraan geëvenredigd succes wordt voorgestaan en bevorderd

Hierna volgt het verslag der gehouden vergadering,

waaruit blijkt, dat er 16 verschillende gemeenten van ons land vertegenwoordigd waren door 26 afgevaardigden, behalve uit de hoofdstad de bestuurders der Maatschappij voor den Werkenden Stand en van het Volksleesgezelschap, en zeer vele anderen, waaronder Dr. E. Laurillard en W. Marten Westerman.

Uit het tweede gedeelte van „Ons Volk”, in het Leidsch Dagblad van 13 October d. a.v., nemen we nog het volgende over:

„Toen wij, eenigen tijd geleden, onder dit opschrift eenige beschouwingen leverden, knoopten wij deze vast aan eene mededeeling betreffende de algemeene vergadering van belangstellenden in Volksvoordrachten en Volksbijeenkomsten, destijds in de hoofdstad gehouden. Thans; nu de Volksvoorlezingen van het hier gevestigd Departement van het „Nut” gisteren weer hare eerste bijeenkomst heeft gehouden, achten wij het, als eene voortzetting onzer evengemelde beschouwingen niet oneigenaardig, tot verlevendiging van veler belangstelling in deze zoo hoogst nuttige zaak, hieromtrent het een en ander mede te deelen.

Reeds vroegtijdig was het niet zeer ruim portaal der Stads-Gehoorzaal met een groot getal belangstellenden geheel bezet, die, zoodra tegen acht uren de deuren zich openden, de zaal bijna geheel vulden. De toeloop werd allengs grooter, zoodat weldra zelfs geen staanplaats in de zaal meer overig bleef. Spoedig deden zich de tonen van het orkest, dat zich verleden jaar op deze

bijeenkomsten reeds zoo gunstig onderscheidde, hooren, en waren de bezoekers weldra weder geheel op hun gemak.

Omstreeks half negen nam de voorzitter der Commissie het woord, om de bijeenkomsten officiëel te openen. Hij vond in de te Amsterdam gehouden Internationale Tentoonstellingen de daaruit voortgevloeide algemeene vergadering van belangstellenden in Volksvoordrachten, enz. aanleiding om, wat het *verledene* aangaat, op het vele goede te wijzen, dat de afgeloopen zomer met betrekking tot de zaak des Volks had opgeleverd. Het *heden* deed zich weder verblijdend en bemoeigend voor, want, waren al de plannen, die de Commissie voor dezen winter had gemaakt, door gebrek aan geschikte localiteit en andere stoffelijke hulpmiddelen niet kunnen worden verwezenlijkt, de vernieuwde belangstelling, blij kbaar uit de tegenwoordigheid van zóóvele bezoekers reeds op deze eerste bijeenkomst, was schier een waarborg voor de *toekomst*, waarop men zeker bouwen kon. De toekomst toch van ons volk ligt ook voor een groot deel in het geregeld en nuttig gebruikmaken van bijeenkomsten als deze. Wanneer daar, door kundige mannen geleid, het volk wordt ontwikkeld, zoowel op het gebied der kennis als van het schoone en goede, mocht men ook zeker verwachten, dat het vele zaken, waarvoor het nu onverschillig bleef, zou leeren begrijpen en waardeeren.

De spreker voor dezen avond, de heer J. A. van Dijk, handhaafde zijnen als zoodanig gevestigden roem, en

wist, ook al deed het onderwerp zijner rede: „Het Schoolverzuim” dit minder verwachten, zijn gehoor door eene bevattelijke, uchoone en geestige voordracht aan zijn lippen te boeien. In breede trekken deed hij met betrekking tot de volksontwikkeling den minder gunstigen toestand van ons land, in vergelijking bijv. van Noord-Duitschland, Noord-Amerika, Noorwegen en Zwitserland iutkomen, en trachtte door eenige treffende voorbeelden, meest op eigen ervaring gegrond, het kwaad van het schoolverzuim zijnen hoorders in al zijne afschuwelijkheid voor te stellen. „Van ons,” zeide spr. o.a., „zal hetafhangen, of het nageslacht ons zegenen, dan wel vloeken zal.”

Wij verlieten met de schare van hoorders het lokaal en waren weder zeer voldaan over deze eerste bijeenkomst in dit seizoen. Wij gelooven, dat de Commissie uit mannen bestaat, die voor hunne moeilijke taak berekend zijn, en die met hun warm gevoel voor het volk en hun practischen zin steeds de rechte middelen zullen weten op te sporen, om de Volksbijeenkomsten aan hun doel te doen beantwoorden, door het volk nuttig en tegelijk aangenaam bezig te houden. Dit laatste nu is niet het minst zware van de taak, die de Commissie te volvoeren heeft. De spreekbeurten toch ondervinden bij de wetenschappelijke mannen in ons midden zooveel belangstelling, dat het gelukkig aan sprekers doorgaans niet ontbreekt. Het zoogenaamde voor-uur echter, dat van 8 tot 9 uren, baart dikwijls meerder zorg. We kunnen ons, daar de gehoorzaal zich

De Stads-Gehoorzaal (1872—1889).

tot het exposeeren van voorwerpen, vooral bij zulk eene talrijke opkomst, minder goed leent, zeer goed met het denkbeeld der Commissie vereenigen, om door het uitvoeren van goede muziek den zin voor het schoone en welluidende ook bij het volk op te wekken of levendig te houden. Nog een woord van dank aan de Commissie voor haar besluit, om voortaan de plaatsen te laten bespreken, en wel voor slechts tien cents per plaats voor den geheelen winter. Menig werkman, die niet vóór, maar zeer dikwijls eerst na 8 uren de bijeenkomsten kan bijwonen, en, daar anderen hem vóór geweest waren, achteraf moest zitten of zich met een staanplaats behelpen, zal de Commissie er dankbaar voor zijn, dat hij zich nu, voor eene kleine opoffering althans, van eene vaste plaats verzekeren kan.

Ware nu de gehoorzaal maar de helft grooter! Want, zijn wij wel onderricht, dan zal de Commissie spoedig de uitgave van toegangskaarten moeten staken en velen zullen daardoor van de bijwoning dezer zoo hoogst nuttige bijeenkomsten verstoken zgn.”

Het zou niet zoo heel lang meer duren, of de wensch van den schrijver van „Ons Volk” zou vervuld worden. De oude Stadszaal werd afgebroken en een geheel nieuw en ruimer gebouw verrees op de plaats, waar het oude gestaan had, om aan eene algemeene en lang gevoelde behoefte te voldoen ¹⁾. In de groote zaal waren ongeveer

¹⁾ Zie de afbeelding.

1200 zitplaatsen beschikbaar. Op haar verzoek werd de Commissie door het gemeentebestuur in staat gesteld, op zeer aannemelijke voorwaarden, de zaal voor hare bijeenkomsten te gebruiken, en, dankbaar voor die welwillendheid, ging zij vol hoop de toekomst te gemoet. Ruim 1700 toegangskaarten werden verkocht en $\pm$ 300 plaatsen besproken.

Den 22sten Januari 1872 werd de rij der bijeenkomsten, in tegenwoordigheid van het Dagelijksch Bestuur en vele genoodigden, op feestelijke wijze geopend. Onder leiding van den heer K. de Jong werd door de leerlingen der Volkszangschool (voor de ouders der jeugdige executanten waren plaatsen gereserveerd) Worp's kindercantate : „Een Lentedag” uitgevoerd, op een wijze, die alle verwachting overtrof. Na de pauze, waarin de kinderen werden onthaald, en bediend door de dames Schaap, Rümke, Fischer, Weert en Veefkind, betrad de oud voorzitter der Commissie Prof. P. van Geer het podium en hield eene boeiende openingsrede, waarin hij de beste wenschen voor den bloei der Volksbijeenkomsten uitsprak. Maar in de groote verwachting, die de Commissie had gekoesterd, werd zij bitter teleurgesteld. Wel werden de muziekuitvoeringen in het voor uur door eene volle zaal aandachtig aangehoord en zeer toegejuicht, maar als het spreekuur was aangebroken, verminderde de aandacht; velen verlieten de zaal of toonden op andere wijze hunne geringschatting. Met eene voorstelling van het reuzenmicroscop van

Dr. Klug, waarbij de heeren Witte en Ritsema de uitlegging gaven, werd het seizoen gesloten. De onderzinking, daarin door de Commissie opgedaan, deed haar besluiten in den volgenden winter 1872/73 geene muziekuivoeringen te geven, maar de bijeenkomsten te wijden aan het voordragen van geschikte stukken uit onze letterkunde.

Dit viel niet in den smaak der bezoekers, wier aantal snel begon te dalen, niettegenstaande het aantal uitgegeven kaarten zeer aanzienlijk was. Geen wonder, dat, waar zooveel kaf onder het koren school, de Commissie besloot in de inrichting der samenkomsten een algeheele verandering te brengen. In den volgenden winter 1873/'74 werd slechts een beperkt getal kaarten uitsluitend aan betalenden uitgereikt en de gewone bijeenkomsten van de groote naar de kleine zaal overgebracht. Het aantal hoorders was nu wel veel kleiner, maar van veel beter gehalte. Er was weer de oude aandacht en belangstelling van vroeger en de in de zaal geplaatste vraagbus deed weer goed dienst.

Het geviel, dat in dit jaar (1873) het Congres der Vereeniging voor Volksvoordrachten alhier zou worden gehouden. Den Burgemeester Dr. W. C. van den Brandeler werd het Eere-Voorzitterschap, en den hoogleeraren P. van Geer, L. W. E. Rauwenhoff en J. T. Buys het Eere lidmaatschap van het Congres aangeboden, welke aanbieding door allen welwillend werd aanvaard. Het Congres, dat in de Gehoorzaal bijeen kwam, werd op

den 21sten October geopend en den 22sten voortgezet. Er waren 70 vereenigingen uit verschillende plaatsen van ons land vertegenwoordigd. Het Centraal Bureau bestond uit de heeren P. H. Testas, voorzitter, W. Marten Westerman, secretaris, P. H. Hugenholtz Jr., G. H. Kuiper, allen uit Amsterdam, A. Huet uit Delft, en W. T. Werst uit Leiden.

Onze Commissie had het volgende vraagpunt op den beschrijvingsbrief doen plaatsen, dat door haar medelid, den heer N. Brouwer, werd ingeleid: „Hoe moet volksontwikkeling worden geleid, om te voorkomen, dat de eerste en dikwijls eenige vrucht, die zij bij den werkman achterlaat, besta in een gevoel van ontevredenheid over den toestand, waarin hij zich geplaatst ziet, zonder dat, bij gemis aan de noodige energie, het juist besef in hem levendig wordt van den weg, langs welken hij tot verbetering van dien toestand kan geraken ?” Dit punt, dat in hare zomervergaderingen door de Commissie breedvoerig en zeer ernstig was besproken, naar aanleiding van een zeer uitvoerig en gemotiveerd rapport van haar medelid C. H. Dee, gaf aanleiding tot eene breede en diepgaande discussie. Geen wonder, want het raakte het eigenlijke wezen van alles wat de „Vereeniging voor Volksvoordrachten in Nederland” beoogde. Het congres, dat zeer goed bezocht was, slaagde uitnemend, dank zij de goede zorgen van onze Commissie, die hare plichten als gastvrouw uitstekend vervulde.

Voor de eerste maal werd in dit jaar, op voorstel

van Ds. A. M. L. Rümke, tegen Kerstmis, voor de kinderen der bezoekers in de groote zaal een *kerstboom* opgericht, fraai verlicht en rijk met geschenken beladen, waarvan ook de leerlingen der volkszangschool, die met hun welluidend gezang de feestvreugde verhoogden, hun deel kregen. Een ander lid der Commissie, Mr. M. d'Aumerie, bracht haar op het denkbeeld, ook hier eene tentoonstelling te houden van bloemen en planten, door den werkmán gekweekt. Daaraan werd gevolg gegeven en van 29 tot 31 Augustus 1874 werd de *eerste bloemententoonstelling* gehouden, die zoo goed slaagde, dat meerdere tentoonstellingen volgden, in '75, '76, '78 en '81. Die tentoonstellingen vorderden van de commissie van voorbereiding heel wat krachtsinspanning, maar zij werd daarbij uitstekend voorgelicht door onzen vermaarden en algemeen geachten hortulanus, den heer H. Witte en geholpen door de bekende Leidsche bloemisten: Van Leeuwen, Speet, Meijer, Kriest en Mater, en van Boerée, tuinbaas op den huize Endegeest. Voor een dier tentoonstellingen waren aan 620 personen ruim 3000 stekplantjes uitgereikt. Op den dag der inzending kwamen daarvan terug 358 personen met 1634 planten, terwijl door 113 personen 947 oudere, reeds vroeger in hun bezit zijnde planten ter versiering werden aangebracht. Onder deze laatste inzenders waren er echter velen, die ook stekplanten inzonden.

Voor de beoordeeling werden, met voordacht, telkens weer dezelfde personen uitgenoodigd (de reeds genoemde

bloemisten), die deze taak telkens met lofwaardige bereidwilligheid aanvaardden. Zij toch wisten juist in welken toestand de jonge plantjes waren afgeleverd, daar ze grootendeels van hen afkomstig waren. Zij wisten precies op welk standpunt zij zich tegenover de inzenders hadden te plaatsen, en uit welk oogpunt de planten moesten beschouwd en beoordeeld worden. Het is m. i. niet twijfelachtig, dat dit stelsel verre de voorkeur verdient boven het telkenjare beoordeelen door verschillende personen, en vooral boven het uitnoodipen hiertoe van zoodanigen, die, van elders komende, met de plaatselijke toestandsn geheel onbekend zijn 8).

Dit werk van onze lofwaardige Commissie voor de Volksbijeenkomsten had groot succes, en wanneer ik dit schrijf, bedoel ik niet den verrassenden aanblik van de zoo smaakvol en oordeelkundig gerangschikte verzameling bij het binnenkomen; — ook niet het overdruk bezoek, dat deze tentoonstellingen ten deel viel, noch minder het financieel voordeel, dat zij misschien afwierpen voor de kas der Commissie: — neen, neen: maar ik bedoel den grooten en gezegenden invloed, die daarvan uitging, niet in de eerste plaats op den bezoeker, die ongetwijfeld groot behagen moest hebben in het gezicht van lieve natuurkinderen, maar op de inzenders, die misschien onbewust eenen cursus hadden doorloopen van belangelooze liefde en van toewijding en daaruit voortvloeiende aanhoudende zorg. En wie zal zeggen, wat al goeds dat heeft gewerkt in de gezinnen en

in de gebuurten, waar de nederigste woning zelfs haar bloementooi bekwam. Wat al schatten van verzachting der zeden en vermeerdering van welstand in het leven van armen en ruwen, van troost en opbeuring en versterking bij kranken en bedroefden en zwakken! —

In 1877 werd nog eens eene tentoonstelling van voorwerpen, door den werkman in zijn vrijen tijd vervaardigd, op grooter schaal ondernomen, dan de vroeger vermelde tentoonstellingen van dezen aard. De Commissie van voorbereiding, een jaar te voren benoemd, en bestaande uit de HH. 'J. W. Schaap, H. W. F. Bakker, Mr. H. L. A. Obreen en C. H. Dee, had ook een zeer moeilijk werk, maar werd bijgestaan door de besturen der hier bestaande werkmansvereenigingen. Zij hadden eer van hun werk. Burgemeester Dr. W. C. van den Brandeler opende als eere-voorzitter deze tentoonstelling op den 6^{den} Mei 1877. De catalogus telde 276 nummers, verdeeld over 116 inzenders. Wijlen Z. K. H. Prins Alexander stelde daarvoor eene verguld-zilveren medaille, de eere-voorzitter eene zilveren beschikbaar. Van het departement der Maatschappij van Nijverheid kwamen acht medailles in, en de Commissie zelve gaf tien zilveren en 20 bronzen medailles, alles te zamen 40 medailles. Voorts werden door de Commissie voor de verloting, de HH. F. Stokhuyzen, Dr. A. W. Kroon, J. Goedeljee en N. Broesterhuizen, 1000 loten verkocht. — Het succes van deze tentoonstelling was

volkomen. De werklieden maakten een uitstekend figuur in dezen edelen wedstrijd. De ziel van het geheel was de wakkere voorzitter der Commissie, de heer Werst, die zich al in zoovele opzichten verdienstelijk had gemaakt, waarvoor hem dan ook terecht bij zijn laatste aftreden het eere-lidmaatschap der Commissie, waarin hij jaren lang zitting had, werd aangeboden.

Inmiddels werden de gewone en buitengewone bijeenkomsten geregeld gehouden.

Bovendien werden er door de Commissie zoogenaamde wandeltentoonstellingen georganiseerd, in den *hortus botanicus* der Universiteit, en in de verschillende musea alhier, waarin de bezoekers groepsgewijze door deskundigen werden rondgeleid en voorgelicht. Zij werden op Zondagmiddag gehouden, maar moesten na eenigen tijd wegens het verminderen en ten slotte geheel wegblijven der bezoekers worden gestaakt.

Nog een andere proef werd genomen. Al meermalen had de heer H. W. F. Bakker in de Commissie-vergadering den wensch uitgesproken, om ook den fabrieksarbeider tot zich te trekken en op te heffen, zooals zij dit den werkman had gedaan en nog voortging te doen. Die wensch zou nu (in 1877) in vervulling komen. De Commissie besloot haren arbeid onder het volk uit te breiden door daaraan afzonderlijke bijeenkomsten, uitsluitend voor fabriekarbeiders, op enkele Zondagavonden toe te voegen. Acht gewone samenkomsten werden alzoo gehouden, die gemiddeld door een 300-tal

toehoorders werden bezocht, „De opkomst was bevredigend ,” zegt de Commissie ervan in een van hare uitgebreide verslagen , „doch het gehoor te afwisselend, om van deze avonden veel vrucht voor de ontwikkeling der hoorders te verwachten. Te betreuren was ook de geringe medewerking, die de Commissie op enkele goede uitzonderingen na van HH. fabrikanten ondervond.” Gelukkig, dat zij in hare andere werkzaamheden steeds meer voldoening smaakte. Herhaaldelijk werd haar pogramma herzien en, waar het kon, gewijzigd en verbeterd. Zoo werden de zoogenaamde muziekavonden niet langer als eene soort van pret beschouwd, maar, „overtuigd van het beschavende, veredelende en verheffende van goede muziek en goeden zang,” trachtte zij zooveel mogelijk aan deze behoefte te voldoen.

Een ander gevolg van dit telkens „herzien”, was ook, dat zij de zoogenaamde „cursorische voordrachten” allengs varen liet. Trouwens, er waren, zoo dikwijls als dit onderwerp in hare vergaderingen ter sprake kwam, velen in haar midden geweest, die „dit middel van volksopvoeding in de volksbijeenkomsten niet op haar plaats achtten, en bovendien om de niet tegen te spreken waarheid, dat de groote massa, na het voleindigen van de dagtaak, allerminst geschikt is voor degelijke geestesinspanning.” Zoo bepaalde hare werkzaamheid zich als weleer voor een deel tot de gewone lezingen of voordrachten. Zonder aan deze te hooge eischen te stellen, werden daarin reis- of plaatsbe-

schrijvingen gegeven, geschiedkundige onderwerpen behandeld, het leven en de werken van beroemde of merkwaardige personen bekend gemaakt, en het bleek uit de meerdere aandacht en het al zeldzamer worden van rustverstoringen, dat deze wijze van doen in volks. bijeenkomsten de beste en meest vruchtbare wijze van doen is 9).

Het exposeeren van schilderijen, kunstplaten, artistieke photo's, oudheden, werktuigen, enz., die zooveel mogelijk verklaard en toegelicht werden, kunstbeschouwingen op kleine schaal, als men ze zoo noemen mag, die altijd een groot getal bezoekers trokken, moest jammer genoeg, juist om het 'groot getal bezoekers, dat met de jaren wies, achterwege blijven.

Daarentegen werden nationale of andere gedenkdagen steeds meer en meer op bijzondere wijze herdacht. Dan werden de groote mannen uit ons heldentijdperk, uit onze gouden eeuw naar voren gebracht, en gewezen op de vruchten, die wij van hun streven, hunnen moed, hunne taaie volharding, hun worstelen en overwinnen nu nog plukken. De jaren 1574 en '75 vooral, die voor Leiden in het bijzonder stof tot dankbare vreugde gaven, werden met geestdrift herdacht. De onthulling van het standbeeld voor Leidens onversaagden burgervader, Pieter Adriaansz. van der Werff, de troonsbestijging van onze geliefde Koningin werden ook voor de bezoekers der volksbijeenkomsten onvergetelijk gemaakt. Zoo leert ons volk feestvieren op

waardige wijze, zonder tot ruwheid en ongebondenheid te vervallen.

De kerstboom, waarvan reeds op bladz. 29 melding is gemaakt, werd nog enkele malen voor de kinderen der bezoekers opgericht; maar toen het al meer en meer gewoonte werd, dat van wege de Zondagsschoolbesturen den leerlingen zulk een feestavond werd bereid, maakte de kerstboom plaats voor den meer inheemschen Sinterklaas. Een paar malen uitgezonderd, uit gebrek aan een geschikt lokaal, toen de tweede Stads-Gehoorzaal (het werk van den gemeente-architect J. W. Schaap) op Zondag 4 Augustus 1889, in vlammen was opgegaan, waarbij, helaas, het zoontje van den pachter jammerlijk om het leven kwam, 10) heeft dit kinderfeest sedert 1879 elk jaar plaats gehad. Dank zij den flnancieelen steun van vele stadgenooten, wordt dien avond aan honderden arme kleinen in het verder leven èene herinnering medegegeven van blijvende waarde. Een avond als deze toch kan niet nalaten een diepen indruk te maken op hun ontvankelijk gemoed, een indruk van licht en vroolijkheid, van vreugd en genot, zooals er misschien maar weinige in hun leven zullen voorkomen.

Tusschen 6 en 7 uren komen de kleine gasten met hunne geleiders aan. In de ruime vestibule scheiden ze: de kinderen gaan rechtdoor de zaal in naar de voor hen bestemde plaatsen, de geleiders naar boven op het balkon, dat de zaal aan drie zijden omgeeft. De zaal,

verdeeld in drie vakken, elk van 24 rijen en iedere rij van 10 stoelen, biedt een ongemeen verkwikkend schouwspel aan. Beneden, de 500 a 800 blijde kindergezigtjes, met oogjes stralend van pret en met „van verwachting kloppende” hartjes, en daaromheen, de schilderij als het ware omlijstend, dichte drommen van ouders, grootouders en andere geleiders, de galerij aan weerszijden en het achtergedeelte der zaal vullend, nu blikkend naar omlaag, dan teekenen van verstandhouding wisselend met de joelende kinderschaar, soms meeneuriënd met de vroolijke wijsjes van het klein orkest vóór het podium. Plotseling zwijgt alles. Het bezoek van Sint-Nicolaas wordt aangekondigd. Onmiddellijk daarop, door den Voorzitter binnengeleid en door zijn zwarten knecht gevolgd, verschijnt „hij”, in vol ornaat, op het podium 11). Onder uitbundig gejuich voortschrijdend, groetend naar alle zijden, al maar met de hand wuivende, komt hij naar voren. Een wenk met de hand, en alles is weer stil. De muziek geeft het sein, waarna zij hem hunne Sinterklaasliederen toezingen. Maar werkelijk oorverdoovend wordt het gejubel, als een schaar van dames-onderwijzeressen binnenkomt, dragende groote presenteerbladen vol kopjes chocolade, mandjes vol krentenbrood, speculaas of borstplaat. Het gewuif tegen vader en moeder, in de hoogte, neemt toe; ze kunnen haast niet blijven zitten; bij tientallen staan ze voor hunne stoelen te dansen, op de maat der muziek. Maar ook daarboven wordt genoten, op de

galerij niet minder dan beneden in de zaal; de lachende gezichten, de wuivende handen, zij bewijzen het in hoogst begrijpelijken vorm. Driemaal op den avond wordt de traktatie herhaald, en driemaal juicht het kleine publiek uit volle borst; zij kunnen het niet inhouden; het is een en al feest voor hen

Middelerwijl wandelt Sinterklaas, door den knecht als zijn schaduw gevolgd, de zaal rond, de rijen langs, de hem toegestoken handjes drukkend, of de kinderen toesprekend.

In de tusschenbedrijven worden lichtbeelden vertoond, ernstige en grappige. Soms verzinkt gansch de zaal, beneden en boven, in stomme verwondering voor eene prachtig golvende zee, waarop eene stoomschip „echt vaart”, dan weder wekken de rampen, die den drager van een hoogen hoed treffen, een onbedaarlijk gelach; en als ten slotte de beeltenis van Koningin Wilhelmina op het doek verschijnt, zingt men het Wilhelmus met een animo, alsof men pas aan het begin is van het feest.

Maar de tijd spoedt voort en te negen uur is het voor de kleine feestgangers al ongewoon laat. De geleiders worden bij groepen in de zaal toegelaten, om de kinderen op te halen, en de uittocht begint. Daar gaan zij, aan vaders of moeders hand, vroolijk snappend, hunne schatten vertoonend, en bij het heengaan knikken zij en lachen zij. Dat is hunne dankbetuiging, kort, maar welsprekend. Weldra is de zaal leeg en het feest voorbij. Maar voor de feestvierende kinderen is het niet voorbij:

het leeft bij hen voort, en in de herinnering wordt het haast nòg mooier 12).

Ons verslag zou niet volledig zijn, wanneer wij niet nog melding maakten van de oprichting van twee vereenigingen, die aan de Commissie voor de Volksbijeenkomsten haar ontstaan te danken hebben. Wij bedoelen de *Werkmansvereeniging* „*Nut en Genoegen*” en de *3-October-vereeniging*.

Toen vóór drie-en-veertig jaren de destijds genoemde „Volksvoorlezingen” nog in het Nutsgebouw gehouden werden, waren er onder de getrouwe bezoekers eenige jonge mannen, die zich allengs bij elkander aansloten, om hetgeen ze daar gehoord en gezien hadden, nog eens nader met elkaar te bespreken. Zoo was er onder hen een band van vriendschap ontstaan, en bij hen den wensch opgekomen, om niet alleen in de wintermaanden, maar ook in den overigen tijd van het jaar geregeld samen te komen.

Door middel van de „vraagbus” wendden zij zich op aansporing van een hunner, den heer Goedeljee, tot de Commissie voor de Volksvoorlezingen, waarvan het gevolg was, dat zij met den toenmaligen voorzitter, den heer W. T. Werst, eene samenspreking hadden, waarin zij hem hun plan blootlegden. De heer Werst verklaarde zich aanstonds bereid, hen zooveel in zijn vermogen was te helpen. Met groote erkentelijkheid werd die hulp aanvaard en in het verslag van het bestuur, bij haar 25-jarig bestaan in 1891, volmondig

erkend. Toen zij van den bekenden heer J. Kneppelhout, destijds hier woonachtig, twee lokalen van een hem toebehoorend gebouw in de Schoolsteeg ten gebruike hadden gekregen, werd daar op 1 December 1866 de eerste vergadering gehouden. De oprichting der Werkmans-Vereeniging was toen een feit „Zij ontving den naam van: „Nut en Genoegen”. Van alle zijden kreeg zij steun. Dat zij dien steun waardig was, bleek uit hare deelneming aan de door de Vereeniging „Neerlands Werkman” te Amsterdam georganiseerde tentoonstelling en den daarbij gehouden wedstrijd, in Mei 1867 waarin zij twee zilveren, zeven bronzen medailles, 11 getuigschriften en 1 loffelijke vermelding behaalde. Het eerste bestuur bestond uit de HH. J. Goedeljee, president, K. F. L. van der Woerd, *secretaris*, J. Brevée, penningmeester, C. G. van der Kaay, *bibliothecaris* en twee commissarissen van toezicht, n. 1. de HH. N. J. Corbee en L. J. Engels. Zij werd bij Koninklijk Besluit van 22 Juli 1868 als rechtspersoon erkend. Zij ontwikkelde zich voorspoedig, verwierf zich een zeer goeden naam en bestaat tot op den huidigen dag.

Het tweede kind der Commissie voor de Volksbijeenkomsten is de *3-Octobervereeniging*. Haar wordings-geschiedenis is aldus. In de huishoudelijke vergadering der Commissie op 5 October 1883 kwam o. a. de feestelijke onthulling van het standbeeld voor burgemeester P. A. van der Werff ter sprake, die in het volgende jaar op den gedenkdag van Leidens Ontzet

zou plaats hebben. In de discussiën daarover sprak een der leden, de heer N. Brouwer, ook zijne meening daarover uit. Hij wenscht, dat het volk met *bewustheid* feest viere en op *eene* wijze, dat historische feit waardig. Daarom zou hij willen, dat het feest werd ingewijd met koraalmuziek van den stadhuistoren; dat in den allegorischen optocht, welke door de werklieden-*ver-*eeniging wordt georganiseerd, Willem de Zwijger, Van der Werff, Van der Does en Van Hout niet zullen ontbreken; dat bij de onthulling eene uitvoering van eene kindercantate worde gegeven door de gansche Leidsche jeugd. *Het volk viert niet beter feest, dan wanneer zijne kinderen daaraan deelnemen, terwijl de jeugd* daarvan een onuitwisbaren indruk behoudt. Ook zou hij volksspelen willen, waarbij het op spierkracht of behendigheid aankomt, en dus niet op pretmakerij. De dag zou worden besloten met eene uitvoering door de Leidsche muzikale krachten (R. Hol's „Leidens Ontzet”), liefst in de Sint-Pancras. Eindelijk, dat in de a. s. winterbijeenkomsten (1883/84) een drietal avonden werd gewijd aan het beleg en ontzet, zijne oorzaken en gevolgen, zoo noodig toegelicht en opgehelderd door afbeeldingen en platen.

De Commissie wende zich tijdig tot het Dagelijksch Bestuur, om op het nut van zoodanige feestviering attent te maken en daardoor uit te lokken, dat intijds maatregelen worden genomen, om eene schitterende feestviering te organiseeren, wat te meer klemmt, daar

niet alleen onderlinge samenwerking van verschillende lichamen noodig is, maar ook omdat, wil men eene kindercantate doen uitvoeren en eene muzikale uitvoering hebben, daartoe een lange tijd van voorbereiding noodig is.

Het zal niemand verwonderen, dat deze denkbeelden en voorstellen aanstonds algemeen werden toegejuicht, en dat nadat zij bij de onthulling op 3 October 1884, met zoo schitterend succes waren toegepast, algemeen de wensch werd geuit, voortaan den grooten Leidschen gedenkdag op waardige wijze te blijven vieren. Evenmin, dat men van den heer Brouwer ook te dien opzichte plannen en voorstellen verwachtte.

Dientengevolge zond de heer Brouwer in Februari '86 zijnen medeleden ter lezing een breedvoerig toegelicht voorstel tot oprichting eener vereeniging tot viering van den 3^{den} October, waarvan punt 1 aldus luidde:

„1°. De Commissie voor de Volksbijeenkomsten besluit pogingen aan te wenden tot oprichting van eene vereeniging voor de jaarlijksche viering van Leidens Ontzet.”

Dit voorstel werd met algemeen% stemmen aangenomen, onder bepaling, dat de subcommissie tot ontwerping van het reglement, enz. uit drie leden zou bestaan. Tot leden dezer sub-commissie werden gekozen de heeren N. Brouwer, Dr. E. A. O. Was en P. Alma, die de benoeming aannamen.

Deze sub-commissie ging dadelijk aan het werk, om haar mandaat uit te voeren, en wel met het bekende

gunstig gevolg. De 3-October-vereeniging kwam op den 13^{den} Mei 1886 tot stand.

Dat is nu alweer drie-en-twintig jaren geleden. In dien tijd zijn de Volksbijeenkomsten met groote schreden vooruitgegaan en tot grooten bloei gekomen. De groote zaal van het monumentale gebouw, het werk van den heer D. E. C. Knuttel, die 1700 personen kan bevatten, is meestal geheel gevuld, en er zouden wel 2000 kaarten verkocht kunnen worden, als er maar zooveel menschen geplaatst konden worden.

Zonder overdrijving mag gezegd worden, dat de Volksbijeenkomsten gezocht zijn bij het volk, dat de vereeniging van alle zijden sympathie en belangstelling ten deel valt, zoowel van autoriteiten en corporatiën, als van bijzondere personen.

Van waar die lange duur en die groote populariteit? — zoo mag men vragen. Zeker niet, omdat zij daarnaar ooit heeft gejaagd of gezocht. Het werk van het driemanschap, in 1854 begonnen, ware reeds lang weer afgebroken. Kalm en rustig, zich houdende aan de grondgedachte, waaraan de drie oprichters een vorm hebben gegeven, voortarbeidende, heeft de Commissie, als eene die wist wat zij wilde, door haar streven, om zich steeds aan nieuwe toestanden aan te passen, den duur van de Volksbijeenkomsten verzekerd. „Het is” — erkent zij zelf — „de groote verdienste van J. H. Eichman, W. A. Elberts en J. J. Reyst, een vorm te hebben gegeven aan het streven naar eenheid van de

verschillende klassen der maatschappij onderling; dit gevoel van solidariteit is de hoogste maatschappelijke deugd. Dat de hooget beschaafden en meer ontwikkelden trachten moeten de door omstandigheden minder goed bedeelden tot zich op te trekken, en ook te doen deelen in hetgeen zij gevoelen als het mooiste in hun leven, ziedaar de gedachte, waaraan de Volksbijeenkomsten hun ontstaan te danken hebben, ziedaar de hechte grondslag, waarop zij rusten”.

Dat heeft het volk gevoeld, en de erkenning van dat gevoel heeft haar de gunst des volks doen verwerven.

„Ten slotte komt het er niet op aan, hoe men de menschen dichter tot het ideaal brengt. Als men ze slechts enkele malen ontruikt aan den benauwdten kring, waarin zij leven en hen, onbewust, buiten zichzelf en boven hun gedachtensfeer opvoert, dan is immers het doel der Volksbijeenkomsten bereikt” 13).

Hier meen ik de pen te mogen neerleggen. Het kon mijn plan niet zijn alles te vermelden. Ik moest rekening houden met de ruimte, mij door de Redactie toegestaan. Voor enkele bijzonderheden verwijs ik naar de aantekeningen. Mijn bedoeling was alleen aan de Commissie voor de Volksbijeenkomsten hulde te brengen, en dat kon ik niet beter dan door een beeld te geven van haar ontstaan en van haren arbeid aan de opvoeding en ontwikkeling van ons volk. Elke andere hulde, — hiervan is ieder, die haar van nabij kent,

met mij overtuigd, — zou zij met beslistheid van de hand wijzen.

Mijn dank aan de Redactie, die mij in dit Jaarboek, hiertoe de gelegenheid gaf.

Moge het der Commissie voor de Volksbijeenkomsten aan waardeering, aan moreelen en financieelen steun nimmer ontbreken ! —

S. P. PERDIJK.

Leiden, 21 Augustus 1909.

AANTEKENINGEN.

1). Men leze over het voorbeeld van Engeland: Mr. W. van der Vlugt, *Toynbeewerk*, Leiden, E. J. Brill, 1892.

2). De Commissie staat onder het patronaat van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en is aan haar rekening en verantwoording verschuldigd. Jaarlijks geeft zij het bestuur verslag van haar toestand en werkzaamheden. Er is in de Commissie wel eens sprake geweest, om zich uit dit verband los te maken, maar er was altijd een groote meerderheid tegen.

3). Deze regeling is dikwijls gewijzigd moeten worden. Tegenwoordig is Donderdag de dag.

4). De heer J. J. Reyst was al spoedig populair. Zijne onderwerpen nam hij gewoonlijk uit zijn lievelingsvak, de scheikunde. Al pratende behandelde hij zijn onderwerp, als een echt causeur, helderde het op met verschillende

proeven, die uiterst zelden mislukten, terwijl zijne voordracht aan duidelijkheid niets te wenschen overliet.

5). Deze gehoorzaal was het werk van S. van der Paauw, stadsarchitect.

6). Zie ook bladzijde 39.

7). Onder leiding van den heer K. de Jong.

8). Eene hoogst gunstige beoordeeling van de bloementoonstellingen te Leiden, in het algemeen en van die in 1876 vond ik in Sieboldia, Weekblad voor den Tuinbouw in Nederland (Septembernummer).

9). In de laatste jaren zijn de wetenschappelijke lezingen weer begonnen en tot, heden voortgezet, voor zoover er sprekers voor te vinden waren.

10). „Bovenmenselijke pogingen werden gedaan om het kind te redden, voornamelijk door den stadstimmerman H. Botermans, den huzaar Van Beek en de adjunct-brandmeesters Blansjaar en A. Van Engelenburg, doch zij mochten het genoegen niet smaken, zóóver in het gebouw te komen, dat zij het kind aan de vlammen konden ontrukken”. — Gemeenteverslag over 1889.

11). Sedert 1879 is dit feest elk jaar gevierd, op één enkele uitzondering na. Tot in 1883 verscheen Sint-Nicolaas te paard. Dit had evenwel zijne bezwaren, waarvan de voornaamste was, dat een groot deel van de ruimte der zaal daardoor werd ingenomen, en de „goetheygh man” op te grooten afstand van de kinderen moest blijven. Sedert 1884 verscheen de „bisschop” te voet (waardoor het feest intiemer werd) en is die rol steeds door denzelfden kindervriend tot aller genoegen vervuld.

12). Zie o. a. het verslag in het Leidsch Dagblad van Dec. 1897.

13). Muziek en zang, in de eerste 25 jaren meer als iets

bijkomstigs beschouwd, kwamen daarna meer tot hun recht en bekleeden nu een voorname plaats in de rij der Volksbijeenkomsten. Dank zij de medewerking van vele Vereenigingen en personen alhier, die deze schoone kunsten beoefenen, zijn de concerten, door de Commissie gegeven, van dien aard, dat zij aan zeer hooge eischen voldoen, en werkelijk beschavend en veredelend werken.

De Leidsche grachten.

Een Leidsch burger, de bekende dokter J. le Francq van Berkhey, vertelt dat nog in zijn tijd, 1773, deftige burgers met hunne speelnooten in een tentjacht een toertje door de frissche grachten der stad deden (*Natuurlijke Historie van Holland* III, 2, 1127). Dit klinkt ons bekoorlijk in de ooren, maar tegenovergesteld getuigenis ontbreekt niet. Een Franschman, Guillot de Marcilly, die in 1719 een reis door ons land maakte, heeft het ook over de Leidsche grachten, „waarvan de stilstaande wateren des zomers alleronaangenaamste dampen uitwasemen” (*Relation historique et theologique d'un voyage en Hollande*, 1719, pag 74). De vreemdeling zal wel geroken hebben wat den burger gewoon was geworden.

R. K.

Uitvaart van hertog Phillips van Bourgondië te Leiden herdacht op 3 Juli 1467.

Nadat deze machtige en geliefde vorst op 16 Juni 1467 te Brugge overleden was, werd door de Hollandsche steden besloten om op een bepaalden dag in alle steden op stadskosten diens uitvaart te herdenken. Over de wijze, waarop dit te Leiden geschiedde, geven de hierachter afgedrukte posten uit de thesoriërsrekening een uitvoerig overzicht, waaraan wij het volgende ontleenen.

De uitvaart zelf werd herdacht op 3 Juli, en reeds den avond te voren werd vigilie gehouden in de drie hoofdkerken. Aan de kloosters was verzocht om voor de ziel te bidden en vigilie te lezen of te zingen.

De priesters kwamen op het stadhuis bijeen en begaven zich, na eene kleine versnapering genoten te hebben, met het gerecht in optocht naar de kerk. De geloovigen werden door het luiden van de klokken, hetwelk van 3 tot 6 s'avonds geschiedde, tot den dienst opgeroepen.

Den volgenden morgen beierden de klokken weder van 7 tot 11 uur 's morgens. De priesters verzamelden zich voor het stadhuis, hetwelk gedacht werd de woonstede van den vorst te vertegenwoordigen, waar gebeden voor den overledene werden opgezonden. Daarna werd in de Sint-Pancras kerk en in de Onze Lieve Vrouwe kerk op eenvoudige wijze de uitvaart gevierd, terwijl de hoofddienst in de Sint-Pieterskerk gehouden werd.

Deze laatste, de hoofdkerk der stad, was speciaal voor den rouwdienst versierd. De wanden en ramen van het koor waren met zwarte lakens bekleed en in het midden van het koor was eene overhuiving opgericht, waaronder de nagebootste lijkkist ¹⁾ was geplaatst. Hiernaast waren banieren opgesteld en ook van de zoldering hingen banieren.. Naast de lijkkist en aan de deuren waren 16 vergulde „tafereelen” met geschilderde wapens gehecht, waarschijnlijk de zestien kwartieren van den overledene. Boven de katafalk en voor de'apostelbeelden aan de kolommen van het koor brandden 132 kaarsen, elk van $\frac{1}{3}$ pond, en rondom waren 50 papieren wapenschilden aangebracht. Alleen voor het schilderwerk waren meerdere personen vijf en zes dagen werkzaam.

De bodem van het koor was met stroo bedekt en bij de lijkkist stonden, als toortsdragers, 16 arme

¹⁾ Ik meen dit althans te moeten verstaan onder het „like staende op vier voeten.” Het was geen beeld, daar dan de kosten veel hooger hadden moeten zijn.

menschen, die op stadskosten in het zwart in tabberd en kaproen gekleed waren. Over de lijkist was een groot zwart laken gespreid, dat later aan de armen geschonken werd.

Bij de mis schaarden de priesters met de klerken en koralen, de 2 kosters en de 3 schoolmeesters zich rond het altaar, waar de psalmen gelezen 'werden. Na afloop werd aan de armen brood gedeeld. Er was hiertoe 2 mud tarwø gekocht en daar dit 12 Rijnsgulden van 40 groot kostte en elke portie op $\frac{1}{2}$ groot gerekend werd, zien wij hieruit, dat er 960 porties zijn uitgereikt. Aan hoeveel armen hiermede een kleine bijstand is verleend, valt slechts bij benadering te zeggen, daar wel aan de ouden eene volle portie werd verstrekt, doch aan de jongeren slechts eene halve portie. Het aantal bedeelden moet dus tusschen 960 en 1920 bedragen hebben.

Behalve door deze luisterrijke diensten herdacht de stad den overledene door het zenden van een speciale deputatie van rouwbeklag aan den nieuwen landsheer. Toen deze te Antwerpen kwam, werd haar mede gedeeld, dat de landsheer alleen deputaties wenschte te ontvangen in rouwkleederen gehuld, die tot den grond toe afhingen. De afgevaardigden zagen zich hierdoor genoodzaakt om nieuwe zwarte kleederen te koopen, waarvoor de stad 24 pond 10 st. en 8 p. moest betalen boven de onkosten van de uitvaart, die 216 pond en 4 d. bedroegen.

Wij laten hier een afschrift volgen van de posten uit de stadsrekeningen betrekking hebbende op deze herdenking.

Alsoe onsen genadige heere hertoge Phillips van Bourgogne, grave van Hollant, upten XV^{en} dach in Junio anno LXVII offlivich geworden ende deser werlt overgeleden is, wies ziele God saligen wil, wort by den gemeenen steden van Hollant overdragen, dat elke stede in den zynen op enen beteykenden dach doen soude een wtvaart mit vigelie ende missen, soe als men alder eerlicxste mochte ende voir onsen prince ende rechte lantsheer schuldich was te doen, in alder manieren als oft dode lichaem dair jegenwoirdich waer ende gestaen hadde, ende dat men in allen goidshuyser, cloesteren ende conventen oic voir zyne ziele soude doen bidden met missen, vigilien en de aelmissen, soe alst dair toe behoirt en de men schuldich is te doen ende gelijc dat by den gerechte overdragen wort eerliken te doen. Welke wtvaart begonne wort te doen op Onser Vrouwen dach visitacio tsavonts na der vesper die vigilie ende sanderen dages ter homisse die wtvaart, ende wort gedaen ende volcomen als hier nae volgt ende heeft gecost als hier na bescreven staet.

Eerst is gemaïct by Jacop die scrienmaker een like staende op vier voeten, in maniere als een ge(g)roeft block, mit een tabernakel dair over staende, dair men tot CXXXII kairssen omme ende up setten mochte;

hem betaalt voir die sparren, die dair an verwrocht zijn, XXIX braspennijngen. Item van houten scuttelen, die opt tabbernakel stonden, 1111 placken. Item van II schaften, dair die bannieren an gehangen werden, terwilen dattet lijk stonde, 111 groot. Idem van twee schaten, dair die bannieren boven in die kerc an hangen, III placken. Item van XVI tavereelen, dair hy selve thout toe geleverd heeft, dair men mijns heren wapenen in schilderde, 1111 ff V placken. Item heeft Jacop voirscreven gewrocht mit II knechten nacht ende dach ant houtwerck, dair t lijk ende die tabbernakel of gemaict is, dairvoir hem betaalt 1111 ff V placken. Item Jan Faber van II^c middelnagelen, thondert III placken, beloipt VI placken. Item van IIII^c lasschysers, thondert III groot, beloipt VI placken. Item V^c schosspykeren, thondert 1 $\frac{1}{2}$ groten, beloipt 111 plaeken 1 $\frac{1}{2}$ groten, al verbesicht an tvoirscreven lijk ende an die ramen opten choer tsinte Pieters, dair die lakenen an hingen, facit al tsamen XII ff XIII s .

Jacop Clementsz ende zijn gezellen gegeven voir die schilderie, als hierna volgt. Eerst van vier ellen bolkeraens, dair of gemaict zijn twee bannieren, costen XIII placken. Item van naeyen ende van die frangen tsamen XV placken. Item van VI^c gouds, dair die twee bannieren ende XVI tavereelen mede vergult worden, die tsinte Pieters inder kercke ende an die kercdneren aldair ende an die ander prochiekerckdueren gespgkert zijn, costen XII ff . Item gegeven van C zilvers verwrocht

an den voirescreven bannieren VII placken. Item van papier, dair vijflich van mijns heren wapenen op gemaict zijn, VIII placken ende zijn geset ant lijck ende an die toertsen an die pylarenen ende anders. Item gegeven van alrehande verwe LXXX placken. Item gegeven Pieter Heynricxz, die scilder, van V dagen werkens nnt voirescreven werck, sdages V placken, beloipt XXV placken. Hem Heynric, die scilder, van V dagen sdages V placken beloipt XXV placken. Item Jan, die tromper, ende Jan, zijn zoen, van V dagen werkens, des dages tsamen VII placken, beloipt XXXV placken. Item Mychiel, die scilder, van VI dagen, sdages 111 placken, beloipt XVIII placken. Item Jan Jacop Clementsz' knecht van VI dagen, sdages VII groten, beloipt XXI placken. Item gegeven van alrehande costen XLV placken. Item gegeven van stroe, dat tsavonts in die vigelie opt choer geleyt worde, IIII placken. Item reket Jacop Clementsz voir hem selven ende voir zijn arbeyt VIII fl III placken. Item die gesellen, terwilen dat zij int werken saten, hem luyden gegeven te drinckelt een postulaet gulden, comt al te samen XL fl XVIII s.

Item gecoft IIII anderde wollen halve lakenen, daer XVI arme mensehen, die die toertsen hilden in der vigelie ende in der hoichmisse van ons genadigen heren wtvaart, hoir cledingh, alse een tabbert ende een caproen, of gemaict worden, coste elc half laken VIII Rinsche gulden, tstic XX placken, facit XLII fl XIII s. IIII d.

Item gecoft tiegen Pieter Florijs Asselijnsz een ge-

crompen zwart, dat lach over tlijck van mynen genadigen heere, wele laken na der wtvairt arme menschen om goidswillen gegeven wort, costē XII Rinsche gulden, tstic XX placken, facit XVI ƒ.

Item gegeven Clais Heynricxz, snyder, IX tabbairden ende caproenen te naeyen, die die armen hadden, die de toirtsen hilden, van tstic V placken, facit 111 ƒ.

Item Clais vcirscreven gegeven van die voirscreven cledinge te doen scheren. XII s.

Item noch Clais voirscreven gegeven van die lakenen, die op 't choer gehangen worden, tsamen te naeyen ende die te hangen, tsamen XII s.

Item Jacop Zybrandtsz gegeven van 1111 tabberden ende caproenen tsamen te rygen X placken, facit XIII s. IIII d.

Item Wouter Camerlinck gegeven III tabberden ende caproenen tsamen te naeyen ende van Pieter die blasers tabbert te rygen X placken, facit XIII s. IIII d.

Item worde Jan Aelwijnsz besteet te maken XVI schoenē heerlike toirtsen, om te barrenen in der vigelie ende in der misse van mijns genadigen heren wtvairt, die by den huylres dairtoe geset om tlijck staende opten ehoer gehouden worden, hem dairof gegeven van elc stic XV placken, facit XVI ƒ.

Item worden Jan Aelwijnss besteet te maken hondert ende XXXII wassekairsen, die drie van een pont wegens, die geset worden boven opte tabbernakel staende over mijns genadigen heren like ende voir den apostelen op-

tchoer staende, elc pont voor VII¹/₂ groten, facit XI ℥.

Item die costeren van den drien prochiekercken gegeven voir hem ende voir denghenen, die hem holpen luyden in die vigelie ende in die hoichmisse van den wtvaart ons genadigen heren, ende begonnen te luyden des aftermiddages te drien ueren tot des avonts dat die clock VI geslegen hadde ende begonnen des ochtens te sevenen totdat die clock elve geslegen hadde, te weten die twee costers tsinte Pieters tsamen 1111 w, den coster tsinte Prancraes 11 ℥ ende den coster tOnser Vrouwen II ℥, facit tsamen VIII ℥.

Item op Onser Vrouwendach visitatio voirscreven te namiddaghe wort Ewout Florijsz gesent in allen den cloesteren ende conventen binnen Leyden ende binnen der vrihede van Leyden gelegen, hemluyden te kennen gevende, dat men ons voirscreven genadigen heren wtvaart doen soude, te weten tsavonts die vigelie ende sanderdages die hoichmisse, dat een yghelic mit ynniger herten ende mit devocien bidden soudent voir die ziele van onsen genadigen heere voirscreven, ende dat die patres, confessoren ende priesteren dan dair die vigelie soudent lesen of singen in horen convente ende sanderen dages celebrierden, dat hy die elc geven soude II groot, die dair of ter rekeninghe gebracht heeft wtgegeven te hebben in den voircreven cloesteren ende conventen XXXII placken, facit XLII s. VIII d.

Item bij Bouwen Hugenz, keremeester tOnser Vrouwen, gegeven ende gedeelt den pastoir, den cap-

pellaen, den coster ende priesteren, die dair die vigelie songen, elc II groot, ende die priesteren, die sanderen dages dair celebrierden, elc 11 groot, beloipt dat hem gedistribueert is XXXII placken, facit XLII s. VIII d.

Item upt Hoghelant gedistribueert ende te presentie gegeven na der vigelie den deken, den heren van der collegie ende die vicarissen, die twee cappellanen ende den coster, elc II groot, ende die priesteren, die des anderen dages aldair celebrierden, elc II groot, dat bij Herman Bouwenz bewairt ende gedistribueert wert, die dat ter rekeninge gebracht heeft, LVII placken, facit.

111 ₧ XVI s.

Item tot Sinte Pieters, dair men mijns genadigen heren wtvairt principaliken dede, is gedeelt ende te presencie gegeven bij Jan Philips na der vigelie den commenduyr, zijn twee heren ende alle die cappellanen ende priesteren van binnen ende van buyten, die te grave quamen ende in anderen prochiekercken niet geweest en waren, den II^{en} costeren, die 111 schoelmeesteren Ewout Henricxz, Adriaen Beyerman, die twee, die onder den costeren zijne, elcx II groten ende XX clercken, mitten coralen dairin gerekent, elc enen groot, beloipt mits dubbelde presencie, die den commenduyr ende die dienres in der vigelie geven is, tsamen LXXVIII placken, facit

111 ₧ ¹⁾ XVIII s. VIII d.

¹⁾ Lees IIII ₧.

Item des anderen dages sochtens gegeven alle die priesteren, die celebrierden ende misse deden, elken priester II groot, geliken Clais Renger, die ondercoster, dat bewairde ende ter rekeninge gebrocht heeft, XLIX placken, facit 111 ₧ V s. IIII d.

Item upten selven dach na der hoichmisse ghingen die commenduyr, zijn heren ende alle die priesteren van binnen ende van buyten, die schoelmeesteren mitten clercken ende coralen ende die costeren ten like staen, lesende die commendacie ende die psalmen Miserere mei deus ende De profundis, mitten collecten, des is te presencie gegeven by Jan Phillipsz, diet ommedeelde, mits dubbelde presencie, die den commenduyr ende die dienres hadden, die in die missen dienden, LXXII placken, facit 1111 ₧ XVI s.

Item upten dach voirscreven wort gedeelt an schonenbrode, dat van der stede wegen was doen backen, te weten van den broden tstic van $\frac{1}{2}$ groot voir den ouden ende broden van 11 pennijngen voir den jongen kinderen, om den armen te deelen om goidswillen ende tot troestennisse ende lavinge van der ziele ons voorscreven genadigen heeren, twie hoet taruwen, coste elc hoet an broet gebacken XII Rinsche gulden, tstic XL groot, facit XXXII ₧.

Item wort den Minrebroederen van der observancie in die Wairt gegeven om goidswillen in der wtvairt ons voorsereven genadigen heren voir horen dienste van der vigelie, missen ende biddinge, die zij gedaen

hebben te troostenisse ende genaden van onse voirscreven genadigen heeren zynre zielen, een vette weer, die coste XXII placken, facit XXIX s. 1111 d.

Item upten III^{den} dach van Julio, als die wtvairt mijns genadigen heren gedaen was, ende men voir der stede huys in die stede van ons genadigen heeren woenstede geweest ende voir die ziele gebeden hadde, ghingen die van den gerechte mit sommige van der vroescip ende die dienres van der stede eten ten huysen van Henric van Aken, dair te coste gedaen is, mits X^{1/2} groot, die des aftermiddages upten huysen gedaen wort, doe tgerecht upten huysen vergaderden ende de priesters wairnamen om van der stedehuysen ter vigelien te gaen, dat die burgermeesteren van der steden wegen ter eerē van ons genadigen heeren saliger gedachten betailt hebben, ende beloipt VIII & 1111 s. VIII d.

Item want by den ridderscip ende gemeenen steden van den lande van Hollant overdragen was, dat men reysen soude van slands wegen van Hollant tot Bruessel by mynen genadigen heere, om te beclagen die doot van zynen heer ende vader, onsen genadigen heere, dairtoe dat zekere gedeputeerde van der ridderscip ende stelen geordineert waren die reyse te doen. Dan als dieselve gedeputeerde tot Antwerpen quamen, soe verhoirden ende vernamen zy van den anderen steden, die by mynen voerscreven genadigen heere geweest hadden in der manieren voerscreven, dat men by mijnen voerscreven heere niet en mocht comen, noch dat hy

nyement hebben en woude, sy en mosten comen in langen zwarten rouweclederen ter aerde toe, dus overdroegen doe die gedeputeerde voirscreven, dat elc sulke clederen souden doen maken, soe dat Jan van Zonnevelt ende Willem van Bosschuysen, burgermeesteren ende meester Aernt, pensionaris, ende als gedeputeert van der stede wegen van Leyden, coften XVI ellen lakens tot rouweclederen, daer in zij quamen voor mynen genadigen heere, gelijc anderen landen gedaen hebben ende gelijc die gedeputeerde van der ridderscip ende steden oic deden, coste elc ellen XXIII plaeken, facit

XXIIII Ɔ X s. VIII d.

Thes. rek. 1467.

J. C. OVERVOORDE.

Naanisoorspronq van Oudshoorn.

Over de afleiding van den naam onzer gemeente vond ik steeds het volgende aangeteekend:

In oude tijden bevond zich ten noorden van den Ouden Rijn een groot woud, dat zich ter plaatse waar nu Oudshoorn ligt, als een hoorn kromde. Vandaar den naam van Woudshoorn, later Oudshoorn.

Daar mij die afleiding niet voldeed, heb ik mij meermalen afgevraagd wat dan wel de oorsprong van den naam Oudshoorn zijn zou. Aan een stamhuis of een kasteel Oud-Hoorne valt wel niet te denken; dat heeft in onze gemeente nimmer bestaan. Wel lag te Koudekerk in vroeger tijd het „Huis te Hoorne” (Zie Leidsch Jaarboekje 1907 bldz. 95). Een edelman van dien naam zal evenmin de landstreek naar zich zelf genoemd hebben: het omgekeerde is waar. De oude ridderlijke familie van Outshoorn ontving haar naam van onze gemeente.

Willem van Outshoernen, ridder, is 28 Aug. 1293 getuige van Floris V. Dezelfde verschijnt weder 4 Mei 1297 als Wilhelmus de Outshorn. Zijn zoon Diderick van Antsoerne (een geheel foutieve spelling voor Autoerne of Outsoerne) komt 5 Augustus 1301 voor en is dezelfde als Dierc van Oesthoorn of Oosthoorn, ridder, die 11 Aug. 1305 voor Graaf Willem zijn edeldom bewijst.

Dit zijn de oudste schrijfwijzen van den naam, doch veel licht ontsteken zij niet.

Hoorn beteekent in plaatsnamen : bocht, kromming van een rivier, of wel een in het water vooruitspringende hoek lands. Zoo ligt de stad Hoorn ook aan een inham of bocht van de Zuiderzee : het Hoornsche Hop geheeten. Een dergelijke bocht of kromming vormt de Oude Rijn tusschen Alphen en 's Molenaarsbrug en nog altijd heeten de wegen, die hier langs de rivier leiden, in den volksmond „de Hoorn”.

Ter onderscheiding welk gedeelte, het noordelijke of zuidelijke, bedoeld werd, noemde men de streek lands aan den kant van Alphen de Alpherhoorn. Reeds in 1400 komt deze benaming voor. Den 11 Febr. 1400 geeft Hertog Aelbrecht aan Allart Jacobsz. den rechten eigendom van 6 morgen lands, gelegen in den ban van Alphen, *geheten in Alpherhoorn*, welke hij in rechten leene hield (Reg. Lib. V Aelbrecht fol. 371 verso. Rijksarchief).

De landstreek, die ten noorden van den Ouden Rijn de dorpen Rijnsaterwoude, Esselijkerwoude, Heer Jacobs-

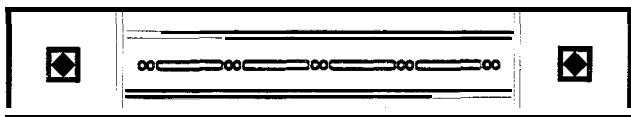
woude en Oudshoorn omvatte, droeg in de dertiende eeuw den naam van „Woude”. Naar dit Woude is een oud ridderlijk geslacht geheeten, dat langen tijd als Heeren van Esselijker· en Heer Jacobswoude voorkomt.

De „hoorn” nu, aan den kant van Woude gelegen, droeg ter onderscheiding van den Alpherhoorn den naam van Woudeshoorn of Woudshoorn, waaruit dan later de naam Oudshoorn zal zijn ontstaan.

Bij de zonderlinge afslijting der W aan het begin, waarvan mij geen tweede voorbeeld bekend is, blijft echter natuurlijk twijfel bestaan of ook deze afleiding wel de juiste is.

Oudshoorn.

W. M. C. REGT.

Een gedenksteen voor professor Jean Luzac.

De familie Luzac, wier geschiedenis zoo nauw met die onzer stad verbonden is, stamt uit Frankrijk. Als réfugié uit zijn vaderland gevlucht, kwam Jean Luzac naar onze Republiek als naar eene veilige haven. Hij was de grootvader van den man, wien de volgende bladzijden zijn gewijd. Jean Luzac dan, de latere hoogleeraar en journalist, werd den 2^{den} Augustus 1746 geboren en op zijn 14de jaar, als een jongen van buitengemeene begaafdheid, student aan de Leidsche Hooogeschool. In 1768 volgde zijne promotie tot doctor in de beide rechten op een geleerd en fraai geschreven proefschrift „Specimen academicum, exhibens observationes nonnullas apologeticas pro jureconsultis Romanis ad locum Ciceronis pro Muraena XI—XIII”. Hij had dus zeven jaar gestudeerd, lang vooral voor dien tijd, doch hij had ook de klassieken beoefend onder Vaickenaar,

Ruhnkenius en Hemsterhuis, van oordeel, dat een goed jurist ook van den geest der oudheid doortrokken moest zijn. Na een vierjarig advokaatschap in Den Haag keerde hij naar Leiden terug en werd daar de medewerker van zijnen oom Etienne aan de beroemde Pransche Leidsche Courant, de *Gazette de Leyde*, waarvan hij en zijn broeder in 1783 eigenaar zouden worden. Den 29sten November 1784 trad hij in 't huwelijk met de toen 26-jarige Maria Adriana Geertruid van Persijn en wederom een jaar later, in 1785, volgde zijne benoeming tot opvolger van den grooten Valckenaar. Onder toejuiching zijner leerlingen gaf hij college in de Grieksche taal en letterkunde, en tevens in de Yaderlandsche geschiedenis, maar dit laatste ook maakte hem verdacht bij de democratische bestuurders van 1796. Zij onthieven hem dus van die lessen, maar Luzac, daardoor bitter gegriefd, bedankte toen ook voor zijn professoraat in 't Grieksch. Wel werd hij in 1802 in zijn ambt hersteld, maar zwaar getroffen door den dood van velen zijner kinderen, bedreigd door het gevaar van volslagen blindheid, in Maart 1806 beroofd van zijne echtgenoot werd hij, moeten wij wel vreezen, door de ramp van 12 Januari 1807, meer tot zijn gewin dan tot zijne schade, weggerukt. Sinds zijn huwelijk woonde Luzae niet meer aan het Rapenburg, maar op de Oosterlingplaats of Garenmarkt en wel in het derde huis van den hoek van de Raamsteeg, waar thans de hoogere burgerschool voor meisjes staat. Hij had het huis eerst gehuurd en

daarna, 1790, voor *f* 1300 gekocht, een gering bedrag en bewijs te meer voor den schromelijken achteruitgang van Leiden op het einde der achttiende eeuw. Het koetshuis en stalling naast hem, het vierde huis van den hoek had hij reeds in 1785 gekocht voor *f* 900 gereed geld ¹⁾. Hij wilde op dien onheilmiddag zijnen vriend dr. Hennett, die vlak tegenover de plek woonde, waar het onzalige schip lag, een bezoek brengen, toen de slag hem in het Rapenburg slingerde. Dáár werd later zijn lijk gevonden. Hij liet drie minderjarige zoons na. De jongste Corneille Jean, was hier president der rechtbank, diens zoon Mr. Jean Luzac secretaris van curatoren der Hoogeschool. Ook diens beide zonen werden reeds uit dit leven weggenomen, maar hunne weduwen en hunne kinderen wonen nog onder ons en waren, gewis in vreugde met weemoed gemengd, getuigen van de hulde hunnen beroemden voorvader gebracht. Zooveel van den man en zijn geslacht. De lezer vindt een geslachtslijst der familie achter dit opstel.

Professor Jean Luzac werd bij zijnen dood oprecht betreurd. Het is waar, dat zijn ambtgenoot Wijttenbach enkele spitse woorden aan zijne nagedachtenis heeft gewijd, maar de schuld der slechte verhouding lag meer bij Wijttenbach dan bij hem. Het zal trouwens altijd

¹⁾ Zie het *Bonboek Oostnieuwland, Oosterlingplaats*, fol. 466 r. en v. en verg. den platten grond in mijn *Ramp van Leiden*, 1906, tegenover blz. 124.

moeielijk blijven rechtvaardig te oordeelen over de oorzaken van de slechte verhouding tusschen twee ambtgenooten, die elkander dagelijks ontmoetten en van wier mogelijke kleine eigenaardigheden wij natuurlijk weinig weten. En wat Luzac aangaat, een ander zijner ambtgenooten, Siegenbeek, heeft hem ons uitvoerig geteekend in zijn beminnelijk en achtenswaardig karakter, als gehoorzaam zoon, als trouw vriend, als teeder en liefhebbend echtgenoot. Tegelijk uiterst gevoelig voor vriendelijkheid en onheuschheid en vandaar, dat onrecht, hem aangedaan, hem in gesprek en geschrift tot al te groote bitterheid vervoeren kon. Zijne bezorgdheid voor de zijnen verviel wel eens tot weinig beredeneerde angstvalligheid en zijn aandoenlijk gestel scheen soms onder de zware slagen, die hem troffen in moedeloosheid te bezwijken. Men ziet, dit alles raakt niet het edele noch het beminnelijke in zijn karakter en wij mogen het er veilig voor houden, dat de rouw zijner vrienden hier en in Amerika diep gevoeld was, gelijk zijne studenten over hem treurden als over den hoogleeraar, die „met vuur in de aderen” zijne lessen gaf, maar meteen over den mensch, die „in nood hun vader, in smart hun trooster” was.

@ver de wetenschappelijke werken door hem uitgegeven zal ik weinig zeggen, onbevoegd beoordeelaar als ik daarvan zou zijn. Zij bewegen zich op het gebied der Grieksche letterkunde en taalkennis en der Romeinsche oudheden. In den academischen Senaat woog

zijn advies altijd zwaar en de laatste dienst, door hem als lid van dit lichaam bewezen, bestond in het stellen van eene beschrijving in de Fransche taal van de inrichting onzer Hoogeschool, welke aan Lodewijk Napoleon moest worden aangeboden. Van de maatschappij der Nederlandsche letterkunde was hij lid sinds 1792, en drie jaar later werd hij opziener over de uitgave van al de door die maatschappij in 't licht gezonden stukken. Toen met name in den jare 1799 de maatschappij zich in een „staat van werkeloosheid” bevond, toen de maandvergaderingen werden bijgewoond door twee, de algemeene door vier leden, toen er geen prijsvragen werden uitgeschreven en geen verhandelingen verschenen, ja toen van 17 December 1799 tot 8 Oktober 1803 de maatschappij den doodslaap scheen te slapen, toen was het Luzac, die met enkele anderen haar nieuw leven inblies en haar tot haren vorigen bloei terugbracht. Wèl mocht de voorzitter, prof. J. te Water, in de vergadering van 9 Juli 1807 Luzac voor dit alles met warmte huldigen!

Heeft al het tot hiertoe opgenoemde Jean Luzac tot een voortreffelijk burger zijns lands gemaakt, naar buiten is zijn roem vooral doorgedrongen door wat ook de oorzaak is van de hulde hem den 8sten September 1909 gebracht: zijne talrijke bijdragen in de reeds genoemde Fransche Leidsche Courant en wel vooral die, waarin hij de belangen bepleitte en het goed recht verdedigde der Amerikaansche opstandelingen. Het spreekt

dus van zelf, dat wij bij deze dingen eenigszins uit
 voerig zullen stilstaan. Wat allereerst die „Gazette de
 Legde” aangaat, haar eerste nummer mag zoo goed
 als zeker op Dinsdag 23 Maart 1677 gesteld worden.
 Zij verscheen tweemaal per week in klein 4° met twee
 kolommen en bevatte hoofdzakelijk berichten over wat
 in buitenlandsche kabinetten voorviel. Van hare oudste
 lotgevallen te spreken ligt niet binnen mijn bestek en
 is bovendien reeds door mr. W. P. Sautijn Kluit ge-
 geschied. Op mijn weg ligt het slechts te zeggen, dat de
 courant door de familie Luzac (sinds 1723) tot grooten
 bloei kwam en dat het wederom Jean Luzac is geweest,
 die daaraan het grootste aandeel heeft gehad. Reeds
 vóór hem onderscheidde de Leidsche Courant zich van
 de andere nieuwspapieren door fraaien stijl en door het
 ernstig streven om waarheid en leugen te schiften en
 zich te houden boven laster en verdachtmaking. Door
 hem werd zij tot dat staatkundig-wijsgeerig-historisch
 nieuwspapier, dat aan alle Europeesche hoven werd
 gelezen, in alle kabinetten werd geraadpleegd, door
 allen werd geprezen, al kwam het (hoe kon het anders?)
 niet zelden voor, dat de keizer, of de koning van
 Pruisen of Zijne Deensche Majesteit door middel van
 hunne gezanten een klacht indiende bij de staten, als
 een of ander vrijmoedig stuk in de Gazette Hunne
 Majesteiten slecht bevallen was. Luzac met zijn schrander
 oordeel, zijne grondige kennis van de historie, zijne
 belezenheid was juist de man om zich aan dit soort

werk te wijden; het is zijn roem dat de courant geschiedkundige trouw en nauwkeurigheid aan staatkundig inzicht paarde.

Daar brak in September 1774 de opstand uit van de Noord-Amerikaansche koloniën tegen het Engelsche moederland; den 4^{den} Juli 1776 verklaarden zij zich onafhankelijk en begonnen hun vrijheidsoorlog, die in de eerste jaren, zooals men weet, verre van gunstig voor hen verliep. Hier te lande volgde men den gang der gebeurtenissen met de levendigste belangstelling en velen verheugden zich met warme sympathie over elken voorspoed der Amerikaansche wapenen. Want vooreerst gold het den ouden aartsvijand Brittannië en elke slag, hem toegebracht, baarde hier vreugde. Vooral waren het de patriotten, die, bezielde door den geest van vrijheid, gelijkheid en broederschap, in den opstand der Amerikaansche broeders het heerlijk verzet zagen tegen vorstentirannie en dwinglandij. Jean Luzac's sympathieën lagen aan dezen kant; hij zag in den Amerikaanschen opstand eene beweging, die was voorbestemd om aan de gansche menschheid, aan alle thans nog in slavernij verzonken volken, de gouden vrijheid terug te geven, en hij aarzelde niet om voor zijn deel de heilige zaak in zijn courant te bevorderen. Omgekeerd begrepen Washington, Adams, Jefferson en de hunnen uitnemend welk een voordeel hier voor 't grijpen lag. „Zij begrepen al het gewicht dat er gelegen was in het bezit van een bondgenoot als de Leidsche courant, zoo bij uitstek

geschikt om gunstig te werken op de meening van wie in Europa het roer in handen hadden". En zietdaar, hoe een aantal Amerikaansche staatslieden met Luzac betrekkingen aanknoopen, hem op de hoogte houden van de stemming der gemoederen, den loop der gebeurtenissen, hem rechtstreeks berichten over den oorlog doen toekomen, terwijl hij van zijnen kant in zijne brieven hun opmerkingen en waarschuwingen mededeelde, die hun bij het opstellen van de Amerikaansche staatsregeling van uitstekend nut waren. De betrekking tusschen hen en Luzac is altijd warm gebleven. Adams, die vaak zijn gast te Leiden was, oordeelde, dat hij een van de weinige Lot's was, die den ondergang van het Europeesche Sodom nog tegenhield en liet hem zijn oudsten zoon als leerling achter. Enkele jaren geleden las ik nog een eigenhandigen brief van George Washington aan Luzac (de brief is thans niet meer in ons land), waarin de groote staatsman uiting geeft aan zijne innigste gevoelens en Siegenbeek weet te verhalen, dat hij aan onzen Luzac het stoeltje als een gedachtenis aanbood, waarop hij tijdens den oorlog in zijne tent placht te zitten ¹⁾.

Het is de dankbare heugenis aan deze hulp, door professor Luzac der zaak van den opstand bewezen, die een aantal Amerikanen er toe bewoog 's mans vereerde nagedachtenis hulde te bewijzen. De gedachte is uitge-

¹⁾ Thans het eigendom van den heer Doude van Troostwijk.

gaan van den heer W. Elliot Griffis D. D., L. H. D. die ons land en zijne geschiedenis zoo goed kent en aan wiens pen wij o.a. te danken hebben „The American in Holland, Sentimental rambles in the eleven provinces of the Netherlands”, London, 1899. Hij vond steun bij de „Netherlands Society of Philadelphia” en als gevolg van hun streven kon op Woensdag den 8sten September 1909 de plechtige onthulling plaats hebben van eene bronzen gedenkplaat in het huis van den heer Driessen aan het Rapenburg 112, huis waar Luzac woonde toen hij aan de Leidsche Courant verbonden was.

Over deze plechtigheid dan ten slotte nog een woord. Op den genoemden middag had de heer Driessen zijn huis gastvrij opengezet voor een groot aantal belangstellenden, de nakomelingen van Jean Luzac, den rector magnificus der hoogeschool, vertegenwoordigers van wetenschappelijke lichamen, mannen en vrouwen, een groot aantal ¹⁾. Daar is gesproken door dr. Griffis, door prof. Blok, door schrijver dezes als waarnemend voorzitter van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde,

¹⁾ De uitmoedigingskaart luidde: 1746* The Luzac Memorial † 1807. Under the auspices of the Netherlandiuh Society of Letters at Leyden, the memory of Professor Jean Luzac, friend of Washington and the United States, in the war for Independence, will be honored in the unveiling of a Bronze Memorial Tablet, presented by the Netherlands Society of Philadelphia Pa. U. S. A. in Leyden, September 8th, at 2 p. m. Rapenburg 112.

door prof. Verdam als rector magnificus, door mr. Plemp van Duyveland voor den journalistenkring, die bovendien door het zenden van een krans van zijne warme belangstelling blijk had gegeven, door mr. Kerstens, wethouder, die voor de gemeente de gedenkplaat aanvaardde, terwijl eindelijk de heer Jean Luzac uit Den Haag, naamgenoot en achter-achterkleinzoon des grooten mans bedankte voor de eer zijnen beroemden voorvader bewezen. Eene vriendelijke stem zong onder pianobegeleiding het Amerikaansche volkslied en het Wilhelmus, terwijl de familie Driessen met gulheid nog bovendien den aanwezigen den middagwijn schenken deed. Daarna begaven allen zich naar buiten, waar de eigenlijke onthulling plaats vond. Terwijl allen het hoofd ontblootten, werd het doek door Elisabeth Luzac, een elfjarig achter-achterklein-dochtertje, ter zijde getrokken en werd de bronzen gedenkplaat, in den muur gemetseld, zichtbaar. Daarop staat te lezen:

In Grateful Remembrance of
 1746 Jean Luzac 1807
 Friend of Washington, Adams, and Jefferson,
 Champion of Truth and Righteousness
 And of the Cause of the United States
 of America in
 the Leyden Gazette 1772—1785.
 Erected by the Netherlands Society
 of Philadelphia. P. A.
 A. D. 1909.

hetgeen, overgezet zijnde, beteekent :

In dankbare herinnering aan Jean Luzac, vriend van Washington, Adams en Jefferson, Kampioen voor waarheid en rechtvaardigheid en voor de belangen der Vereenigde Staten van Amerika in de „Gazette de Leyde” 1772—1785

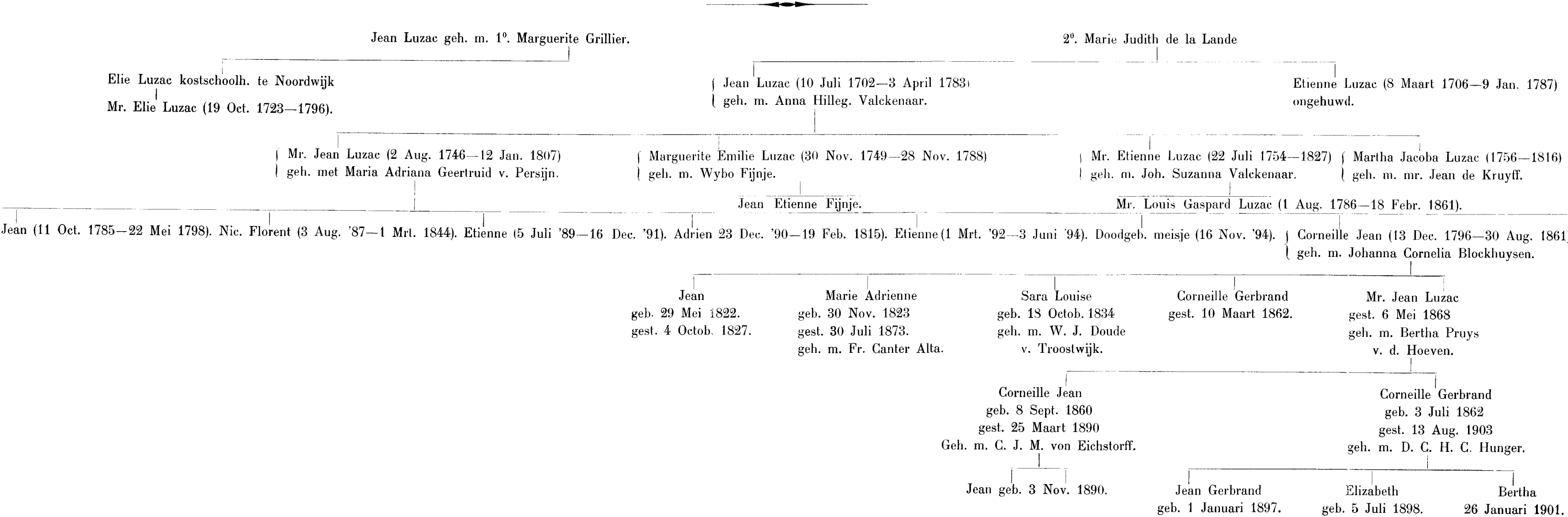
Opgericht door de „Netherlands Society” te Philadelphia.

De dag werd besloten door een bezoek aan de Bibliotheek, waar in een der zalen, door de goede zorgen van dr. P. C. Molhuysen, eene tentoonstelling was ingericht van boeken, portretten en handschriften van Luzac; aan de Pieterskerk waar zich de graftombe bevindt, waaronder zijn stof rust; ten slotte aan mevrouw Luzac-Hunger, die ons eene heusche ontvangst bereidde en aldus waardiglijk hare erkentelijkheid betoonde voor de hulde haren voorzaat gebracht.

Met dankbaarheid gedenken wij wat op dien middag is geschied. Het mag voor vele Leidenaren niet ondienstig geweest zijn herinnerd te worden aan een groot en talentvol burger uit oude dagen. Wij zijn de schoonheid en de hooge waardij onzer geschiedenis, onzer kunst, onzer natuur vaak eerst gaan zien, nadat vreemdelingen ons daarop opmerkzaam hadden gemaakt. Dankbaar zijn wij voor de hoffelijkheid, ons door dr. Griffis en zijne Amerikaansche vrienden bewezen, waardoor wij in het vervolg, gaande langs Rapenburg 112, telkens herinnerd zullen worden aan den voortreffelijken man, wiens kennis, goedheid en vaderlandsliefde ons ten voorbeeld mogen zijn.

L. KNAPPERT.

GESLACHTSLIJST VAN DE FAMILIE LUZAC.

Gaaischieten 1413.

Tot de groote feestelijkheden in sommige Brabantsche en Limburgsche dorpen behoort nog steeds het jaarlijksch schietconcours der schuttersgilden, waarbij nog in vele opzichten de oude gebruiken in eere zijn gehouden. In de Noordelijker provincies is dit feest thans verdwenen met de corporaties zelf, die na eene korte opflikkering tijdens de patriottische beweging in het einde der 18de eeuw langzaam zijn weggekijnd. In de 15de en 16de eeuw waren deze schuttersgilden echter ook ten noorden van den Moerdijk in eere en hun feesten werden meer-malen door hooge gasten bezocht. Vooral Jacoba van Beyeren toonde hiervoor veel belangstelling, zoodat haast in elke plaats in Holland, waar nog een oude gulden schutterskraag bewaard bleef, zich hieraan de legende verbond, dat die door Jacoba aan de schutters geschonken was.

In Leiden werd in 1473 bij het gaaischieten de stadhouder uitgenoodigd en hem werd van stadswege een

fraaie schutterskaproen vereerd, gelijk uit onderstaanden post uit de thesoriërsrekening blijkt.

„Item doe men die Papegay schieten soude, gescheynct vander stede wegen den heere van Gruythuyse, stede. houder mijns genadigen heeren, in den name van mijn genadigen heere een scuts tabbert, al gemaict, soe hem lestwarven een tabbert gescheynct was, ende heeft gecost als hier na volgt.

Eerst gecoft tiegen Pieter Florijsz $1\frac{1}{2}$ ellen paerts, die ellen XVII pl. ende $1\frac{1}{2}$ ellen groens, die ellen XX pl. Item gecoft V ellen ende $1\frac{1}{2}$ vierendeel boeckeraels, die ellen III pl. Item Jan van Kerckem, die goutsmit, van XV loot zilver vergulds, het loot XVIII pl. Item ende VIII loot ende een vierendeel wit zilver, tloot XI pl. Item Coman Goeswijn van Seyst gegeven van V pijpen goudts LX pl. Item Ewout die borduerwercker gegeven van wercken VIII pond. Item Jacop Zijbrantsz van den voirscreven tabbert te maken, mits II g. van scheeren, XIII $\frac{1}{2}$ pl., beloopt tsamen.

XLI pond XV s. X d. 1)¹

Daar de stadhouder zelf in Vlaanderen vertoefde, werd er een deputatie gezonden naar zijne zoons, den heer van Spiers en diens boeder, en aan de leden van zijn raad, om het schuttersfeest met hunne tegenwoordigheid te vereeren.

Den 2^{den} Augustus werden de gasten deftig in den

1) Thesoriërsrek. 1473 fol. 115.

Haag afgehaald door Adriaen van Zwieten met een aantal schutters, die met drie wagens vervoerd waren.

Ook de heer van Wassenaer was bij het gaaischieten uitgenoodigd en ontving bij die gelegenheid van de stad $1\frac{1}{2}$ el groen laken en $1\frac{1}{2}$ paars, „tot een scuts tabbert te maken, sooals hij dede.” De stad betaalde voor het laken 3 pond en 14 s. en liet het maken zelf aan den heer over.

Wegens de groote uitgaven voor dit feest kwam de stad aan de schutters 16 pond tegemoet en betaalde hun daarenboven de onkosten aan het uitnoodigen en het afhaken der hooge gasten verbonden.

J. C. OVERVOORDE.

Iets over het Oude Huis der Burggraven van Wassenaar te Wassenaar.

Wanneer men het dorp Wassenaar vanaf den Haag-schen Straatweg binnentreedt, zal men even over de Zijl-Wetering gekomen aan de linkerzijde eene groene verhevenheid ontdekken, die men u zonder twijfel zal aanduiden, als de plaats, waar het oude stamslot van het meest beroemde geslacht, dat ooit den titel van Burggraaf van Leiden droeg, gestaan heeft. De ruïnen zijn volgens die verhalen dan zoo gering geworden, dat niets de oude vormen van het eertijds machtige slot, weergeeft.

En toch, niets is minder juist, ook ditmaal, dan die hardnekkige overlevering. Hoor slechts wat reeds 1¹/₄ eeuw geleden geschreven werd, al is het in een werk ¹⁾, dat in weinig handen komt.

¹⁾ De Nederlandsche Stad- en Dorp-Beschrijver.

Daarin lezen wij toch op pag. 9 der beschrijving van Wassenaar en Zuydwijk :

Eer wy nu van dit artykel omtrent de Stichting en Grooten afstappen vinden wy het niet onraadzaam onze Lezers nog iets mede te deelen, betreffende een Huis, hetwelk in dit Dorp gevonden werd, en hetwelk ons in zodanig een gevoelen, omtrent den Burgt van Wassenaar brengt, dat wy gerustelyk al het daarover ter nedergestelde door Van Leeuwen en anderen voorige Schryveren kunnen verwerpen ; dus zegt onzen geëerden Correspondent in zyne aantekeningen:

„Aan de Zuydzijde van het Dorp legt een hooge Groenenberg, doorgaans genaamd den Burg, en het Stuk Land daar dezelve in legt, de Burgwey genaamd, zijnde overblijfsel van de Duingronden, die rondsom dezelve geleege hebben, dog die afgezand, en tot Teel- of Weylanden gemaakt zijn, zo als er meer zulke afgezanden Duingronden aan de Westzijde van het Dorp worden gevonden, en waarin ook Heuvels zijn blyven leggen ; tzy met oogmerk op dat het Vee, dat op zodanige Landen loopt, agter dezelve een schuilplaats zouden hebben, tegens guure winden, en reegens; ‘tzy om te kunnen toonen dat het maar afgezand Land, en geen oude Weyden is, in gevallen eens een nader Redres in het Quohier der Verponding over de Landen wierd gemaakt. Wat van die Groene Berg ook zy, waar van men zeer veel verteld, er is geen de minste waarschyne-lykheid, dat op denzelve het Kasteel, Huis, of Hof,

vande oude Heeren van Wassenaar zoude gestaan hebben waar van in de oude Brieven word gezegd (gegeeven op onze Huizen van Wassenaar) zo als zommige meenen en dat ook gemeld word by van Leeuwen, in de Inleiding voor deszelfs Costumen van Rynland, Pag. 29, zynde dog die zelve Burg, door een der laatstvoorgaande Heeren van Wassenaar ¹⁾, die eigenaars van die Burglanden zyn, ten dien einde door pyling en booring onderzocht, dog is geen de minste blyk dien aangaande gevonden, waarschynelyker en genoegzaam zeker is het, dat het oude Huis van de Heeren van Wassenaar nog te vinden is in de Ooststraat van den Dorpe van Wassenaar, alwaar het Huis staat, dat met een Voormuur en Voorthuin van de Straat is afgescheiden, welkers muuren voor zo verre dezelve door nadere vertimmeringen niet zyn veranderd, zyn gebouwd van de oudste en grootste mopsteenen; zynde van boven een sterke vierkante Tooren, die op zyn eigen Fundamenten rust, en zeer sterke muren heeft en verre boven de hoogste Huizen van het Dorp uitsteeken, hebbende boven in de 4 Gevel Vengsters, waaruit een zeer uitgestrekt gezig is.

Dit Huis bevat in zig groote Kamers, zo boven als beneden, ruime Zolders en Kelders, en strekt zich uit

¹⁾ Vermoedelyk Jacob Jan des H. R. R. graaf van Wassenaar Obdam 1724—1779 op aandrang van zynen neef Willem Lodewijk van Wassenaar van Catwyck. (Bd.)

met deszelfs Thuin Zuidoostwaarts tot aan den Agterweg; het grootste gedeelte van dat Huis waar aan den Tooren vast is, behoort aan en word bewoond door den Chirurgh J. H. Klesnaer, het tweede gedeelte van dit Huis en Thuin, daar aan annex, is de tegenwoordige Pastorye of Predicantswoning ¹⁾; nog een derde gedeelte van hetzelfde behoort aan den Schilder J. M. Schweyser en word tot een werkhuis gebezigd.

Aan hetzelfde hebben oudstijds meer Thuingronden behoort in dezelve straat, alsmede ook Stalling en Koets-huizen, doch in welkers plaats andere Huizen gebouwd zijn, zo als ook by de verandering en vertimmering van dat gedeelten, waar aan de Tooren nog behoort, als dat van de Pastorye uit aldaar gevonden, en afgebrooken Muuren en Kelders gebleeken is, dat alles tot een, en gecombineerd is geweest, en hetzelfde Gebouw zeer geschikt en geaprobrieerd geweest is tot een grootsche Huis of Hofhouding, waar uit men dan als zeer waarschgnlyk opmaakt, dat dit door de oude Heeren van Wassenaar is bewoond geweest”.

Medegedeeld door

Bd.

¹⁾ Dit is het eenig heden overgebleven gedeelte en dient nog tot pastorie. (Bd.)

Leidschendam.

(Die „goeie oude tijd”!)

Over dezen dam, vroeger *Hildam* geheeten, is heel wat te doen geweest. Zoo werd bij rechterlijke uitspraak van 18 Jan. 1503 bepaald: „omtrent den *Hildam*, dus genaamd van de *Hille*, zijnde de landscheiding van Rhijnland en Schieland ¹⁾, bij dewelke verstaan was, dat over dien dam alleen zouden moogen worden gewonden ²⁾ schepen geladen met Turf, Takken, Barninckhout, Poortarde, Hooy, Voeragie ende andere Waeren die de Huysluyden daar omtrent ter marckt zouden brengen ofte halen t' heuren noodtdruft, ende dit alleen tot gerieve van den Volcke daer omtrent woonachtigh, sonder eenige andere Schepen, Schuyten, ofte Koop-

¹⁾ Lees Dclfland.

²⁾ Deze overtocht „was in 1492 door die van Dordrecht en Gouda” te zamen aangebracht, met vernietiging van het gemaakte verlaat!!

manschappen, hoedanigh die souden zijn, aldaar te mogen overwinden ofte passeren, ende dat op te verbeurtenisse van de Schepen ende Goederen, die anders daer deur varen souden ende op arbitrale correctie."

Deze beperking geschiedde om te voorkomen dat „'s Koninks tollē verkort te werden" omdat „alle Oosterse en Westerse waeren, in 't versche comende, de sluize van der Goude, ofte haare Wachten moesten passeeren" (F. van Mieris).

Na veel geharrewar en geprocedeer werd in 1578 tusschen de besturen van Rijnland en Delfland overeen gekomen... dat ter plaetse, daer de voornoemde overtogte genaemt den Leidschendam, als nu teegen woordelijck staende is, twee Verlaeten met een Culcke, niet langer dan twintig roeden, (75,34 M.) ende niet wijder dan vijf roeden, (18,84 M.) maer wel minder", gemaakt zouden worden, mits : „dat deselve al tijts digt, ende sonder eenige lexsum gehouden worden sal, dat oock moede tot geenigen tijden, beyde de verlaeten op eenen tijt 't effens, ende de selve ten hoogsten niet meer als viermaelen tusschen dagh ende nagt, geopent sullen worden, dan bij consēte van den Hoogheem-raeden, soo wel van Rijnlant, als van Delfflant".

Voor *dien* tijd waren de afmetingen van die sluis zeer aanzienlijk en al hadden de waterschapsbesturen er de afwaterings- en waterververschings-belangen ook vóórgespannen, uit de afmetingen en de aanwezigheid van een „Culcke" (schutkolk) in het ontwerp, bleek

zonneklaar dat meneigenlijk scheepvaartbelongen beoogde.

„Die Burgerm^{en} ende Regierders der Steden Dordrecht, Haerlem ende Tergoude, Syne Maj^{ts} Rentm^r in Noort-hollandt en de Rentm^r van den Heere van Wassenaer, en consorten” kwamen echter geen klein beetje in verzet tegen het bestaan van die verlaten, en bij vonnis van den Hove van Holland, van 7 Aug. 1579, werden zij in het gelijk gesteld.

Inmiddels bleek daarna dat, „nu en dan bij die van Delft en Leiden eenige Doorvaart door die Verlaaten is gebruikt geworden, naardien ter zijner tijd verzuimd was, alle de overblijfsels van de Kolk en de Verlaaten aldaar op te neemen” (F. v. Mieris).

In 1580 kocht de stad Delft van de Gravin van Arenbergh het „*Recht van den Leidschendam*” voor „f 8000 gereed geld en nog eene jaarlijksche losrente van Een duizend gulden ‘s jaars”.

(De Gravin van Arenberg bezat dit recht als „leen” van den Graaf van Holland).

Indien het Bestuur der gemeente Delft onderstelde dat zij voor het, voor die dagen aanzienlijke, genoemde bedrag het recht van *doorvaart* kocht; dat aan het draconische vonnis van 1579 te ontkomen zou zijn, kwam men droevig bedrogen uit, immers de schutsluis verdween en werd door de aloude „Overtoom”, ¹⁾ die

¹⁾ Twee sleepphellingen, met een groote windas aan den bovenkant, om vaartuigen tegen de hellingen op te sleepen en aan de andere zijde af te laten glijden.

natuurlijk slechts vaartuigen van geringe afmetingen overgang kon verleen (want daarom was het juist de genoemde protestanten te doen!) vervangen, en deze — in onze dagen bijna ondenkbare -- dwingelandij duurde voort tot 1648, waaraan de fraai gebijtelde gedenksteen, die in het hoogst smaakvolle sluismeesterskantoor (in Holl. renaissance stijl gebouwd) de herinnering bewaart, met deze waarlijk niet overdreven — harde woorden:

IN 1885
IS DE VERBETERING DER VAART
TUSSCHEN RIJN EN SCHIE
DOOR DE
STATEN VAN ZUID-HOLLAND
ONDERNOMEN.

HIER, WAAR DE NAIJVER DER STEDEN, TOT 1648 SLECHTS EEN OVERTOOM EN DAARNA EEN VERLAAT MET DOORVAARTWIJDTE VAN 3.80 M. EN DOORVAARTHOOGTE VAN 2.20 M. GEDOOGDE, HEBBEN ZIJ DEZE SLUIS, WIJD 7 M., MET BEWEEGBARE BRUGGEN ¹⁾, BEVOLEN.

¹⁾ Dat wil dus zeggen: onbelemmerde bovenlast voor de passeerende schepen.

Leiden, Juli 1908.

J. B. VAN LOENEN.

Een zeventiende-eeuwsche boekbinders-rekening

Onderstaande nota wordt onder de papieren van Prof. Vulcanius († 1614) op de Leidsche bibliotheek (hs. Vulc. n°. 108) bewaard.

Zoover het uit de niet altijd nauwkeurige opgaven van den boekbinder is op te maken, teekende ik aan, welke boeken vermoedelijk bedoeld zijn. Binden was toen heel wat goedkooper dan nu, een catalogus innaaien voor 5 ct., 3 folioboeken in schapenperkament te zamen voor *f* 1.05, dat is 35 ct. per stuk, daar krijgt men het nu zelfs niet voor ingenaaid.

Reeckeninghe van d. P. Vulcanius sedert den 20 Martii 1605.

1 Ordonnantien vant school van Herderwijck ¹⁾	0. 4.
Verdient om boeckē te vergaeren ende te colassioneren	0.10.

¹⁾ De wetten der school van Harderwijk zijn o.a. gedrukt in van Hasselt, Geldersch Maandwerk 1. p. 258.

5 Geschreven boucken te nayen ende in pampierenberders te doen tot 5 st.	1. 5
2 Cyrillus ¹⁾ mede so te binden	0. 8.
Catalogus van Casenbroot ²⁾ te binden	0. 1.
Bencii Orationes ³⁾ geplaneert	1. 6.
Longii Sophiste Daphnis et Cloe ⁴⁾ geplaneert	0.16.
Apologetica C. Agrippe ⁵⁾ geplaneert	0.14.
Paus Leo XI ⁶⁾	0. 2.
Gomesii Diascepsion de Sale ⁷⁾ geplaneert	1. 6.
Scholæ Italice ⁸⁾	1. 4.
Drusius de Hasideis et adversus Serarium ⁹⁾ te binden	0. 6.

¹⁾ Cyrilli Alexandrini *Adversus anthropomorphitas*
interpr. B. Vulcanio. Lugd. Bat. 1605.

²⁾ Waarschijnlijk de auctie-catalogus van de bibliotheek van Leonard de Casembroot, in 1604 overleden.

³⁾ Fr. Bencii S. J. *Orationes et Carmina*, meermalen gedrukt.

⁴⁾ Longi *Sophistae Pastoralium de Daphnide et Chloe*, ll. 4.
rec. G. Jungerman, Hanoviae. 1605.

⁵⁾ H. C. Agrippae *Epistola apologetica ad clarissimum urbis Agrippinae Roman. Coloniae Senatum* cet. 1535.

⁶⁾ Wellicht is een portret van Paus Leo XI, 1605 overleden, bedoeld. Vulc. bezat een groote collectie portretten, in 1610 verkocht.

⁷⁾ Kan hier „Vinc. Gomes” *Description de la ciudad de Jerusalem* bedoeld zijn?

⁸⁾ Wat hiermede bedoeld is, ontgaat mij.

⁹⁾ Drusii de *Hasidaeis*, quorum mentio in libris *Machabaeorum*. 1603, en zijn boek *de tribus Sectis Iudaeorum adversus N. Serarium*, 1605.

3 Boecken te binden in folio in schaepenper-	
kement	1. 1.
Een half boeck pampier bij een gedaan	0. 3.
6 — idem in folio te nagen met pampierenbordt	1.10.
1 in slecht perkement in 4 ^o	0. 4.
2 Discours salutaire sur les affaires du Pais Bas ¹⁾	0. 5.
Arnobius Heroaldi ²⁾ te binden	0, 7.
Persius Casauboni ³⁾ te binden	0. 7.
De Idolo Hallensi te binden met de Virgo	
Hallensi ⁴⁾ daer by gedaen duyts	0.14.
	12.13.
1 Persius Caseboni	1.12.
	14. 5.
affgetrocken 7 gul.	rest 7. 5.

¹⁾ Copie du Discours et Conseil salutaire sur l'estat des affaires du Pais Bas. 1605. (Pamflet Meulman 1061).

²⁾ Arnobii Disputationes adversus gentes, c. Des. Heraldii Animadvers. Paris. 1605.

³⁾ Persii *Satyrarum* liber, Is. Casaubonus rec. Paris. 1605.

⁴⁾ De 2 bekende werkjes van 1. Lipsius de Idolo Hallensi en Diva Virgo Hallensis, 1604 en '5 verschenen.

Kosten van de feestelijke inwijding

VAN DE

Leidsche Hoogeschool op 8 Febr. 1575.

Achter een oud stuk in een der Leidsche archieven, getiteld : „Curt verhaal vande inauguratie van de hoge. „schole ende Universiteyt der stad Leyden gedaen opten „achtsten dach van februaris XVe LXXV” bevindt zich een ander document waarvan het opschrift aldus luidt: „Reeckeninge van Jan van Hout, secretarijs der Stad „Leyden die hij duet den Burgemeesteren ende Gerechte „der voorsz. stede ende dit van tgunt de triumphhe „opten achten february XVe + zeventich vijff opt inau- „gureeren vande nieuwe Universiteit, Academie of hoge- „schole hier vooren in ‘t lange verhaelt ende bescreven, „zijnde ten bevelen van Burgemeesteren ende Gerechte „indertijt geschiet, heeft gecost, gestelt in punden van

„veertich grooten, schellingen ende penningen naer „advenant van dien” ¹⁾.

Links boven de op groot folio geschreven rekening staat nog:

„Overgelevert opten 3^{den} July XV^c LXXXI bij Jan „van Hout, secretarys, aen handen van Jan Jansz. van „Baersdorp, burgermeester, Dirck Gerijtsz. Smaling ende „Cornelis Adriaansz. van Barrevelt tot aenhooringe ende „sluytinge van alle deser Stedes reeckeninghen onder „andere gecommiteerd zijnde.

Het verhaal van de inauguratie is door Orlers woor- delijk afgedrukt in zijne „Beschrijvinge der stad Leyden”, tweede druk, blz. 190-195 (tot aan „’t geschiede alsoo”), waar ieder belangstellende het lezen kan. De rekening daarentegen werd, voorzoover ik weet, nog niet uitge- geven. Zij volgt dan hier in getrouwen afdruk.

ONTFANG.

Eerst heeft de voorsz. Rendant ontfangen voor twee marck vijf onchen zilver gecomen van vijf kelcken die verborgen waren in een kist opte rekenkamer ende opten derden february A^o LXXV volgende den Inventarys voor Cornelis Adriaenszoon ende Claes Adriaenszoon Brouwer, Schepenen, gemaect , te voorschijn gecomen zijn, daer van de coppen zilver vergult ende de vueten koper vergult zijn geweest, bij den Rendant vercoft

¹⁾ Eén pond van 40 grooten = 20 Sch. = 210 p. = f 1.

zijnde aen Claes Ghijsbertsz Coopal goutsmit, donche tot achtendertich stuvers belopende in gelde dezer reeckeninge negenendertich punden achttien schellingen ende t vergult twelc opt koper was denzelven mede vercoft voor drie punden bedragen te samen in gelde dezer reeckeninge een summe van . . . XLII 1. XVIII sc. [aan den rand: blijkt bij den Inrentarys ende attestatie van Claes Ghijsbertsz. Coopal].

Noch untfangen uyt handen van Willem Aelbrechtsz. Berchey als buelhuysmeester deser stede van betalinge van zeeckere gueden die opten achten martii a^o LXXV opt raethuys dezer stede openbaerlicken zijn vercoft geweest ende waren dezelve gueden eensdeels beneffens de kelcken, int voorgaende articel geruert, in de voorsz. kist bevunden ende zulx in den voorgeruerten Inrentarys mede begrepen zijnde, ende onder eenige andere geestelicke guederen die alsnoch opt raethuys waren, van voorgaende vercopinge overgebleven ende niet vercoft zijnde, een summe van drieëntzestich punden van veertich groten, twaelf schellingen, zes penningen ende dit zuvers ende zijn recht van collecteren ende prijseren voor afgetrocken zijnde comt daeromme alhier in ontfangelijcke summe van.. . . LXIII 1. XII sc. VI 4. [aan den rand: blijkt bij den voorsz. Inventarys ende buelceel van buelhuysmr.]

Somma van geheelen ontfang deser reeckening be-
draecht in alles CVI 1. X sc. VI 9.

Jegens welcken voorgaenden Umfang de voorsz. Rendant heeft betaelt zulx ende tgundt hier naer volcht.

Eerst aen handen van Cornelis Meeszoon van Hout uyt zaecke dat dezelve ende Jan van Rijswijk naer Delft zijn gereyst umme aldaer te vernemen naer eenige clederen ende accoutrementen daer mede men aldaer de voorleden jaeren de triumphhe van Eloquentie hadde gespeelt ende vertoont mitsgaders naer eenige speelwagens omme dezelve te leenen, le verzuecken ende tot de voorsz. triumphhe van de Inauguratie te mogen gebrupcken, zulx dezelve eenige klederen hebben become ende medegebracht van tgunt bij henluyden es verreyt of verteert geweest een summe van . . IV 1.111 sc.

Noch betaelt int weeshuys deser stede bij attestatie van den Rentmeester van tzelve huys hierover geleverd voor zeeckere mommerie klederen die tot de voorsz. triumphhe mede zijn gebruyct een summe van . III 1.

Noch betaelt aen de dochteren van Willem Andriesz. de Raet voor zeeckere linden te verwen daer de rocxsken ende laersken, tot de voorsz. triumphhe gebruyct, van zijn gemaect. Ende es te verstaen dat tzelve linden mede gecomen es vant geestelicke guet op het raethuys. Zijnde volgende de qyantantie hierover geleverd een summe van. , VIII 1.

Noch betaelt aen Jacop ende Jan Baernts, Zoomen-snijders bij specificatie hierover geleverd, uyt zaecke

van zeventien rocxkens, twee paer laerskens ende een galeybrouck te maecken, die tot de voorsz. triumphen zijn gebruyct geweest een summe van . . . VIII 1.

Noch betaelt aen Gerijt Symonsz. huycksnijder bij specificatie hierover geleverd uyt zaecke van 21 paer laerskens ende zes paer galeyboxen te maecken, die mede ten eynde als boven zijn gebruyct geweest een summe van . . . II 1. III sc.

Noch betaelt aen Jan Jacobsz. snijder voor 'tmaecken van de keurse van Pallas, voor de klederen van Sacra Scriptura ende meer anderen tot de voorsz. Inauguratie gebruyct geweest zijnde die summe van . XXVIII sc.

Noch betaelt aen Jorijs Joostensz. van Colster schuermacker bij specificatie hierover geleverd voor een en twintich paer laerskens te zoolen ende voor dubbel zoolleerenplaat daer mede den Eenhoorn vast gemaect werde al ten eynde als boven gebezicht een summe van . . . III 1. XV sc.

Noch betaelt bij een kartabelleken ¹⁾ hierover geleverd aen Jacob Baerntsz. snijder van seylduuck gebruyct tot stijf sel van de voorsz. boxskens een summe van II 1

¹⁾ Briefje.

Noch betaelt aen Aernt Dircxz. Koronnel bij quitantie hierover geleyvert in zaecke van zeglduuck ten eynde als boven mede verbezicht een summe van 11 l.

Noch betaelt tot dringelt voor de gezellen die aen de kløderen ende accoutrementen wrochten alzo de zelve mitter spuet ende inder nacht ende dach gewrocht mosten zijn XXX sc.

Noch betaelt aen Hans ende Niclaes Liefincx schilders bij specificatie hierover geleyvert voor drie wapenen te maecken die boven den Ingang vande Universiteit waren gestelt, voor vier kompartimenten voor thoof van Medusa opt schilt van Pallas voor XXXI titelen voor een kompartiment op franchijn ende voor vier nieuwe rocckens tsamen een summa van XI l.

Noch betaelt aen Ysaac Klaesz. schilder bij verclaringhe hier overgeleyvert voor drie rocckens van de Muze ende een rock voor Neptuno te schilderen de summa van 11 l.

Noch betaelt aen Symon Fransz. van Werven, schilder voor twaelf helbaerdeken te verwen en maecken, tstück tot V sc., voor twaelf crommeskenu te verwen tstück tot III sc., voor den eenhoorn te beleggen mit bliek XVI sc., voor den drietandigen vorck voor Neptuno te beverwen X sc., voor XXI paer laerskens mit moris ¹⁾ te betrecken tstück tot X sc., voor zes rocckens vande

¹⁾ Moreit = zwart laken.

Muza mit moris te betrecken tstück tot XV sc., noch voor een stock voor Apollo mit moris te betrecken XV sc., noch voor zes rocxcens vande lackayen mit borderinge ¹⁾ te betrecken ende voor een roede galey-bruuc van Apollo mit moris te betrecken 11 1. al volgende de specificatie die men hier overlevert bedragende te samen een summe van . XXIII 1. XVII. sc.

Noch betaelt Salomon Davidissoon glaesscrijver bij quitantie hier overgelegd voor het maecken van vier compartimenten een summe van III ll.

Noch betaelt aan Frans Martijnsz. beeltsnijder bij specificatie hier overgelevert voor het maecken van den Eenhoorn ende om twaelf turcxsche meskens voorde hellebaerders tsamen XXVI sc.

Noch betaelt aen Joost Dircx Broxnis verwer van al het linden daer de rocxcens of zijn gemaect op zeyl-duuc te pappen om stijfte te hebben ende om de lance van Pallas mit de vier pedelstocken te verwen wit en root tsamen de summe van II 1. XV sc.

Noch betaelt aen Walich Dircxz. slotemaecker bij specificatie ende quytantie hier overgelevert voor tmaecken van de plaet mitte scruyf ende een ring voordien Eenhoorn ende voor tmaecken voor een vierrat

¹⁾ Boordsel.

mit twee kruysen tot de vieringe savonts gebruyct
tsamen een summe van II 1. V sc.

Noch betaelt aen Willem Evertsz. zaelmaeker voor
zoekere diensten bij hem gedaen aen tmaecken van de
bancxkens tot de vrouwenzadelen XII sc.

Noch betaelt aen Andries Pietersz. kramer voor plu-
magen die Pallas opt helmet hadde enderoode koorden daer
de tur[cx]sche meskens aen werden gehangen XXVII sc.

Noch betaelt aen Jan van Berendrecht smit uut zaecke
van verscheyden ijsenwerck, spijckers ende anders tot
vorderinghe vandē voors. triumphē geleverd de summe
van II 1. VI ̄.

Noch betaelt aen Pieter Jacobsz. int houfijser voor de
houpen ¹⁾ te maecken daer de kroonen mit lauren ende
klijff ²⁾ overtrocken van zijn gemaet geweest VII sc.

Noch betaelt aen Jan Gerijtsz. wielmaecker voor het
kuetswagentgen te verstellen daer Sacra scriptura in de
voorsz. trimphe op reet XI sc.

Noch betaelt aen Wouter Joosten konstapel voor
tmaecken van tschilt van Pallas daar thoof van Meduza
op geschildert werden ende voor andere diensten bij
hem tot vorderinghe als boven gedaan bij quytancie
āie men hier overlevert II 1.

¹⁾ Hoepels.

²⁾ Klimop.

Noch betaelt aen Pieter Direxz. stuedrayer voor zeeckere houtwerck bij hem ten eynde ende tot vorderinghe voor de Universiteyt gemaect ende geleverd . . XXX sc.

Noch betaelt voorde vier pedelstocken daer de boden mede gingen die wit en root geverwet werden VIII sc.

Noch betaelt voor appelen van Oraengen die in de voorsz. kroonen gehangen zijn geweest . . VIII sc.

Noch geschoncken den zangmeester mr. Claes, mr. Willem de basconter ende twee koralen van Delft die, versocht zijnde tot vereeringhe van de voorsz. triumphen, binnen dezer stede waren gecomen ende int schip, dat in Rapenburch dreeff, waeren gestelt, ooc de maeltijt vande Universiteyt mit gezang hebben gefestiveert een summe van. V 1.

Noch betaelt Geryt organist ende Lambert de hooch. conter voor gelijcke diensten bij hen als voren gedaen mit zingen ende spelen een summe van. . . . II 1.

Noch betaelt in de herberge van de kloek bij een kedulliken ¹⁾ hier overgelevert van tgundt aldaar ten hugze bij de voorsz. muzicijns ende gezellen van der kunst, die mede over de triumphen gebezicht sijn geweest is verteert een summe van XII 1. x sc.

Noch betaelt voor vracht voor een mande mit klederen

¹⁾ Lijstje.

ende accoutrements van Delff innegecomen ende voor een missijf¹⁾ gesonden aen ende een ontfangen van de Sangmeester voor Delff te zamen. . . , . . V sc.

Noch betaelt aen twee personen die een schuytē mit klijff haelden omme de kroonen diemen in de triumphale poorte hing ende ooc tship daer mede te verchieren VIII sc.

Noch betaelt Vreric de wagenaer uyt zaecke van de kuetswagen in de triumphē te vueren ende een man daerbij te stellen die de zelve heeft helpen stuyren XXXIII sc.

Noch betaelt aen Gerytgen Klop voor diensten bij hen gedaen tot vurdernisse van het schip in Rapenburch drijvende VI sc.

Noch betaelt aen Willem Jansz. knecht van de Thezaurie voor zijn diensten bij hem den tijt van acht dagen lang in de nieuwe Universiteyt gedaen, van alle de tapijten te ontleenen, de zelve te hangen, snachts te bewaecken, die weder af te nemen ende thuys te brengen II 1.

Noch betaelt aen Dirck Jacobsz. van Leeuwen mit zijn huysvrouwē voor geleverde diensten bij hen tot behulp van de voors. Willem Jansz. gedaen gelijcke somme van. 11 1.

¹⁾ Bericht.

Noch betaelt aen mr. Niclaes Buzer Claesz. van
Zunnevelt ende Oostdorp gezeit Praetz. eerste Pedel
van de Universiteit voor gelijcke diensten bij hem als
voren gedaan , xxx sc.

Noch betaelt voor bezemen, spijckeren, klawieren,
lintspellen, stivelis om de overtrecselen vande nimpfen
al van dundouck gemaect daarmede te stijven, wittebrood
en boter dat de Jungens smorgens imbeten ende derge-
lijke snuysterijn III 1. X sc.

Noch betaelt tot Griete Passchiers van dat aldaer bij
de soldaten des heeren van Noortwijcx die de paerden
geleijden ende tot veurdernisse van de triumphe waren
verzocht ende gebruyct es verteert geweest een summe
van IIII 1. x sc.

Noch betaelt voor bier bij de voorsz. soldaten
gedroncken die in de nacht tuschen maendach ende
dynsdach aen de Universiteit de wacht hielden ten
eynde de tapijten ende laeckenen aldaer gehangen niet
en zouden werden gestolen. XXVIII sc.

Nog betaelt voor bier twelc tot de zwarte sog ¹⁾ uut
es gehaelt ende bij degeene, die in de voorsz. triumphe
werden gebruyct, gedroncken es XXVI sc.

Noch kumt hier voor de moeyten, arbeyt ende tver-
ledten vanden voorsz. rendant in zaecken voorsz, bij hem,

¹⁾ De zwarte Zeug, naam eener herberg?

zijn huysvrouwe ende familie gedaen ende betoont daer over zij sedert den vijfden February LXXV totten achten daer aen volgende toe incluys gestadelicken unde zonder ophouden unledich zijn geweest des hij hem gedraecht tot discretie van den gecommiteerden opt gehoor van dezen. , VII 1.

Noch voor dese jegenwoordige reeckeninge te maecken ende twee malen te grosseren umme deen bij de stede van Leyden ende dander bij de voors. rendant bewaert te werden III 1.

Eindel. voor de vacatiën van mijne heeren de gecommiteerden opt gehoor van dese van twee uyren tot III sc. XXIIII sc.

Voor Willem Jansz. 11 st.

Somma van de uytgaven deser reeckeninge bedraecht in alles CXLVI 1. XII st. VI 0.

Ende den ontfang bedraecht als voren CVI 1. X st. VI. 8.

Aldus met anderen vereffent comt meer uytgegeven dan ontfangen twelc men den rendant van stadtweghe schuldich blijft een som van XL 1. II st.

Aldus gedaen ende gesloten opten III July a^o XV^c LXXXI.

w. g. D. G. SMALINC.

COR. A. VAN B.

L. KNAPPERT.

Der „Witte Acolyen” nar.

Ter Gouw in zijn „Gilden”-boekje ¹⁾ memoreert den Leidschen Stadsbode, tevens nar van de rederijkerskamer der „Witte Acolyen”, met het devies „Liefde is ’t fundament”.

Ook aan Schotel ²⁾ is hij bekend, en mogen we beiden gelooven dan heeft hij eene zekere vermaardheid verkregen, die rechtvaardigt het mededeelen ~~eener~~ acte uit de protocollen van notaris W. van Oudevliet te Leiden, waardoor we een kijkje krijgen in de oude rederijkersbisbilles, inzonderheid van die in de genoemde Leidsche Kamer.

„Insinuatie en ptest pr. Corn. van Morsch Pr. Jans & Jacob van Noorden boden metter roede.

¹⁾ J. ter Gouw, de Gilden, bl. 45.

²⁾ Geschiedenis der Reder. II 267.

Heer Notaris wilt van wegen ons ondergeschreven Insinueren Cornelis Bouwenz. (alias Simpel) mitgaders die gemeene broeders van liefde est fundament dat wy verwitticht zyn, dat de voorn. van Simpel jegens den aert van Retorica, hem vervordert heeft onlanex tot achterdeel van ons en onsen dienst gemaect en tot verschoeyden plaetsen gepunchieert en sulcx te semineren en uytgegeven heeft zeeckere Refereyn, by de welcke wy, en onsen naem ende faem grootelycx werden te naer gesproocken, en geledeert, ons geensins te Lyden staende ende zult daerom de voorsz. broederen offvragen offtzelve hen werck es, en zy sulcx gestant doen off nyet. Ingevalle Jae zult tegens hun protesteren van Iniurie Scaden en Interessen en dat wy dzelve ter harten nemen, en die jegens hem van meeninge te zijn te Intenteren en prosequeren dair en sulcx wij zullen meenen geraect tewesen, ende Indien de voorsz. broeders hun tzelve nyet aen entrecken, noch geen gestant en doen, dat zij dan soeveel doen en leveren Copie van tvoorsz. reffereyn om ons dairmede te behelpen, dair en sulcx wij zullen teraede vinden en metter daet bewijzen dattet heur werck nyet en es, tzij mits de voorsz. Simpel ten minsten by provisie affstellende van haer camer zoe lange hij hem nyet gepurgeert en heeft als hem onwaerdich houdende In haer broederschap tewesen off Jegens hem anderssins voort vaerende tot straffe naert gebrugck In alle Cameren van Rethorica onderhouden ; zult van gelycken devoorsz. protestatie doen aen de

voorsz. Sempol ende hem mede copie afvorderen: vant voorsz. Reffereyn, end Levert hem copie van desen, stellende u wedervaren bij geschrifte. Actü eest by ons geteyckent opten 25^{en} febr. 1588.

Volgende welcke voorsz. versouc hebic Willem van Oudevliet notaris publgc bij den hove van Hollt geadmitteert metten ondergeschreven getuygen mijn selven gevonden opte Rederyckers Camere aen Mathys Harmanszn. van Cienenburch Frans IJsaacxsz. van den Berch Salomon Davidsz. van Dulmerhorst W^m. Cornsz. en Corn Jansz. Couckebackers Bouwen Jacops Chirurgus Dirck Jacopsz. witmaker Cornelis Symons Lettersetter en Jacop Davidsz. en heml. die vsz. Insinuatie vrage pteste en copie off geeycht en voorgelesen twelc gedaen sijnde heeft Frans IJsaacxsz. van den Berch als Prins van de Camere en Inden naeme van gemeene broederschap geantwoort, wij en weten vant refereyn nyet, noch ten es ons noch der Garneren were nyet, noch en hebben dair noch raet noch daet toe gegeven, en en es in heure macht nyet copie van tupgelde refereyn te leveren, na dyen eenige heurder tzelve mair hebben hooren pronüchieren. Actum Inde rethoryckers camere In pñtie van Jacop Paetz Pietersz. Jacob Andrieszn. ende Wgbrant Chadeus Capiteyns Ende voorts gegaen dairnae aen voorsz. Cornelis Bouwens en Smpol, en hem mede de voorsz. proteste geinsinueert en Copie affgeyscht, die dair op antwoorde Ick salt treffereyn In Keyssers handen Leveren tusschen dit morgen en morgen ten twaelff uyren soohy thuyt es,

anders soe haest hy thuys sal syn gecomen, dit geschiede opte hoygraft ten huysse van voorsz. Simpol Inpresentie van de vsz. Jacop Andrieszn. en Ghysbrecht Tryuens Clercken der Secretarie deser Stede als getuychen tendesen versocht en gebeden. Opten 25^{en} February a^o 1588.”

Deze van der Morsch ¹⁾, wordt ook wel van der Mersch genoemd, zooals bewezen wordt door eene acte van 26 Aug. 1594, eveneens voorkomende in de protocollen van notaris van Oudevliet, waarin hij als getuige optreedt.

¹⁾ Soms noemde hij zich Jonker Mora, en zijn alias was Piero. In Leiden berust ten Raadhuize een boekje met zijne gedichten en zijn portret. Onder het portret:

„Gerechts Bood’ van mijn Stadt, en Rederijkers Sot;

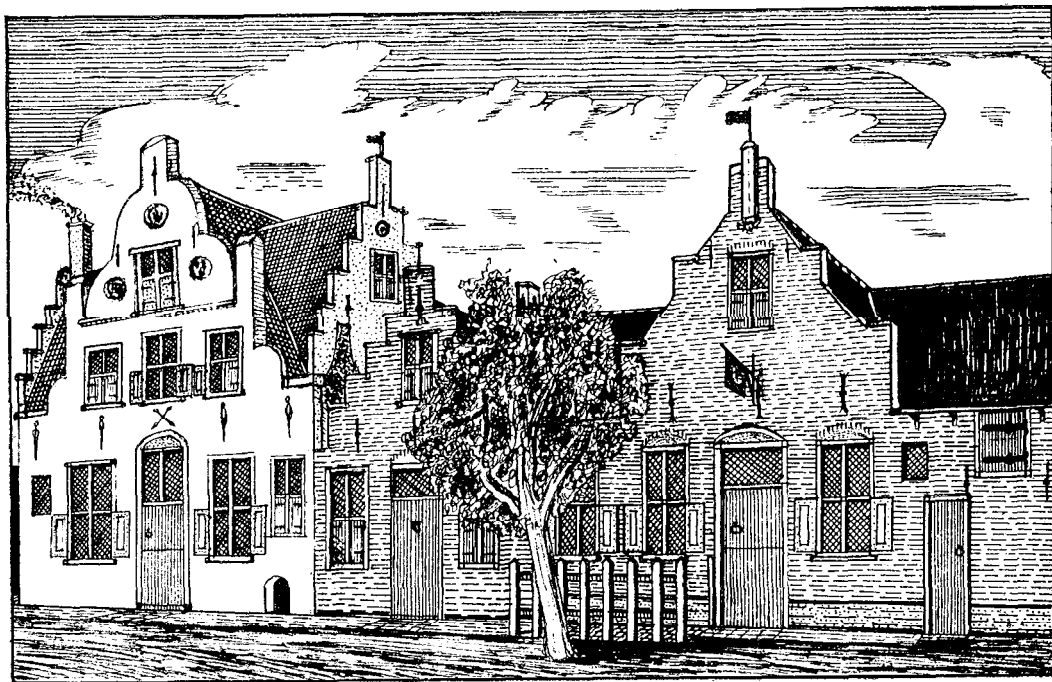
Een lid der Akoley’ door liefd’ is ‘t Fondament:

Een vrijer Tachtig oud die ‘t misdrijf heeft bespot:

‘k Ben Piero, L. X. N. tijt, God weet mijn levensent.”

In zijn spreuk el — iks — en — tijt = elk zijn tijd, schuilt de verklaring der kapitale letters L. X. N.

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

't Moelenshoff (later Hof van Holland) en de Swan (16de eeuw).

Het „Hof van Holland” te Noordwijk-binnen.

Iedere vreemdeling, die Noordwijk bezoekt, weet aan de Voorstraat met haar linden-berceau, dat met de nieuwe electrische tramlijn voor het dorp moge behouden blijven, het „Hof van Holland” te vinden, om daar eenigen tijd te vertoeven. Zijn fraaie stand, zijn hofschennis en zijn oude roem als dorpslogement zijn aantrekkingspunten, die den bezoeker doen vragen naar zijn verleden.

De standplaats van het „Hof van Holland” was niet oorspronkelijk bestemd voor dorpstaverne of logement. Deze eer genoot reeds de ten zuidwesten aan hem grenzende huizinge „de Swan”, die als taverne in de eerste helft der 14de eeuw opgericht, haar bestaan in 1775 moest eindigen.

Reeds in de 14de eeuw gebouwd tegenover het

„marctvelt” door een der Noordwijksche edellieden, was het „Hof” in de 15de en 16de eeuw bekend als het huis waar de „vierscare” gespannen werd der „ambochts-heerlicheijt van noortich”, terwijl het — althans in de 16de eeuw — tot woning diende voor den baljuw. Een vaste vergaderplaats der gezworenen was dit zoogenaamde rechthuis destijds niet. Werd gewoonlijk ten huize van den baljuw „den ommeslach ghedaen,” over andere dorpszaken hielden „gesworens” comparitien in „de Swan” en in „de witte Valck,” en te „noortich op See” in „den vergulden Wagen.” Dorpspublicatiën werden afgekondigd en voorgelezen in de kerk, na afloop van den morgendienst, en aangeplakt aan de kerkdeur en aan de putgalg vóór het „marctvelt.” Dorpsrekeningen werden gesloten in de kerk, dat twee dagen duurde, terwijl men — blijkens de rubriek „wtgeeff” — daar op geen droogje zat, tot op de eerste helft der 17de eeuw, na welk tijdvak alle handelingen, zoowel van schepenen als gezworenen, plaats vonden in het „Raedhuys”.

De sporen van vroegere grootheid van het „Hof” zijn nog te ontdekken in een viertal overgebleven eiken. houten neuten onder twee moerbalken in de gelagkamer, die thans in de hal van het vernieuwde gebouw zijn aangebracht. In elk der neuten vindt men een gepolychromeerd wapen gebeeldhouwd, voorstellende :
a. Noordwijk : in zilver een leeuw van sabel; *b.* Vianen : in zilver driezwarte zuilen, 2 en 1; *c.* Van der Moelen : gekwarteleerd, 1 en 4 in goud een molenrad van keel,

2 en 3 in zilver drie zwarte zuilen; *d.* van Swieten: in rood drie zilveren violen, 2 en 1, de hals omlaag. In 't laatst der 16de eeuw woonde hier namelijk de baljuw' van Noortwijck joncker Jacob van der Moelen, die den 8sten September 1594 is overleden en begraven geworden in het koor der parochiekerk. Zijn wapen op den grafsteen, in cirkel gehouwen, waarop de spreuk: PRETER AMARE DEVM OMNIA PRAETEREVNT, is in 1796, onder de leus van „gelijkheid" afgehakt ¹⁾, terwijl het „Moelenwapen" met de kwartieren in en aan het „Hof" gespaard is gebleven.

In 1609 liet joncheer Pieter van der Moelen het oude baijuwhuis een groote verbouwing ondergaan. De vier gevels, waarvan twee in trapvorm, die het „Moelenhoff" omsloten, verdwenen, en hoogst vermoedelijk werd toen reeds de on-technische vierkante gevel voor dit en een nieuw nevengebouw aangebracht, die tot in onzen tijd in zijn witte gedaante is te aanschouwen geweest. In den achtergevel bevestigde men destijds een gedenkplaat van zandsteen met genoemd jaartal, waarop in het midden het wapen van jonch^r. Pieter van der Moelen met de kwartieren, rechts van den steen: van der Moelen en Nyenrode(in goud een roodefaas), links: Via n en en S a n t h o r s t (in zilver drie roode wassenaars).

¹⁾ Men vindt het wapen met vier kwartieren terug in het manuscript „N o o r d w i j k e n O f f e n.", dl 1 fol. 100 recto, van Kornelis van Alkemade.

Deze steen heeft mede, ter gedachtenis aan het vroegere hof, in de nieuwe hal een eereplaats verkregen.

In 1628 werd de vierschaar uit het hof van van der Moelen overgebracht naar het „Weeshuys”, staande over de parochiekerk aan den hoek der Kerkstraat. Bij acte van 5 Maart 1628 „contribueert Joncheer Franchoy van der Does ende van Noortwijck, bailly ende schout — tevens Directeur van den armen weeshuyse tot Noortwijck — uyt sijne bijzondere affectie der weesen jaerlicx geduyrende sijn bovengenompde ampten tot subsidie derselver — uyt sijn eygen beursse — een somme van *dertich carolus guldens* te xl groten tstuck, Ende de Gesworens, mede uyt hare affectie ende sonderlinge genegentheyt jaerlicx eene somme van *dertigch carolus guldens* munte voorsz., Mits dat tot een reputatie ende accommodatie vant Dorp, de Heere Offichier (also int voorsz. weeshuys veele huysinge is) int selve Weeshuys sal mogen houden *syn ordinarise ende* extraordinarise *Vierschare ende gerichtsbancke*, Ende dat de voorsz. gesworens tot gerijff van hare voorvallende besoinge sullen hebben een bequame *camer* apardt affgesloten, so dat daer inne niemant buyten haer kennisse sal mogen verschijnen, geduyrende *welcke* accommodatie de voorsz. contributie vande gesworens tot laste vanden dorpe sal valideren.” ¹⁾

¹⁾ Deze origineele acte, geteekend door ffr. van der Does van Noortwijck en de gezworenen Cornelis Jeroensz. backker en Henric henricksz., bevindt zich in het gemeentearchief. portefeuille 50.

Blijkens de verponding-registers van het dorp bleef het herbouwde hof tot in het midden der 17de eeuw in de familie van der Moelen, toen het in handen kwam van een nieuwen eigenaar, die het speciaal tot dorpslogement bestemde en het den naam gaf van „Hof van Holland”, waarschijnlijk zinspelende op de voormalige vierschaar en in navolging van eenige voorname tavernen in enkele Hoilandsche steden, waar ook het „Hof van Holland” in deze eeuw werd uitgehangen.

Den naam treft men in de 2de helft der 17de eeuw voor het eerst aan. In een „Memorie van maandelycksche verrichtingen inde heerlicheyt Noortwijck” leest men onder Mey: „Drie dagen, te weten drie woensdaegen aghtervolgende in Mey en Juny, iñt h o f v a n H o l l a n d t tot Noortwyk-binnen, tot het ooverboecken van de landen, waervoor bij den secretaris van Noortwijck ende secretaris van Noordwijckerhout genooten wort 16 guldens.”

Ook onze bskende Jacobus van der Valk noemt den naam met eere in zijn „Noordwyksche Arkadia” uitgave 1748, pag. 43:

„Daar zien wij ‘t Hof van Holland staan,
 Dat, met een groenen krans omhangen,
 Al zijn begeerten, en verlangen,
 In Kermistyden ziet voldaan!
 Dan treên de Boeren, en Boerinnen,
 Met volle beurzen, op ‘t geklank
 Van snarenspeel, en zoeten zank,

Hier met vermaak ter Herberg binnen.

Wat vreemdeling gansch onbekent,
Zal hier geen veil'ge Schuilplaats vinden ?
Geen ondier durft zich onderwinden
Te komen hier, of hier ontrent."

Opmerkelijk is het echter dat de naam „Hof van Holland" in officieele koopbrieven van 1744 en 1775 niet voorkomt. De omschrijving luidt: „Een huys en Erve, stallinge voor Paarden en Koeijen, ende een Kolfbaan, mitsgaders een Tuyn daar agter aan, alle staande en geleegeen binnen den dorpe van Noortwyk binne, aan de Voorstraat tegenover de Linden, strekkende voor van de Voorstraat voorsz. tot agter aan den Doele of agterweg."

Als eigenaars van het „Hof" in vorige eeuwen zijn bekend Cornelis van Zuylen, Leendert Valk, Jan Holtinus en Dominicus van Konijnenburg. Valk heeft oogen-schijnlijk geen rooskleurigen tijd beleefd: in 1744 is hij in een toestand van insolventie en abandonnement gekomen. Adriaan Hoogop Jr., baljuw en schout, verkocht als „Curateur in zijn boedel" den 8sten Mei 1744 het logement aan Jan Holtinus voor 2130 guldens ¹⁾.

Holtinus, afkomstig uit Utrecht, is het daarentegen beter gegaan. Hij hield „hoornbeesten en paarden" en huurde daarvoor van de ambachtsvrouw douairière

¹⁾ Zie „Rechterlijk archief Noordwijk B XII, 27", in het Rijksarchief te 's Gravenhage.

Steven van der Does „de Schieweyde”, aan de Dingsdaagse watering gelegen, groot 3 morgen 410 roeden, voor 110 gulden 's jaars, en „de Vijverwey” aan de Woonsdaagse watering, tusschen de plantage en de Spoelsloot, groot omtrent 14 hond, voor 52 gulden per jaar, beide voor vijf jaren, ingaande Kerstmis 1763. Na een tijdvak van nagenoeg 31 jaren verkocht hij op 14 April 1775 het „Hof” aan Dominicus van Konijnenburg, wonende onder Oegstgeest en Poelgeest, voor de som van 12000 guldens en ging op zijn lauweren rusten in de tot heerenhuis herbouwde taverne „de Swaen.” In de acte van overdracht kwam de volgende bepaling voor : „Ende is wijders specialijk nog geconditioneert dat den verkooper en sijne successeuren, als Eygenaars van seekere huysinge van ouds genaamt de S wan, staande en geleegeen aan de Voorstraat, op de hoek van de Zwannesteeg, in deselve huysinge nooyt een He r b e r g of Tappersneeringe, stallinge voor Paarden zullen mogen doen of houden, als sijnde zulx Expres bij de verkoop van deese huysinge door den Verkooper en kooper afgesprooken en gestippuleert.”

Bij de familie van Konijnenburg is het „Hof van Holland” in bezit geweest tot aan den dood 'van den laatst bekenden heer Anthonie van Raal van Konijnenburg op 5 Juni 1908, aldus een tijdperk van 133 jaren. ¹⁾

¹⁾ In „de Noordwijker” van Zaterdag 14 Juni 1890 (uitgave J. C. van Dillen), wordt het volgende medegedeeld: „Maan-

Tot den roem van het dorpslogement bracht veel bij de menigvuldige bezoeken der Hollandsche aristocratie aan de „adellijke luyden” daar ter plaatse, die te Noordwijk vroeger meer vertegenwoordigd waren dan thans. Voorts het drukke bezoek der Leidsche studenten, die aan het „Hof” hun uitspanning, of menigmaal

dag j.l. herdacht de heer A. van Raal van Konijnenburg een zeer merkwaardig en heuglijk feit. Den 9^{den} Juni toch van het jaar 1740, dus juist voor 150 jaren, kwam het overal in den lande zoo gunstig bekende „Hof van Holland” in zijn familie en ging steeds tot nu toe van vader op zoon over, en wij durven het er voor houden, dat het ruime, gezellige gebouw met zijn schoonen tuin al die jaren dezelfde aantrekking op inwoner en vreemdeling heeft uitgeoefend als het nu nog doet,” enz.

Dit jubilé berust op een misverstand. De origineele acte van overdracht door Jan Holtinus op Dominicus van Konijnenburg is gedateerd 14 April 1775. Zij is geschreven op perkament en geteekend door den baljuw en schout A. Hoogop Jr. en de schepenen Jan Duyndam en Pieter Kouwenhouwen, ofschoon het zegel in rood was van den schout is verloren gegaan; zij berust heden bij den heer Zemrowsky.

Vóór 1775 was ‘bedoelde familie van Konijnenburg te Noortwijk niet bekend. Het actenboek der Ned. Ger. kerk aldaar geeft aan: „Anno 1775, den 21 September, zijn als Lidmaten hier ingekomen Dominicus van Konijnenburg en Jnnnetje Verwey, echtelieden, met attestatie van Oegstgeest, getekend 29 Mey 1775, door D^o. Jak. Dagevos, predikant aldaar.”

hun „uitspatting”, zochten, of jaarlijks aldaar „promotiemalen” gaven.

Ook is het „Hof” wel eens het uitgangspunt geweest van belangrijke locale historie.

In het laatst der 18de eeuw zong men te Noordwijk:

„Van Konynenburg uit
Kwam de Omwentelingsbruyd,
Kwam de democratie hier tot eere!”¹⁾

Wat was de oorsprong van dit referein in den mond des volks?

Op den 21sten Januari 1795, des voormiddags ten elf ure, had zich een menigte volks vereenigd in de gelagkamer van het „Hof van Holland”, om uit den mond van Jan Jansen, den timmerman, een brief te hooren voorlezen van den generaal Daendels. Toen hij het slot van den brief ten einde had: „Groete en Broederschap! lang leevè de Vrijheid en onze onvervreembare Rechten!” ging er een woest gejuich op in de zaal en — het sein der revolutie voor Noordwijk was gegeven! Staande de vergadering werden onmiddellijk door het volk „zes gecommiteerdens van den Volke van Noordwijk” gekozen, namelijk Job van Velzen, landbouwer, Simon de Vette, de Rotterdammer

¹⁾ Volgens overlevering werd het lied „Noordwyks vrijheid” waarvan dit het referein is, destijds vervaardigd door een oud-broeder van Retorica. Ik heb het lied nog nooit aangetroffen,

schipper, Cornelis Stegerhoek en Abraham Stegerhoek, kruiden. en bloemkweekers, Arij Schoneveld van der Cloet, reeder, en Jan Jansen, timmerman, waaruit te halftwaalf ure van Velzen en de Vette werden afgevaardigd tot den baljuw en schout Maarten van Struyk, om hem te verzoeken vergadering met de burge-meesteren te beleggen in het raadhuis, hetwelk te halfeen ure geschiedde. Daar verschenen van uit het „Hof” de vier andere „gecommitteerden”, die in naam der burgerij eischten ontwapening der burgers en ontslag uit haren eed. Tegenspraak hielp niets; de weg was — vooruit! De geweren kwamen op het raadhuis, regeerders en burgers ontsloegen elkaar van den eed. Nieuwe eischen werden gedaan: de vrijheidsvlag op den toren, de vrijheidsboom voor het „Hof!” Eindelijk werd de municipaliteit door het volk aange-steld, en -- het nieuwe licht der Bataafsche vrijheid was te Noordwijk verschenen! ¹⁾

Na den dood van den heer A. van Raal van Konijnenburg had op 25 Augustus en 1 September 1908 de openbare verkooping plaats van zijne onroerende goederen, waarbij het hotel „Hof van Holland”, met een gedeelte van den tuin tot aan den Offemweg, bij afslag werd toegewezen aan de heeren H. Liefverink

¹⁾ Zie „Brieven van baljuw van Struyk aan Gerlach Jan Doys baron van der Does, heer van Noortwijk, anno 1795,” in het archief der heerlijkheid Noortwijk ten „huize Offem.”

en Th. A. Oostveen te Noordwijk, voor de som van f 19079.—, terwijl het ander gedeelte van den tuin, met twee bloembollenschuren, aan de Zwaansteeg, welk terrein den 1sten Mei 1807 gekocht was van Teunis de Haas voor f 400.—, werd toegewezen aan de heeren W. P. de Vreède, H. Hogewoning Dz. te (Rijnsburg), P. Vink Vz. en Jac. Oliemans, mede te Noordwijk, voor het gezamenlijk bedrag van f 5075.— ¹⁾

Om het „Hof van Holland”, als ouderwetsch logement, voor den tegenwoordigen tijd bruikbaar te maken tot hotel café-restaurant, zijn de heeren koopers onder eigen leiding dadelijk begonnen aan een restauratie van het hotel. De oude „opkamer” aan de straat werd herschapen in restauratiezaal, met ruim uitzicht op het Lindenplein, en door porte-brisée daaruit toegang gemaakt tot de gelag- of koffiekamer. Als overblijfsel van de oude „bailliu-camer” werd van dit lokaal de oude moerbalken en kinderbintjes van de verflaag ontdaan, in was geboend, de reeds genoemde wapens

¹⁾ Als bewijs van stijging der grondwaarde te Noordwijk kan dienen, dat het op 1 Mei 1807 gekochte pand, bestaande uit „een Kuis, Erve en verder getimmerde, met een tuin daarachter,” grensde ten Z. O. aan den Achterweg (nu Offemweg), ten Z. W. aan de „Zwanesteeg”, ten N. W. aan Jan Glasburg (nu Dr. H. van Nes), en ten N. O. aan de erven wed. D. van Konijnenburg, als koopers, hetzelfde terrein dat nu ruim f 5000.— heeft opgebracht. Het huis had Nanning van Konijnenburg reeds in 1818 laten af breken.

opnieuw gepolychromeerd en de wanden met reliëfpapier (lincrusta) behangen. Voorts werd een nieuwe keuken gebouwd, alle kamers der bovenverdieping vernieuwd, electriche geleiding aangebracht en vóór het hotel, op vergunning bij gemeenteraadsbesluit van 13 October 1908, een nieuwe veranda geplaatst.

Aldus vernieuwd gaven de heeren Lieverink en en Oostveen het hotel-café-restaurant met uitspanning-gelegenheid, tuin en automobielloorrit in eigendom over aan den heer F. C. Zemrowsky, ober-kellner van het café-restaurant „In den vergulden Turk” te Leiden, die het Maandag 15 Februari 1909 opnieuw heeft geopend in tegenwoordigheid van autoriteiten en notabelen der beide Noordwijken en omstreken en eenige belangstellenden uit Leiden.

De hernieuwde zaak had succes. De ondernemer, geheel op de hoogte van de moderne eischen aan het hotel- en restauratiewezen gesteld, trok vele bezoekers en in het badseizoen logeergasten, gaf avonden van goede muziek en kunst en liet zelfs in Augustus de „Maatschappij voor goede en goedkoope kunstreproducties” in zijn groote zaal een collectie isographieën exposeeren.¹⁾

¹⁾ Deze isographieën, door bemiddeling van den heer A. Dorsman te Noordwijk van 18 tot 31 Aug. 1909 hier tentoongesteld, hebben van den hierna te melden brand niets geleden, omdat zij tijdens de drukste kermisdagen waren opgeborgen op een plaats, waar het vuur niet genaderd is.

Maar helaas! op Zondag 29 Augustus 1909, des avonds ten halftien ure, terwijl de kermisvreugde naar oude traditie haar toppunt bereikte, sloegen eensklaps de vlammen uit de bovenste verdieping van het hotel, waardoor in de gevulde zalen paniek ontstond. Met moeite gelukte het een handigen koetsier drie kinderen van logeergasten te redden, en een der artiesten van het op de kermis aanwezig Indisch theater betoonde zijn dienst door snel een ouden heer, den vader van den hotelhouder, te wekken, naar beneden te dragen en, gelijk genoemde kinderen, bij de burens in te brengen. Door den ijver der stoere brandweermannen werd men met twee spuiten des nachts te halfdrie ure den brand aanvankelijk meester, zoodat ten zes ure 's morgens de laatste spuit kon inrukken. De brand ontstond waarschijnlijk door het wegwerpen van een brandende sigaret uit een raam der bovenverdieping, door iemand van het dienstpersoneel, waarvan het vuur in aanraking is gekomen met het gordijn.

Gevolg van den brand is geworden: vernieling der twee verdiepingen van één der twee gebouwen, waaruit het „Hof", buiten de concertzaal, bestaat, en groote waterschade aan het andere deel des hotels, waarom eerst op 18 September d. a.v. slechts de koffiekamer en de zaal voor het publiek konden in gebruik gesteld worden.

Bij den heer Zemrowsky, die ondanks dit noodlottig incident zijn energie heeft behouden, rijpte spoedig een

nieuw plan: ~~algeheele~~ vernieuwing van het hotel, onder leiding van den heer W. C. Mulder, architect te Leiden, namelijk, een gebouw met twee verdiepingen, 19 kamers, waarvan eenige en suite; de hoofdingang een sierlijke hal, waarin aangebracht de eikenhouten balken met de wapens uit de vroegere gelagkamer, den gedenksteen van 1609, beide reeds gemeld, en een nieuwen steen met den leeuw van Holland, welke hal toegang geeft tot de verschillende localiteiten van beneden en boven; de koffiekamer aan de straat, daar achter het restaurant, in verbinding met de aanwezige concertzaal; boven aan de trap van elke etage een vriendelijk zitje en van daar uit een ~~breeden~~ gang naar de verschillende kamers, terwijl de veranda van 1908 behouden blijft.

Donderdag 7 October 1909 heeft de aanbesteding plaats gehad van het gedeeltelijk afbreken en wederopbouwen van het „Hof van Holland”, waarna het werk is opgedragen aan den laagsten inschrijver, den heer A. C. Beijer te Amersfoort, voor de som van f 12800. -

Buiten onvoorziene omstandigheden zal het „Hof van Holland” in zijn moderne gedaante half Februari 1910 geopend worden.

Bij dezen laatsten zin moet de historiograaf van het „oude Hof” voor altijd zijn pen nederleggen.

Noordwijk-binnen, 18 October 1909.

J. KLOOS.

IJsbreker in 1660.

Gesien bij de Burgemeesters seeckere houtē model
gemaectt bij Ary Pieters Swetsheul van een schou te
maecken voor met een snebbe, dewelcke beslagen sijnde
met ijserē plaeten des winters mede soude konnen
werden gebruyckt om het ijs te breken tusschen dese
stadt ende den Leytschendam, mitgaders in die Haer-
lemsche treckvaert, is goetgevonden dien conform
onder de directie van de voornoemde Swetsheul een
schou ten eynde voorts op stadts winckel te doen
maecken. Actum den XXVII^{en} October XVI^c sestig.
(Burg. en Ger. Dagboek aangaande den fabriek, fol. 97).

J. C. 0.

Aardbevingen te Leiden.

Uitteraard der zaak wordt, waar in ons land slechts hoogst zelden aardbevingen waargenomen worden, **aan** een dergelijk natuurverschijnsel bijzondere belangstelling gewijd door hen, die daarvan getuigen waren.

Zoo hebben wij in jaargang 1907 van ons jaarboekje de korte vermelding van eene dergelijke gebeurtenis kunnen vinden, gecopieerd uit een ouden Bijbel. Veel heeft deze aardbeving van 18 September 1692 niet te beteekenen gehad voor onze stad. Andere plaatsen, meer oostelijk gelegen, ondervonden schade, zooals o. a. Nijmegen.

Doch een der zwaarste rampen op dit gebied, die ooit Europa troffen, nl. de beruchte aardbeving van 1 November 1755, die Lissabon zoo zwaar teisterde, is in heel West-Europa opgemerkt, en het lijkt mij niet onbelangrijk onze lezers in kennis te stellen met de ondervindingen daaromtrent door stadgenooten zelf opgedaan. Deze gebeurtenis toch, gaf aan velen een gelegenheid om in dien tijd nog eens op te halen, wat er

alao op dit gebied bekend was, onder aanhaling natuurlijk, naar den trant dier dagen, van de welverdiende straf, (in dit geval) waarschuwing des Hemels, tegen de ongerechtigheden van ons volk.

Eene merkwaardige verzameling van boekjes op dit gebied kwam in dit bijna afgelopen jaar in veiling bij de H.H. Burgersdijk en Niermans, alhier.

Door hunne bereidwilligheid werd ik in de gelegenheid gesteld, excerpten te maken, van hetgeen in die werkjes op onze stad betrekking heeft, en thans geef ik u het meest uitvoerig relaas van hetgeen in en omtrent Leiden op dien gedenkwaardigen dag plaats greep; een zestal andere boekjes geven dezelfde geschiedenis in omgekeerde volgorde of verkort.

De titel van dit uitvoerigste boekske luidt: „Historisch berigt, van alle het merkwaardige dat er door geheel Europa ten aanzien van de aardbevingen en waterschudningen op 1 Nov. en vervolgens A^o. 1755 gebeurd zijn. Mitsg. berigt van de regtbank der inquisitie, ter gelegenheid der uitbrake van $\pm$ 300 gevangenen te Lissabon”.

Leeuwarden 1755.

Op pag. 7 leest men:

„Men zag te Leiden mede na elf uren het Water in een oogenblik wel negen Duimen rijzen; het geraakte zeer sterk aan het bruiſſchen en kreeg zo krachtig eene Beweging dat een Turfschip aan de Turfmarkt tot aan de Wal van de Beestenmarkt geslagen werd, gelijk mede een Puinschip, waardoor de Schoëjng aan den

Wal beschadigd werd. Te Warmond, ruim drie viere. deel uurs van hier zag men ook de beweging in het Water, en op 't Land heeft men er dit van vernomen, dat een Tuinman in een Boom zat en in den zelven door een zonderlinge Beweging uit zijn Evenwigt geraakte, zo dat hij schielijker dan naar behoren nederkwam en tot klimmen in den Boom niet weer te bewegen was; de Bystanders op den Grond, waren niets, dat hun aandoeninge gaf, gewaar geworden.

Te Woubrugge, het Kō(r)kdorp der hooge Heerlijkheid van Esselykerwoude, omtrent drie uuren van hier, werd door de eerste Beweging de schouw van haar keten gerukt. Te Alfen, drie kleine uuren van deze stad is een snebbeschuit op het Land gezet. Te Boscoop, drie groote uuren van hier en twee kleine uuren van Gouda, werd men ten elf uuren zeer schielijk de Beweging in den stroom, de Gouwe geheeten, gewaar. Het water werd geweldig uit het Noorden aangezet en ontroerd waardoor de gronden opborrelden, de vaartuigen heen en weer geslingerd en zommigen wier Touwen losbraken, met ongemene drift tegen malkander geslagen werden.

Niet verre van daar werd een Vaartuig dat in een Schuitenhuis lag, waarvan verscheiden Planken, losbraken, door hetzelfde heen gedrongen.

De Golven verhieven zich op zommige Plaatsen wel ter hoogte van omtrent drie voeten.

Dit duurde omtrent een vierendeel uuren met verpozing en verheffing onder een aanhoudende stilte van

Wind. Dezelfde Beweging werd ook in de Sloten land waards in bespeurd."

Nog voegt een ander verhaal er aan toe; dat, „Een menigte menschen kwamen van overal uitloopen om dit zeldzaam Geval te zien, ontzettende zich grotelijks, uit vrees van nog erger gevolgen."

En een te Leyden in 1755 gedrukt werkje getiteld: Beschrijving van Lissabon enz., geeft ons nog de volgende verhalen, buiten de reeds vermelde:

„Deze beweging ontstond in alle de Stadsgragten, waardoor eenige Schuiten van hunne touwen losrukte en heen en weer slingerde, dog inzonderheid wierd het gewaar in de Stadscingels. Een Visser of Hengelaar in 't Cingel daar op een Vlot zittende hengelen, deze beweging gewaar werdende, en zijn tobbetje, waar zijn gevangen buit in was, van het vlot omver ziende werpen, natn eilings na zijn huis de vlucht. Een geloofwaardig Heer op de Cingel wandelende hoorde achter zich een gedruisch als van eenne geweldige waterdruisching, daarop achterwaarts ziende zag hij 'twater in zoo eenne beweging en de biezen langs de kant verslaande, alsof een schip in een sterke drift voorbij snelde."

Ook den 18^{den} Februari 1756 is in het heele land een lichte aardschok gevoeld. Voor zoover mij bekend, is dit niet meer voorgekomen tot 1883, toen ditzelfde verschijnsel zich weder voordeed.

BIJLEVELD.

Oegstgeest, Dec. 1909.

De Rijsburgsche straatweg.

De eischen voor de verbetering van het verkeer hebben weder een aanval gedaan op het toch reeds beperkte natuurschoon in Leiden's omgeving. Een rij boomen is gevallen voor den aanleg van een electrische tram en als weldra, — nadat de ijzeren staketsels zijn opgericht, waar eens een beschuttende bladerkroon het oog streelde —, de huizenrij is volgebouwd en het laatste doorkijkje op het malsche weidegroen is verdwenen, zal weinig daar meer herinneren aan een der lieflijkste wandelingen om de stad. Een laatste herinnering zij daarom hier geplaatst aan den bij vele Leidenaars geliefden wandelweg, die weldra als zoodanig slechts in de herinnering zal voortleven.

De oudste verbindingswegen met de duinstreek leverden de dijkjes langs Rijn en Mare, totdat in de laatste jaren der 14de eeuw door hertog Aelbrecht van Beyeren bevolen werd om een weg te maken van de Blauw-

poort, aan het einde van de Haarlemmerstraat, tot de Geest. Aan dit bevel werd echter geen gevolg gegeven en den 2 Maart 1395 wendde hertog Aelbrecht zich daarop tot den Baljuw en den Hoogheemraad van Rijnland om den weg, dien hij reeds in „voorleden tijden” bevolen had te keuren! aan te leggen „soo ghy eerst moget wel gespekken met sande, opten gheenre kost, die u dencken sal datter mede gebaet magh wesen, ende daer een ygelijck synen hoefslaghe of geeft dien te houden ende te bewaren, die ‘t schuldigh sijn te doen” ¹⁾.

Het zoude dus een zandweg zijn en de kosten zouden omgeslagen worden onder de belanghebbenden.

Ofschoon de vorst sterk op de uitvoering had aangedrongen met een „dit en laet niet, also lief als wy u sijn”, werd toch zijn bevel slechts gedeeltelijk opgevolgd. Wel werd een weg aangelegd, doch niet „ghespect mit zande”, zoodat de vorst zich genoodzaakt zag om den 12 Juli 1395 opnieuw er op aan te dringen om den weg in behoorlijken staat te brengen. Zonder verder getalm beveelt hij om den weg te doen bezanden door de dorpen Noordwijk, Noordwijkerhout, Katwijk, Valkenburg, Oegstgeest, Sassenheim, Lisse, Hillegom en Voorhout en den weg verder door Dijkgraaf en Hoogheemraden te doen verhoefslagen en te doen keuren ten koste van hen, „die daer meest mede ghebaet sijn ende daer ‘t li redelicste sel deinken staen.” De weg

¹⁾ F. v. Mieris, Charterbk III fol. 624.

moet zoodanig gemaakt worden, dat hij ook des winters te paard en met wagens berijdbaar is. „Dat en laet in ghienrewijs, want wie des een end hebben willen” ¹⁾.

Niettegenstaande deze herhaalde aanmaning schijnt men met den verderen aanleg nog geen haast gemaakt te hebben, en het duurde nog tot 1400, eer een nieuwe weg „op die Gheest” werd gemaakt ²⁾, waarschijnlijk wel dezelfde als de hierboven behandelde.

Het onderhoud van den weg zoude verhoefslagd worden onder de belanghebbenden. In 1466 werd echter door de stad Leiden eene overeenkomst gesloten met het klooster Mariënpool, waarbij dit het onderhoud van het gedeelte van de stadspoort tot de Poelbrug op zich nam tegen 21 pond per jaar.

Deze overeenkomst werd in 1471 op de oude voorwaarden voor 25 jaar vernieuwd ³⁾ en de regeling bleef, behoudens eenige wijzigingen, tot de opheffing van het klooster voortbestaan. In 1501 nam de stad Leiden het gedeelte van den weg, dat binnen de stadsvrijheid viel, zelf in eigen beheer ⁴⁾ en waarschijnlijk is bij die gelegenheid de aan het klooster te betalen vergoeding tot

¹⁾ F. van Mieris Handv. der Stad Leyden, 1759, bl. 808.

²⁾ Thes. rekening 1400.

³⁾ Vroedschapsresolutie 1471 fol. 62 vs. en fol. 70 vs.

⁴⁾ „Om die vrihede ende jurisdictie, die de stede dair heeft te bewaren ende te onderhouden, dat se niet becort en wort”. Vroedschapsrevolutie Sint Maartensavond 1501, fol. 544.

20 pond teruggebracht. Het laatst bekende contract is dat van 22 April 1566, dat bij F. v. Mieris (Handv. bl. 611) is afgedrukt. Het door het klooster te onderhouden gedeelte wordt daar omschreven als te loopen „van de straet, oft vryheyt deser Stede af, tot Jan Vincken lant toe, en den anderen geest” en het klooster verbindt zich om den weg te onderhouden en te maken „zoowel de principael rijtwech, als het gangpat, met paelen, off hecken ende zandt ende ander toebehooren van dien” De stad belooft het klooster te gemoet te komen, door hieraan toe te staan om het benoodigde puin en gebroken steenwerk van de Stadswerken kosteloos te halen. Hieruit blijkt, dat het een verharde weg was, doch geen straatweg, daar anders hiervan wel speciaal melding ware gemaakt en ook de vergoeding voor het onderhoud dan veel te laag gesteld zoude zijn, zelfs al houdt men er rekening mede, dat de weg voor het klooster zelf van groot belang was. Trouwens ook uit het Koninklijk Besluit van 1816 blijkt dit afdoende.

In den toestand van den weg werd later weinig verandering gebracht en waarschijnlijk zal die wel weinig beter zijn geweest dan die van andere landwegen, waarvan ons de toestand uit afbeeldingen en geschriften bekend is.

In het begin der 19de eeuw berustte het onderhoud van den weg bij de stad Leiden voor het gedeelte tusschen de stadspoort en de Paardenbrug, en bij de gemeente Oegstgeest voor de 130 roeden van daar tot

aan den Driesprong, waar de weg in den straatweg van 's-Gravenhage naar Haarlem uitmondde. De toestand van den weg was allertreurigst. Van de Rijnsburgsche poort (bij de Buiten-Societèit) tot de Poelbrug (bij Posthof) was de weg wel met keien bestraat, doch vol gaten en diepe sporen. De weg lag geheel hol, zoodat het onmogelijk geacht werd om den keiweg zonder geheele vernieuwing voldoende te herstellen. Dit gedeelte was 186 roeden lang en 18 roeden breed. Het hierbij aansluitende stuk van de Poelbrug tot de Paardenbrug, ter lengte van 328 roeden, was in het eerste gedeelte 16 voet en later slechts 12 voet breed. Het was een puinweg, die o. a. in 1807 was verhard met het puin van de bij de ramp ingestorte huizen, doch door onvoldoend onderhoud was de weg volgens het rapport van 29 Februari 1816 „gekomen tot dat uiterste, dat in deszelven tegenwoordigen staat hoogstnoodzakelijk moet worden voorzien”. Eene begrooting van kosten werd opgemaakt, waarbij een wat opknappen van den weg geschat werd op 1832 gulden 9 st. à 2548 g. 4 st., het met keien bestraten van den geheelen weg op f 8206. 4 en het leggen van een klinkerweg op f 12000, waarbij men dan de waarde van de nog voor andere wegen te gebruiken oude keien op f 2000 kon schatten, welk bedrag dus in korting moest gebracht worden. Deze keien zouden gebruikt worden voor de verbetering van den weg buiten de Hoogewoerdspoort.

Waar het hier gold „een der voornaamste avenuen

dezer stad”, werd besloten om aan het plan van ~~een~~ nieuwe klinkerbestrating vast te houden en om aan Gedeputeerde Staten te verzoeken om het heffen van tolgeld toe te staan om in de kosten van de voor den aanleg van den weg te sluiten leening en van het voortdurend onderhoud van den weg te voorzien ¹⁾. Gedurende veertien dagen achtereen werd aan de Rijnsburgsche poort aantekening gehouden van het verkeer op den weg en op grond van de daarbij verkregen gegevens werd de opbrengst van de tolheffing geschat op f 1300, wanneer het tolgeld gelijk gesteld werd met dat op den straatweg van den Haagschen Schouw naar Leiden, en op f 2500 bij toepassing van het duurder tarief, dat voor den straatweg van 's-Gravenhage naar Haarlem gold. De uitgaven werden berekend op f 300 voor onderhoud, f 200 voor perceptie, f 500 voor rente en f 500 voor aflossing. Er zoude dus bij het duurder tarief een jaarlijksch voordeel te verwachten zijn van f 1000 en bij het goedkooper tarief een nadeel van f 200; hetgeen echter geen bezwaar behoefde op te leveren, daar nu ook de verdere kosten voor onderhoud vervielen en de rentelast door de aflossingen jaarlijks met f 25 verminderde, zoodat binnen enkele jaren het nadeelig saldo in een batig saldo kon verkeeren. Ook was de raming van het verkeer voorzichtig gesteld en

¹⁾ Resol. Burgem. 15 Maart 1816 fol. 67 en Raad 16 Maart 1816.

was hierbij geen rekening gehouden met drukke dagen, zooals de Rijnsburgsche paardenmarkt.

Reeds werd aan de uitvoering van het plan begonnen door een schrijven aan het gemeentebestuur van Oegstgeest om ook de nog onder dat bestuur ressorteerende 130 roeden straatweg in beheer te nemen. De afstand werd gaarne bewilligd onder voorbehoud van eenige vrijdommen van tolgeld. Onverwachts kwam er echter verzet. De Gedeputeerde Staten wezen op het onzekere van de opbrengst en raadden aan om de exploitatie aan particulieren over te laten. Waarschijnlijk was er reeds eene combinatie in dien geest werkzaam en reeds 2 April 1816 werd de beslissing hierin door een raad genomen. De onderhandelingen met de geïnteresseerden, de HH. van Halteren c.s. gaven geen moeilijkheden. Bij brief van 20 Mei waren als voorwaarden gesteld: de beplanting met 2 rijen boomen, het recht voor de concessionarissen om het stuk tusschen den straatweg en de boomen voor opslag van zand en steenen te mogen gebruiken, vrijdom van tol voor karren die mest naar het land vervoeren, en voor Dijkgraaf, Hoogheemraden, Secretaris en Rentmeester van Rijnland, halve vrijdom voor de bouwlieden, en recht van de tolheffers op de voordeelen der beplanting tegen betaling van het onderhoud hiervan ¹⁾. De geïnteresseerden

¹⁾ Zie ook brief van den Min. v. Waterstaat, 24 Mei 1816 Res. Burgemm. fol. II.

wenschten de halve tolvrijheid alleen op de marktdagen te zien toegekend.

Den 10^{den} Juli 1816 werd eindelijk bij K. B. N°. 88 aan de H.H. van Halteren c. s. de concessie verleend voor het gedeelte tusschen den Driesprong in Oegstgeest en de Poelbrug. De weg zal 13 voet en 2 duim breed worden en beplant met twee rijen boomē, terwijl aan de rechterzijde van den weg een behoorlijk trekpad gemaakt zal worden. De concessie tot tolheffing wordt voor den tijd van 15 jaar verleend en wel voor een tolgeld „gelijk aan de helft van hetwelk is of zal bepaald worden voor den grooten weg van Den Haag naar Haarlem”. Hierbij wordt echter in art. 4 de volgende restrictie gemaakt : „*Bij aldien de weg — in het vervolg* geoordeeld *werd als eene groote communicatie te moeten* worden aangemerkt, *zullende* de hierboven *genoemde* aanleggers van *denzelven* yehouden *zijn* die geheel en al over *te geven* zonder eenige andere schadevergoeding dan de *teruggave* van de *kosten van deszelfs aanleg* en onderhoud, *met bijvoeging* van de *interest volgens* de *wet* na *af trek* van de *approximatieve opbrengst* van den tol”.

Hiermede was de zaak beslist en door de uiterst voorzichtige houding van Gedeputeerde Staten is het recht van tolheffing aan de stad ontgaan en in handen gespeeld van enkele particulieren, terwijl reeds bij den aanleg met zekerheid was te voorzien, dat de tolheffing op den duur spoedig een overschot moest geven, onge-

rekend nog een waarschijnlijk vermeerdering van inkomsten door het toenemen van het verkeer.

De verdere geschiedenis is eenvoudig. Den 2^{den} September 1816 werd besloten om van het gedeelte van de stadspoort tot de Poelbrug, dat buiten de concessie viel en ten laste bleef van de stad, de keisteenen uit te nemen en te beklinkeren met „klinkers en moppen”. De breedte van het bestrate vlak werd hierbij teruggebracht en gelijk gemaakt aan die van het verder gedeelte tot Oegstgeest. De kosten der nieuwe bestrating van dit gedeelte, werd geschat op f 4100, waarbij echter de oude keien geschat werden eene waarde van f 3752 te vertegenwoordigen.

Den 7^{den} October kwam het bericht, dat de nieuwe straatweg van de Poelbrug tot den Driesprong aan den straatweg van Haarlem naar 's-Gravenhage gereed was, waarbij de geectrooieerden de beleefdheid hadden aan den Burgemeester en aan den Secretaris van Leiden vrijdom van tolrecht aan te bieden.

Men besloot nu om ook het bestraten van het gedeelte van de Poelbrug tot de stad aan de geectrooieerden op te dragen, aan wie hiervoor den 4^{den} November daarop 1565 gulden 6 st. en 8 p. werd toegekend. Er blijkt hierbij niet aan wie de oude keien werden toegevoerd. Geschiedde dit aan de stad, dan was dit bedrag zeker zeer matig gesteld. Over het verder onderhoud werd den 31sten December 1816 eene overeenkomst gesloten tusschen de stad en de geectrooieerden (de

H.H. A. Bruin, Van Halteren c. s.), waarbij werd bepaald, dat zij den weg zouden onderhouden met beplanting en bestrating, waarvan zij ook de voordeelen zouden trekken. De stad zoude hen f 100.— in eens geven en jaarlijks f 50.— voor het onderhoud van het gedeelte van de Poelbrug tot de Paardenbrug, dat volgens de concessie voortaan tot hun last kwam, en nog f 50 per jaar voor het gedeelte van de Poelbrug naar de stad. Het onderhoud van het voetpad op dit laatste deel bleef ten laste van de stad.

Het recht van tolheffing werd bij verschillende Koninklijke Besluiten verlengd, o. a. bij K. B. van 17 Maart 1892 N°. 7, waarbij aan de heffers de verplichting werd opgelegd om aantekening te houden van exploitatiekosten en opbrengst. Het toezicht op den weg werd door Ged. Staten voorbehouden en zij verleenden het recht van een tolgeld te heffen, gelijk aan de helft van dat, wat bij K. B. van 29 October 1833 Stbl. 59 voor de rijkswegen was vastgesteld. De vergunning werd in de laatste jaren steeds voor één jaar verlengd o. a. bij K. B. van 21 October 1897 N°. 26 en van 13 Dec. 1898 N°. 7, en, zoover mij bekend, het laatst bij K. B. van 29 Juni 1907 N°. 52, waarbij een eigen tarief werd vastgesteld om ook fietsen en automobielen tolplichtig te verklaren. Zonder deze bepaling zoude het betwistbaar zijn of er nog tolgeld te betalen viel, daar de concessie van 1816 slechts recht gaf op

de heffing van de helft van het tolgeld op den straatweg naar Haarlem. Dit tolgeld is afgeschaft en de helft hiervan werd ~~daarmede~~ ook tot niets teruggebracht.

Toch mag gevraagd worden of er nog recht van heffing bestaat, daar het K. B. van 1907 slechts recht van heffing verleende tot 17 April 1908 en na dien datum dus het recht verviel, tenzij het opnieuw werd verlengd, doch het Bijvoegsel op het Staatsblad van 1908 vermeldt geen verlenging. Mogelijk is dit echter nog in 1909 geschied. Ook dan echter blijft de vraag of het niet meer dan tijd wordt om de concessie eindelijk in te trekken. Reeds de opheffing der Rijkstollen maakte de last van deze particuliere tollën, waaraan Leiden's omgeving zoo rijk is, dubbel voelbaar en die last is onduldbaar geworden, sinds de weg bijna geheel is volgebouwd en bij Rijngeest een geheel nieuw kwartier is ontstaan, dat een zeer levendig verkeer onderhoudt met de stad. Ook hebben fietsen en auto's het verkeer zeer doen toenemen, en zoo is de opbrengst van den tol tot een bedrag gestegen, dat in geen verhouding meer staat tot de onderhoudskosten van den weg. De erven Beyer hebben hierdoor een gemakkelijk vloeiende bron van inkomsten gekregen, waar geen voldoende praestatie tegenover staat, een privilege, waarvan wij hen de voordeelen gaarne zouden gunnen, wanneer niet hierdoor een ondraaglijke last op het verkeer werd gelegd en Leiden en omgeving onnoodig schatplichtig werden gemaakt ten bate van slechts enkelen, die dit voordeel alleen dan-

ken aan de sleur en het niet ingrijpen van hoogerhand.

In het aangehaalde art. 4 der concessie van 1816 wordt uitdrukkelijk gezegd, dat de concessie kan ingetrokken worden, zoodra de weg „als een groote communicatie” moet worden aangemerkt. Welnu het verkeer is grooter dan op eenigen rijksweg in de omstreken van Leiden, de weg is wel de grootste „communicatie” geworden van de stad met de omgeving en er bestaat reeds lang alle reden om eindelijk dit artikel 4 van toepassing te verklaren.

De hierbij aan de gerechtigden te betalen vergoeding is geheel omschreven en de daarbij gestelde bepalingen waarborgen eene billijke en niet overdreven vergoeding, die zelfs met het dan te betalen onderhoud van den weg geen overwegend financieel bezwaar kan opleveren. Aan medewerking van hooger hand valt niet te twijfelen, zoodra men, gelijk hier, kan aantonen, dat alleen op aansporing van het hooger gezag de concessie aan particulieren is verleend. Een verlenging van het privilege is niet te rechtvaardigen en reeds te lang is het belang van Leiden en omgeving opgeofferd aan het belang van enkelen, die in de bij intrekking der concessie te betalen vergoeding en de ruime inkomsten, sinds jaren uit de tolgelden genoten, ruimschoots schadeloos gesteld zullen zijn voor de kosten en risico's verbonden aan den aanleg van den straatweg.

J. C. OVERVOORDE.

INHOUD.

Een woord vooraf.

Vereeniging „Oud-Leiden”: Verslag over het jaar
1909. — Statuten. — 'Bestuur. Ledenlijst.

Korte kroniek van Leiden en Rijnland.

Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen
en besturen.

In Memoriam :

H. C. J u t a (met portret).

P. J. Oostveen.

Jhr. Mr. P. R. Feith.

F. A. Holleman Jr.

J. Zaalberg Sr.

J. C. Zaalberg Jr.

D r. M. J. d e G o e j e (met portret).

Dr. J. D. E. Schmeltz.

Mr. R. Th. P. L. A. van Boneval Faure
(met portret).

C. G. Chavannes.

Matthias de Vries (met illustratie), door

Dr. J. W. M U L L E R blz. 1—32

De derde streek, door Mr. Dr. J. C. O V E R V O O R D E „ 33—36

Hoe de Raephorsten in het bezit der Ambachten
van Aarlanderveen en Oudshoorn kwamen,

door W. A. B E E L A E R T S „ 38—48

INHOUD.

Opvangen van bruid en bruigom, door Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.	„ 49— 50
Van een vijf-en-vijftig-jarigen arbeid tot heil van den werkenden stand. 1854-1909 (<i>met twee illustraties</i>), door S. P. PERDIJR. . .	„ 51— 96
Uitvaart van hertog Phillips van Bourgondië te Leiden herdacht op 3 Juli 1467, door Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.	„ 97-108
Naamsoorsprong van Oudshoorn, door W. M. C. REGT	„ 109-111
Een gedenkteeken voor professor Jean Luzac (<i>met illustratie en uitslaande tabel</i>), door Dr. L. KNAPPERT	„ 112-122
Gaaischieten 1473, door Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE. . .	„ 123-125
Iets over het Oude Huis der Burggraven van Wassenaer te Wassenaar, door Bd. . . , .	„ 126—129
Leidschendam („Die goeie oude tijd“!), door J. B. VAN LOENEN	„ 130-133
Een zeventiende-eeuwsche boekbindersrekening, door P. C. M.	„ 134-136
Kosten van de feestelijke inwijding van de Leidsche Hoogeschool op 8 Febr. 1575, door L. KNAPPERT. . . . ,	„ 137-148
Der „ Witte Acolyen ” nar, door A. J. SERVAAS VAN ROOYEN	„ 149-152
Het „ Hof van Holland ” te Noordwijk-Binnen (<i>met illustratie</i>), door J. KLOOS	„ 153-166
Aardbevingen te Leiden, door BIJLEVELD . .	„ 168—171
De Rijnsburgsche straatweg, door Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE ,	„ 172-183
Bladvullingen	blz. 37, 96, 167